

2014. XVI. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*Folyóiratunknak
ezt a számát*

SZABARI KRISZTINA

emlékének szenteljük.

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: papp.sandorne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

A tolmácsolás kutatása

Horváth Ildikó

A tolmácsoláshoz való jogtól a bírósági tolmácsképzésig 5

Bóna Judit és Bakti Mária

*A beszédtervezés és -kivitelezés temporális sajátosságai
szinkrontolmácsok beszédprodukczióiban* 16

A fordított szöveg nyelvészeti vizsgálata

Károly Krisztina

*Szövegszintű fordítói stratégiák a koherencia célnyelvi
megteremtésében* 29

Bozsik Gyöngyvér

Az explicitáció jelensége operai feliratok fordításában 51

Rácz Katalin

Mondatszerkesztés a török nyelvből készült műfordításokban 61

Konferencia-beszámolók

Tóth Zsuzsanna

*Fordítástudomány 2014. XVI. Fordítástudományi Konferencia
és FTT-öregdiák-találkozó. XI. Fordítástudományi PhD-Konferencia
(Budapest, 2014. április 9–10.)* 76

Sermann Eszter

*Szakfordító Szakmai Nap (Gödöllő, Szent István Egyetem,
2014. január 23.)* 81

Recenziók

Zolczer Péter

*Minako O'Hagan, Carmen Mangiron: Game Localization:
Translating for the Global Digital Entertainment Industry* 85

Laszkács Ágnes <i>Huszár Ágnes: Bevezetés a gendernyelvészetbe</i>	90
Drahota-Szabó Erzsébet <i>Kovács László: Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban</i>	95
Csanálosi Roland <i>Heltai Pál: Mitől fordítás a fordítás?</i>	99
Krónika	
Felekné Csizmazia Erzsébet <i>Szabari Krisztina (1953–2014)</i>	104
Klaudy Kinga <i>Búcsú Szabari Krisztinától</i>	108
Felekné Csizmazia Erzsébet (szerk.) <i>Kollégák és tanítványok visszaemlékezései</i>	110
Felekné Csizmazia Erzsébet (szerk.) <i>Szabari Krisztina műveinek jegyzéke</i>	119
Summaries in English	121
A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek	124
Útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzőinek	126

A tolmácsoláshoz való jogtól a bírósági tolmácsképzésig

Horváth Ildikó

E-mail: horvath.ildiko@btk.elte.hu

Kivonat: A tolmácsoláshoz való jog a nyelvi jogok fokozatos elterjedésének logikus következményeként kap egyre nagyobb hangsúlyt. A nyelvi jogok pedig az emberi és kisebbségi jogokból eredeztethetők. A tolmácsoláshoz való jog továbbá szorosan összefügg a tisztességes tárgyaláshoz való jog, valamint a bíróság előtti egyenlőség fogalmával. A tolmácsoláshoz való jog fejlődésének legfontosabb mérföldköve a II. világháborút lezáró, a náci háborús bűnösök nürnbergi és tokiói pere. Ily módon a tolmácsoláshoz való jog szorosan összefügg a bírósági tolmácsolással. A bírósági tolmácsolás speciális készségeket igényel. Nemcsak tolmácsolástechnikai, szaknyelvi-terminológiai, eljárásjogi, hanem specifikus kommunikációs, pszichológiai, interperszonális és interkulturális ismeretekre van szükség. Ezenfelül a bírósági tolmácsok jártasak a tárgyalótermi protokoll területén is. Tolmácsolástechnikai szempontból a bírósági tolmácsolási szituáció egyik alapvető jellemzője, hogy a tolmácsnak gyakran és gyorsan kell a különböző tolmácsolási módok (összekötő, konzekutív, sűgőszinkron, blattolás) között váltania. A megfelelő végzettséggel, képesítéssel és szaktudással rendelkező bírósági tolmácsok alkalmazása igen nagy horderejű kérdés, amely túlmutat a tolmácsolás pusztán szakmai aspektusain. A szakszerű tolmácsolás ugyanis olyan előnyöket biztosít az állam és polgárai számára, mint a jogbiztonság, az igazságszolgáltatás átláthatósága, az eljárás alá vont személyek tisztességes bánásmódhoz való jogának biztosítása és az adatvédelem.

Kulcsszavak: tolmácsoláshoz való jog, bírósági tolmácsolás, tisztességes tárgyaláshoz való jog, bíróság előtti egyenlőség, tolmácsképzés.

1. Bevezető

A tolmácsoláshoz való jog a nemzetközi tolmácsolástudományi irodalomban nem új keletű téma, a magyar szakirodalom azonban még nem foglalkozott vele, annak ellenére, hogy igen időszerű kérdés. A továbbiakban a tolmácsoláshoz való jog kérdését először a nyelvi jogok szemszögéből mutatom be. Ezt követően a tolmácsoláshoz való jog Európán kívüli, európai és magyarországi helyzetéről esik szó. Végezetül a bírósági tolmácsképzés magyarországi bevezetésének körülményeiről, céljairól és módjáról lesz szó.

2. A tolmácsoláshoz való jog a nyelvi jogok tükrében

A tolmácsoláshoz való jog a nyelvi jogok globális fejlődésének köszönhetően, a nyelvi jogok fokozatos elterjedésének logikus következményeként kap egyre nagyobb hangsúlyt. A nyelvi jogokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy azok az emberi és a kisebbségi jogokból eredeztethetők. Az **emberi jogok** fogalma nem új keletű: a sztoicizmus görög-római természetjogi tanaihoz vezethető vissza. A hosszú történelmi múlt ellenére azonban az „emberi jogok” kifejezés csak a XX. közepén, a II. világháború után, az ENSZ megalakulását követően vált általánossá. Az emberi jogok kérdése már az *ENSZ Alapokmányában* (1945) is felmerül, amennyiben az alapokmány kimondja, hogy az alapvető cél az „emberi jogok és alapvető szabadságjogok mindenki részére fajra, nemre, *nyelvre* [utólagos kiemelés] vagy vallásra való tekintet nélkül történő tiszteletben tartásának előmozdítása és támogatása [...]”. Az *ENSZ Alapokmányát* követően az *ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (1948) is szól a nyelvi jogokról, és azokat az emberi jogok perspektívájában helyezi el (Horváth 2002).

A **kisebbségi jogok** területén a törekvések célja, hogy a nyelvi, vallási, faji vagy etnikai kisebbségi csoportok megőrizhessék kulturális identitásukat, és bekerülhessenek a nemzet gazdasági életébe. A kisebbségjog-védelem területén az Európa Tanács (ET) jelentős erőfeszítéseket tesz a helyzet szabályozására és konszolidációjára. Ennek a témának a legjelentősebb dokumentumai az *ET Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája* (1992) és *A Nemzeti Kisebbségek Védelmének Keretegyezménye* (1995).

A kisebbségi jogokkal kapcsolatban mindenképpen említést kell tenni az *Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet* (EBESZ) Nemzeti Kisebbségek Főbiztosa által megfogalmazott ajánlásokról, úgymint: *A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások* (1996), *A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások* (1998) és *A nemzeti kisebbségek közéletben való hatékony részvételéről szóló Lundi Ajánlások* (1999).

A **nyelvi jogok** témakörében ismerünk olyan szerződéseket, amelyek már több száz évesek, és a nyelvhasználatra vagy egy adott nyelvközösség tagjainak nyelvi jogaira vonatkoznak. Ilyen például az 1516-os *Állandó Egység Szerződése*, amelyet a francia király és a helvéciai állam kötött, vagy a bécsi kongresszus záró határozata 1815-ben, amely a lengyelek nemzetiségére vonatkozó kitételeket is tartalmazott.

A nyelvi jogok térnyerése szempontjából a II. világháborút követő időszak bír igen nagy jelentőséggel, mivel, mint ahogy azt már fentebb láttuk, egyre több emberi jogi, kisebbségjogi és mint ilyen, indirekt módon nyelvi jogi dokumentum született. Érdemes továbbá megjegyezni, hogy a nyelvi jogok érvényesítésére nemcsak a nemzetközi jogi instrumentumok szintjén került sor, hanem számos állam alkotmányában is rögzítették őket. Természetesen lehetetlen a nyelvi jogokkal kapcsolatban született összes nemzetközi és nemzeti dokumentumot felsorolni, egyet azonban mindenképpen meg kell említeni, hiszen igen nagy áttörést jelentett: ez pedig a *Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*

(Universal Declaration of Linguistic Rights), amelyet 1996. június 6-án, Barcelonában hagytak jóvá. Ez a dokumentum az első olyan szöveg, amely kihirdeti a mindenkit egyetemesen megillető nyelvi jogokat, és nem tesz olyan megkülönböztetéseket, hogy hivatalos / nem hivatalos nyelv, regionális / helyi nyelv vagy a többség / a kisebbség nyelve (5. és 6. cikk).

A II. világháború után a nyelvi jogok fejlődésével párhuzamosan, azok logikus következményeként nyert egyre nagyobb jelentőséget a **tolmácsoláshoz**, illetve a fordításhoz **való jog**. E fejlődés során az első mérföldkövet a II. világháborút lezáró, a náci háborús bűnösök **nürnbergi pere** jelentette. A pert 1945. október 18. és 1946. október 1. között bonyolították le. A nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék Alapokmánya 16 (c) és 25. cikke kimondja a vádlottak tolmácsoláshoz való jogát. A **tokiói perről**, a nürnbergi per japán változatáról ugyan kevésbé gyakran esik szó a tolmácsolástudományi irodalomban, a tolmácsoláshoz való joggal kapcsolatban azonban mindenképpen érdemes megemlíteni ezt az eseményt is. A tokiói pernek, azaz a Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék által folytatott eljárásnak a tárgya a második világháború során a távol-keleti hadszíntereken elkövetett háborús bűnök elkövetőinek az elítélése volt. A tokiói perre nem sokkal a nürnbergi után, 1946. május 5-től 1948. április 6-ig került sor. A Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék Alapokmánya 9 (a) és (b) cikke mondja ki a vádlottak tolmácsoláshoz való jogát (Takeda 2010).

A tolmácsoláshoz való jog történetének egyik sarokköve a nyelvi jogok témájánál már említett Európa Tanács *Emberi Jogok Európai Egyezménye*, más néven Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről (1950), melynek 6. cikke **a tisztességes tárgyaláshoz való jog** részeként kimondja, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy

- (a) a legrövidebb időn belül és a legrészletesebb módon tájékoztassák az ellene felhozott vád természetéről és indokairól olyan nyelven, amelyet megért, [...]

valamint ahhoz, hogy

- (e) ingyenes tolmács álljon rendelkezésére, ha nem érti, vagy nem beszéli a tárgyaláson használt nyelvet.

Ugyanezeket a jogokat fogalmazza meg az ENSZ Közgyűlése által 1966-ban elfogadott *A polgári és politikai jogok nemzetközi egységokmánya* is. Az Egységokmány 14. cikkének 3. pontja **a bíróság előtti egyenlőség szellemében** kimondja, hogy

Az ellene emelt vád elbírálásakor mindenkinek teljes és egyenlő joga van legalább a következő biztosítékokra:

- (a) a legrövidebb határidőn belül egy általa értett nyelven részletesen tájékoztassák az ellene emelt vád természetéről és okáról; [...]

- (f) díjmentesen vehessen igénybe tolmácsot, amennyiben nem érti vagy nem beszéli a tárgyaláson használt nyelvet; [...].

3. A tolmácsoláshoz való jog Európán kívül

A tolmácsoláshoz való jogot Európán kívül a világon több helyen garantálják. Az **Egyesült Államokban** például az Alkotmány 5. és 6. módosítása mondja ki, hogy a tolmácsolás fontos szempont a büntetőeljárások során a vádlott tisztességes eljáráshoz való jogának érvényesülésében. Az 1978-as bírósági tolmácsolásról szóló törvény (Court Interpreters' Act) garantálja a vádlott jogát a tolmácsoláshoz (Edwards 1995, Mikkelson 2000). Hasonló rendelkezések vannak érvényben Kanadában is.

Az Egyesült Államoknál maradvá meg kell említeni az *Emberi Jogok Amerikai Nyilatkozatát* (1969), melyet az Amerikai Államok Szervezete szerződésként fogadott el 1978-ban, és melynek 8. cikkében a 2. bekezdés (a) pontja mondja ki a vádlottaknak a tolmácsoláshoz és fordításhoz való ingyenes jogát.

Ázsiában több állam aláírta ugyan *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányát*, a gyakorlatban azonban nem mindig jut érvényre a tolmácsoláshoz való jog, például Japánban, ahol a bíróságok gyakran megszegik az egyezségokmány rendelkezéseit. Vannak azonban pozitív példák is: olyan többnyelvű államokban, mint Malajzia vagy Szingapúr, a bírósági tolmácsolás a gyakorlatban is működik.

Ausztráliában a bírósági tolmácsolás nem rendelkezik alkotmányos vagy törvényi garanciával, korábbi ítéletek azonban megemlítik a tolmácsolás szükségességét olyan peres felek esetén, akik nem beszélnek angolul.

Afrikának az emberi jogi alapidokumentuma az *Emberi Jogok és a Népek Jogainak Afrikai Chartája* (1986), melynek alapjául *A polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya* szolgál. Az Afrikai Chartának az európai és amerikai emberi jogi alapegyezményekhez hasonló a szövegezése, mégsem tartalmaz utalást a tolmácsoláshoz való jogra. Az afrikai kontinensen pozitív példa Dél-Afrika esete, ahol az ország 11 hivatalos nyelve közötti jó minőségű bírósági tolmácsolás érdekében nagy erőfeszítéseket tesznek, és minden állampolgárnak joga van bírósági tolmácsot kérni (Mikkelson 2000).

4. A tolmácsoláshoz való jog Európában

Több európai ország, például a Cseh Köztársaság, Lengyelország, Olaszország, Görögország, Dánia és Svédország alkotmánya vagy alaptörvénye, illetve törvényei tartalmazznak a tolmácsoláshoz való jogra vonatkozó kitételeket (Mikkelson 2000). A gyakorlat azonban nem mindig felel meg az előírásoknak. Itt Mikkelson (2000) Oroszország, Németország és az Egyesült Királyság példáját említi.

Az **Európai Unió** több nyelvpolitikai vonatkozású elvi döntést hozott. A Római Szerződés 217. cikkében foglaltak alapján az Európai Unió intézmé-

nyeinek nyelvi szabályozása a Miniszterek Tanácsának döntése alapján történt. Az Unió hivatalos és munkanyelvei mindenkor a tagállamok államnyelvei. Ennek a helyzetnek a jogi alapját a Tanács 1958. április 15-ei rendelete adta, mely kikötötte, hogy a Hatok hivatalos és munkanyelvei a holland, a francia, a német és az olasz. Ez volt a Tanács 1. számú rendelete, amelyet az új tagállamok csatlakozásával megfelelően módosítanak. A rendelet egyben az Európai Unió Nyelvi Chartája is. Ennek értelmében az Unió hivatalos nyelvei egyenjogúak és egyenrangúak, ami annyit tesz, hogy a hivatalos dokumentumok, a különböző előírások, a jogi szövegek, illetve a bírósági ítéletek is minden közösségi nyelven megjelennek.

Az ír nyelv példája mutatja, hogy a bírósági eljárásoknak az EU-ban is különös szerepe volt nyelvpolitikai szempontból. Írország ugyanis, amikor 1973-ban csatlakozott az Európai Unióhoz, lemondott az ír munkanyelvstátuszáról, a szerződéseket azonban mindig lefordították írre is, valamint az Európai Bírósághoz is lehetett ír nyelven fordulni. 2007-től az ír is hivatalos munkanyelve az Európai Uniónak.

Az Európai Unió Bíróságának nyelvhasználatát annak eljárási szabályzata határozza meg. E szerint „egy ügyhöz egy eljárásnyelv van rendelve. A közvetlen keresetekben a felperes választhatja ki ezt a nyelvet az Unió huszonhárom hivatalos nyelve közül” (37. cikk 1. pont). A tolmácsolást a Tolmácsolási Igazgatóság szervezi.

A tolmácsoláshoz való jog legújabb eredménye az Európai Unióban, hogy az Európai Parlament nagy többséggel elfogadta az Európai Parlament és a Tanács 2010/64/EU irányelvét (2010. október 20.) *a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról*. Ez azt jelenti, hogy az Európai Unió minden polgárának joga van az anyanyelvi tolmácsoláshoz és fordításhoz az ellene indított büntetőeljárás során. A tolmácsolás-fordítás a gyanúsítás tényének közlésétől az eljárás végéig jár, és kiterjed a kihallgatásra, az ügyvéddel folytatott beszélgetésre és a bírósági tárgyalásra is. Ezt az irányelvet a tagállamoknak 2013. október 27-ig kell átültetniük saját jogrendszerükbe.

5. A tolmácsoláshoz való jog Magyarországon

Magyarországon a tolmácsoláshoz való jogot *A Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény* említi meg először. Ez a törvény a jelnyelvet beszélőkre és a jelnyelvi tolmácsolásra való jogra külön kitér.

E törvény 6§(1) bekezdése szerint a polgári peres eljárásoknak a nyelve magyar, és a „magyar nyelv nem tudása miatt senkit hátrány nem érhet”. Ugyanezen paragrafus (2) bekezdése továbbá kimondja, hogy

A bírósági eljárásban – nemzetközi egyezményben meghatározott körben – mindenki jogosult anyanyelvét, regionális vagy nemzetiségi nyelvét használni.

A (3) bekezdés rendelkezik a tolmácsoláshoz való jogról:

A bíróság köteles tolmácsot alkalmazni, ha az az (1)-(2) bekezdésben foglalt elvek érvényesülése érdekében szükséges.

A 184§ a tolmácsról szól, és megerősíti a fentieket, majd a (2) bekezdés kimondja, hogy

A hallássérült személyt kérésére jelnyelvi tolmács közreműködésével kell meghallgatni, illetve kihallgatni, vagy a meghallgatás, illetve kihallgatás helyett írásban is nyilatkozatot tehet.

A (3) bekezdés pedig a tolmácsot szakértői státusszal ruházza fel, és megállapítja, hogy a „tolmácsra a törvénynek a szakértőkre vonatkozó rendelkezéseit kell megfelelően alkalmazni”.

A büntetőeljárások során a tolmács alkalmazását *A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény* írja elő. A 114§ (1) bekezdése szerint Magyarországon

Ha nem magyar anyanyelvű személy az eljárás során az anyanyelvét – törvénnyel kihirdetett nemzetközi szerződés alapján, az abban meghatározott körben –, regionális vagy nemzetiségi nyelvét kívánja használni, tolmácsot kell igénybe venni. Ha az anyanyelv használata aránytalan nehézségbe ütközne, a magyar nyelvet nem ismerő személy által ismertként megjelölt más nyelv használatát kell tolmács útján biztosítani.

A polgári peres eljárásokhoz hasonlóan a (2) pont itt is a jelnyelvi tolmácsra vonatkozik, a (3) bekezdés pedig a büntetőeljárásban is szakértői státuszt ad a tolmácsnak. Továbbá kimondja, hogy „eseti tolmácsot”, azaz „kellő nyelvismerettel rendelkező más személyt” is ki lehet rendelni. A (3) bekezdés utolsó mondata pedig a következő: „Tolmácson a szakfordítót is érteni kell.” Láthatjuk, hogy a magyar szabályozás elmarad az Európai Unióétól, mivel nem tesz különbséget az írásbeli és a szóbeli nyelvi közvetítés, azaz a fordítás és a tolmácsolás között, illetve nem írja elő a megfelelő képesítést a büntetőeljárások során alkalmazott tolmácsok számára.

Egy másik olyan törvény, amely a tolmácsoláshoz való jogot említi, *A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény*. A 60 § (1) bekezdése szerint

Ha az ügyfél vagy az eljárás egyéb résztvevője által használt idegen nyelvet az ügyintéző nem beszéli, tolmácsot kell alkalmazni. Ha az ügyintéző beszéli az idegen nyelvet, a többi ügyfél és az eljárás egyéb résztvevője érdekében tolmácsot kell alkalmazni, kivéve, ha ők is beszélik az adott idegen nyelvet.

Láthatjuk, hogy ez a törvény már árnyaltabban fogalmaz, hiszen csak akkor kell tolmácsot alkalmazni, ha arra valóban szükség van a kommunikáció érdekében. A (2) bekezdés itt is a jelnyelvi tolmács biztosítására vonatkozik, a (3)

pont pedig a tolmácsot szakértőnek mondja ki. A (4) bekezdés itt is megengedi, hogy

A hatóság a hatósági ellenőrzés során a tényállás tisztázásához – ha az más módon nem lehetséges – az ellenőrzés helyszínén tartózkodó, idegen nyelvet beszélő személyt tolmácsként vehet igénybe.

Tehát nem teszi kötelezővé a megfelelő szakképesítéssel rendelkező szakember alkalmazását. A „idegen nyelvet beszélő személy” meghatározás pedig elég tág. Ugyanez a bekezdés viszont előírja, hogy

A tolmácsként igénybe vett személyt tájékoztatni kell a tolmács jogairól és kötelezettségeiről, és ennek tényét, valamint a tolmácsként igénybe vett személy nyilatkozatát a helyszíni ellenőrzés jegyzőkönyvében rögzíteni kell.

Ezenfelül Magyarországon *A szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény* 62. § (1) bekezdése is kimondja, hogy

Ha a nem magyar anyanyelvű személy az eljárás során az anyanyelvét vagy az általa értett nyelvet kívánja használni, tolmácsot kell igénybe venni.

Ez a törvény is előírja a jelnyelvi tolmács szükséges alkalmazását. A tolmács itt is szakértő, valamint a tolmácson itt is fordítót is kell érteni.

A magyarországi helyzettel kapcsolatos legújabb fejlemény, hogy a magyar országgyűlés 2013 novemberében átültette az Európai Parlament és a Tanács *2010/64/EU irányelvét* (2010. október 20.) *a büntetőeljárás során igénybe vehető tolmácsoláshoz és fordításhoz való jogról*. Ez azt jelenti, hogy a tolmácsoláshoz való jog Magyarországon is megerősödött.

Összegzésül érdemes kiemelni, hogy a fentiek alapján a tolmácsoláshoz való jog szorosan összefügg a bírósági tolmácsolással. A tolmácsoláshoz való jog biztosításakor ugyanis az a cél, hogy a büntetőeljárások, illetve a polgári peres eljárások során a tisztességes tárgyaláshoz való jogot és az alapvető emberi, valamint nyelvi jogokat garantálják. A tisztességes tárgyaláshoz való jog egyik alapelve a vádlott „jogi jelenléte” a tárgyaláson. A jogi értelemben vett jelenlét pedig feltételezi a „nyelvi jelenlétet” is (González 1994 in Gamal 1998).

6. A bírósági tolmácsolás helyzete

A 2010/64/EU irányelv tolmácsolási szakmatörténeti szempontból úttörő jelentőségű, mivel 5. cikkében részletesen kitér a tolmácsolás és fordítás minőségére. Az 5. cikk 2. pontja külön kiemeli, hogy „a tagállamok törekednek arra, hogy létrehozzák *a megfelelő képesítéssel* (saját kiemelés) rendelkező független fordítók és tolmácsok nyilvántartását vagy nyilvántartásait”. Mindez nemcsak általában

véve a tolmácsolást és konkrétan a bírósági tolmácsolást ismeri el szakmaként, hanem nagy hangsúlyt helyez a képzésre és a képzésre is. Ez utóbbi szempont azért sem elhanyagolható, mert általános panasz a szakma részéről, hogy a bírósági tolmácsolást a gyakorlatban igen gyakran nem megfelelően képzett tolmácsok, illetve nem bírósági tolmácsok végzik (Edwards 1995, Gamal 1998, Jacobsen 2012, Mikkelson 2000).

Annak ellenére tehát, hogy a büntetőeljárásokban a tolmácsoláshoz való jog egyetemes elismerést nyert, a legtöbb országban nincs tisztázva, hogy kik végezhetnek ilyen tolmácsolást, milyen előképzettségre és tudásra van szükség ahhoz, hogy valakiből bírósági tolmács válhasson. Ennek az egyik káros következménye, hogy nagyon sok esetben bárki elvégezheti ezt a feladatot, és ad hoc jelleggel történik a tolmácsok kiválasztása az alapján, hogy éppen ki beszéli a szükséges nyelveket, vagy ki állítja azt magáról, hogy ezeket a nyelveket ismeri (Berk-Seligson 2008, Mikkelson 2000).

A bírósági tolmácsolásban ezzel összefüggésben és ennek egyik okaként gyakran emlegetett téma a bírósági tolmácsok képzésének és folyamatos továbbképzésének a szüksége, illetve leginkább annak akut hiánya. Többek között Edwards (1995) és Mikkelson (1998) azzal érvelnek a képzés mellett, hogy a jogi környezetben a tolmácsolás sokkal összetettebb és nehezebb feladat, mint az emberi élet más területein.

Mikkelson (1998) ezt azzal magyarázza, hogy a bírósági területen különböző kultúrák és nyelvek egy olyan rendszerben találkoznak, amely mindig is meglehetősen rugalmatlan volt, és lassan alkalmazkodik a változó társadalomhoz. Ezért a bírósági tolmácsokat elismert szaktudással rendelkező szakembereként kell elfogadni, akik felelősséget vállalnak munkájukért. Ez azt is jelenti, hogy átgondoltabb, szisztematikusabb képzésre van szükség, amely egyrészt kitér a nyelvi, kulturális, terminológiai elemekre, másrészt pedig az igazságszolgáltatási, rendőrségi eljárások, szakmai etikai, bírósági tárgyalótermi viselkedésbeli kérdésekre is. Ezzel egy időben fejleszti a tolmácsok körében a bírósági tolmácsolás iránti szakmatudatot.

7. Bírósági tolmácsolás Magyarországon

Magyarországon jelenleg bármilyen, általános tolmácsképzéssel lehet bíróságon tolmácsolni. A képzést kétféleképpen lehet megszerezni: tolmácsképzés elvégzése után vagy tanfolyam elvégzése nélkül tolmácsképesítő vizsga sikeres teljesítésével. Mindkét esetben jellemző, hogy a jelentkezők arról tesznek tanúbizonyságot, hogy rendelkeznek a tolmácsoláshoz szükséges alapvető nyelvi, kognitív és stresszkezelési készségekkel (bővebben lásd Horváth 2012), valamint általános műveltséggel és a szakma önálló végzéséhez szükséges gyakorlattal.

A képzés nélkül letehető tolmácsvizsgákat a 7/1986. (VI. 26.) MM rendelet a szakfordító és tolmácsképzés megszerzésének feltételeiről szabályozza. E rendelet értelmében letehető tolmácsvizsga, szaktolmácsvizsga és konferenciatolmácsvizsga. Csak a szaktolmácsvizsgák esetében lehet négy szakterület (társadalom-

tudományi, gazdasági, természettudományi, műszaki) közül választani. Láthatjuk, hogy ezek között nem szerepel a bírósági tolmácsolás szakterülete.

A jelenleg Magyarországon megszerezhető tolmácsolóképzések tehát a bírósági tolmácsoláshoz szükséges tudást, tolmácsolási készségeket és jártasságot nem fedik le. Nincs olyan képzés vagy képesítő vizsga, amely megnyugtató módon tanúsítaná a bírósági tolmácsolás önálló végzéséhez szükséges gyakorlatot, hogy tulajdonosa ismeri a bírósági tolmácsolás mint szakterület szövegfajta- it, szóhasználatát és terminológiáját mind a forrás-, mind a célnyelven.

Ilyen képzésre azért lenne szükség, mert vitathatatlan tény, hogy a bírósági tolmácsolás speciális készségeket igényel. Nemcsak tolmácsolástechnikai, szaknyelvi-terminológiai, eljárásjogi, hanem specifikus kommunikációs, pszichológiai, interperszonális és interkulturális ismeretekre is szükség van. Ezenfelül a bírósági tolmácsok jártasak a tárgyalótermi protokoll területén is. Tolmácsolástechnikai szempontból a bírósági tolmácsolási szituáció egyik alapvető jellemzője, hogy a tolmácsnak gyakran és gyorsan kell a különböző tolmácsolási módok (összekötő, konsekutív, sűgőszinkron, blattolás) között váltania (bővebben lásd Horváth 2013).

A megfelelő végzettséggel, képzéssel és szaktudással rendelkező bírósági tolmácsok alkalmazása igen nagy horderejű kérdés, amely túlmutat a tolmácsolás pusztán szakmai kérdésein. A szakszerű tolmácsolás ugyanis olyan előnyöket biztosít az állam és polgárai számára, mint a jogbiztonság, az igazságszolgáltatás átláthatósága, az eljárás alá vont személyek tisztességes bánásmódhoz való jogának biztosítása és az adatvédelem. Ezenfelül elősegíti az eljárások gyorsítását a nem szakképzett tolmácsolásból adódó akadályok kiküszöbölése által.

8. Bírósági tolmácsolás Magyarországon

A fentiek felismervén az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsoló Tanszéke 2013-ban **bírósági és hatósági szakirányú továbbképzést** akkreditáltatott, amelyet a 2014/15-ös tanévtől indít. Ez a képzés először ad arra lehetőséget, hogy Magyarországon bírósági és hatósági tolmács szakképzettséget lehessen szerezni. A képzés két nyelvből (AB) szerezhető. Az egyik nyelv magyar, az azonban nincs kikötve, hogy a magyarnak kell lennie az A nyelvnek. Az, hogy milyen nyelvekből indul képzés, nincs előre meghatározva, elvileg **bármely élő nyelvből** indítható. Jelenleg az igények felmérése történik. A képzésben bármely képzési területen szerzett mesterfokozattal rendelkezők részt vehetnek.

A szakirányú továbbképzés célja olyan tolmácsok képzése, akik **ismerik**:

- kifogástalanul az anyanyelvüket (A nyelv);
- magas szinten az adott idegen nyelvet (B nyelv);
- a bírósági és hatósági eljárásokat és azok nyelvhasználatát, terminológiáját;
- a bírósági és hatósági eljárások során használt szövegfajta- jellegetességeit.

A bírósági és hatósági szakirányú továbbképzési szakon végzett tolmácsok továbbá **képesek**:

- ellátni a szóbeli nyelvi közvetítés feladatát a magyarországi bírósági és hatósági eljárások során;
- gördülékenyen eligazodni az adott szakterület szövegfajtáiban, szóhasználatában és terminológiájában mind a forrás-, mind a célnyelven;
- olyan szöveget alkotni mindkét nyelven, amely a tartalmi hűség mellett megfelel az adott nyelv hagyományainak, szerkezetének és szóhasználatának, valamint a szóban forgó szakterület terminológiai elvárásainak is;
- megfelelő idegen nyelvi és anyanyelvi tudás és szabatos fogalmazási készség birtokában a nyelvhelyességi szabályok automatikus alkalmazására;
- a megfelelő tolmácsolási műveletek alkalmazására és a megfelelő tolmácsolási stratégia kiválasztására;
- a szövegfajtának megfelelő tolmácsolási technika alkalmazására;

alkalmasak:

- az adott szakterület szövegfajtáiban, szóhasználatában és terminológiájában való gördülékeny eligazodásra mind a forrás-, mind a célnyelven;
- olyan szöveget alkotni mindkét nyelven, amely a tartalmi hűség mellett megfelel az adott nyelv hagyományainak, szerkezetének és szóhasználatának, valamint a bírósági és hatósági szakterületek terminológiai elvárásainak is;
- különböző műfajú bírósági és hatósági szakszövegek pontos, a kulturális különbségeket is figyelembe vevő tolmácsolására;

rendelkeznek:

- magas szintű, kulturált és iskolázott idegennyelv tudással;
- problémamegoldó attitűddel, kreativitással;
- megfelelő interkulturális ismeretekkel;
- a szükséges tolmácsolási készségekkel;
- képességekkel és jártassággal, valamint a szakma önálló végzéséhez szükséges gyakorlattal;
- olyan számítástechnikai ismeretekkel, amelyek képessé teszik őket a tolmácsolást segítő eszközök használatára.

A bírósági és hatósági továbbképzés 2 féléves, összesen 400 kontaktórából áll. Alapvető jellemzője, hogy gyakorlatorientált: a tolmácsolástechnikai és terminológiai szemináriumokon kívül igen erős szakmai gyakorlati komponenssel rendelkezik. Ez az első félévben bírósági tolmácsolási hospitálást, a második félévben pedig már gyakorlatot is jelent. Mindez lehetővé teszi, hogy a hallgatók valós környezetben szerezzenek tapasztalatot a bírósági és hatósági (rendőrségi, menekültügyi) tolmácsolási fajtákról (összekötő, kis- és nagyszakaszos

konszekutív, suttogószinkron), illetve az ezekben a témakörökben jellemző tolmácsolási helyzetekről, a tolmácsolási események szereplőiről, a szereplők egymáshoz való viszonyáról, továbbá, hogy felkészüljenek saját tolmácsolási megbízásaik professzionális megoldására. A gyakorlat színhelyéül szolgáló partnerintézménynél (Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda) megismerkednek a különböző bírósági és hatósági tolmácsolási események szervezési folyamatával, a tolmácsok és egyéb nyelvi közvetítők felkészülésének lépéseivel, részt vesznek az előkészítő munkában, irányítás és felügyelet mellett különböző tolmácsolási feladatokat látnak el A és B nyelven.

Irodalom

- Berk-Seligson, S. 2008. Judicial systems in contact: Access to justice and the right to interpreting/translation services among the Quichua of Ecuador. *Interpreting* 10. évf. 1. szám. 9–33.
- Edwards, A. B. 1995. *The Practice of Court Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gamal, M. 1998. Court Interpreting. In Baker, M. (szerk.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London/New York: Routledge. 53–56.
- González, R. D. 1994. The Federal Court Interpreter Certification Project: Defining World Class Standards for Court Interpretation. In: *Proceedings of IJET 4*, Brisbane: University of Queensland.
- Horváth I. 2002. Nyelvi jogok és az Európai Unió nyelvpolitikája. *Fordítástudomány* 4. évf. 1. szám. 15–48.
- Horváth I. 2012. *Interpreter Behaviour. A psychological approach*. Budapest: Hang Nyelviskola.
- Horváth I. 2013. *Bírósági tolmácsolás*. Budapest: Eötvös Kiadó.
- Jacobsen, B. 2012. The significance of interpreting modes for question–answer dialogues in court interpreting. *Interpreting* 14. évf. 2. szám. 217–241.
- Mikkelsen, H. 1998. Towards a redefinition of the court interpreter. *Interpreting* 3. évf. 1. szám. 21–45.
- Mikkelsen, H. 2000. *Introduction to Court Interpreting*. Manchester, UK & Northampton MA: St. Jerome Publishing.
- Takeda, K. 2010. *Interpreting the Tokyo War Crimes Tribunal: A Sociopolitical Analysis*. Ottawa: University of Ottawa Press.

A beszédtervezés és -kivitelezés temporális sajátosságai szinkrontolmácsok beszédprodukcióiban

Bóna Judit és Bakti Mária

E-mail: bona.judit@btk.elte.hu, bakti@jgyph.u-szeged.hu

Kivonat: A szinkrontolmácsolás során végbemenő agyi folyamatok megismerésének egyik lehetséges módja az, ha a tolmácsok beszédprodukcióját a tolmácsolástól eltérő beszédhelyzetekben is megvizsgáljuk, a tolmácsolt beszédet ugyanazon beszélő többféle beszédtypusával vetjük össze. A jelen vizsgálatban három magyar anyanyelvű, profi szinkrontolmács háromféle beszédhelyzetben rögzített szövegeit elemezzük a temporális sajátosságok (beszéd- és artikulációs tempó, szünettartás), a megakadások gyakorisága és az önellenőrzési folyamatok szempontjából. A három elemzett beszédtypus a következő: a tolmácsok 1. anyanyelvi spontán beszéde, 2. angolról magyarra szinkrontolmácsolt célnyelvi beszédprodukciója, 3. angolról magyarra blattolt célnyelvi szövege. Eredményeink rámutatnak arra, hogy a beszédtypus nagymértékben befolyásolja mind a tempót és a szünetek gyakoriságát és hosszát, mind a megakadások előfordulását és a hibák javítását is. Az adatok szerint a legegyszerűbb beszédtervezési és -kivitelezési feladatot a spontán beszéd létrehozása jelentette a beszélőknek, míg a legidőigényesebb feladatnak a blattolás bizonyult. A szinkrontolmácsolásra jellemző értékek e beszédtypus időbeli kötöttsége, ugyanakkor nagy mentális-energia-igénye miatt az időzítés szempontjából a másik két beszédtypus között helyezkednek el.

Kulcsszavak: szinkrontolmácsolás, blattolás, spontán beszéd, temporális jellemzők, megakadásjelenségek

1. Bevezetés

A szinkrontolmácsolással kapcsolatos kutatások egyik legfontosabb kérdése az, hogy hogyan történik az agyban a forrásnyelvi szöveg megértése és ezzel párhuzamosan a célnyelvi beszéd létrehozása (Setton 1999; de Bot 2000). Ennek vizsgálatára az egyik legkézenfekvőbb megoldás, ha a tolmácsok szinkrontolmácsolás során létrehozott beszédprodukcióit összehasonlítjuk az egynyelvű spontán beszédükkel (Bakti 2009), illetve egy olyan beszédtypussal, amikor a tolmács nincs szorosan időhöz kötve a fordítási folyamat során, van elegendő ideje a forrásnyelvi szöveg pontos feldolgozására, illetve a célnyelvi szöveg minél adekvátabb megfogalmazására. Ez a beszédtypus a blattolás.

Az egynyelvű spontán beszéd során a beszélő maga tervezi meg a mondanivalóját, mind az üzenet tartalmát, mind a nyelvi formáját illetően (Levitt 1989). A beszélőnek ilyenkor (a beszédtypustól függően vö. Markó 2005; Bóna 2013) van elegendő ideje a tervezésre és a beszéd kivitelezésére egyaránt. A beszéd során a beszélő önkorrektációs folyamatokat is működtet, amelyek egyrészt rejtett működésként a kiejtés előtt ellenőrzik a belső beszédet, másrészt felszíni úton, a kiejtést követően, a hallottak feldolgozása révén ellenőrzik és szükség esetén javítják az elhangzottakat (Postma és Kolk 1993; Postma 2000).

A szinkrontolmácsolás során párhuzamosan zajlik a hallott forrásnyelvi szöveg feldolgozása, a fordítás, a célnyelvi beszédprodukción és az önellenőrzés. A tolmácsok nem befejezett forrásnyelvi input alapján dolgoznak, a forrásnyelvi szöveg tempóját és tartalmát a forrásnyelvi szöveg előadója határozza meg, más szavakkal a makrotervezést részben a forrásnyelvi szöveg előadója végzi (G. Láng 2002; Klaudy 2004). Az önkorrektációs folyamatok ekkor korlátozottabban tudnak működni, hiszen a tolmácsolás „zajban” történik, az önellenőrzési folyamatok felszíni módját zavarja a forrásnyelven hallgatott szöveg (Bóna és Bakti é.n.). Ráadásul a tolmácsnak nemcsak azt kell ellenőriznie ilyenkor, hogy ejtett-e hibát a célnyelvi szöveg létrehozása közben, hanem azt is, hogy a tolmácsolt szöveg tartalma megfelel-e a forrásnyelvi szövegnek (Petite 2005). Gerver (1976) modellje szerint a szinkrontolmácsolás során az önellenőrzés pre- és posztartikulációs szinten működik. Gerver a TOTE (test-operate-test-exit) modellt alkalmazza, eszerint a tolmácsok létrehozzák a célnyelvi megfelelőt, tesztelik azt, és ha átmegy a preartikulációs teszten, kiejtik a célnyelvi megfelelőt. A kiejtés után újabb, posztartikulációs teszt következik, ha a tolmács itt hibát észlel, akkor megszakítja a kiejtést, és új célnyelvi megfelelőt hoz létre.

A blattolás során a tolmács a forrásnyelvi szöveget olvassa, az olvasott szöveg feldolgozásával párhuzamosan zajlik a fordítás, a célnyelvi beszédprodukción és az önellenőrzés. A blattolás így átmenetet képez a szinkrontolmácsolás és a fordítás között. Ez a beszédtypus gyakran előfordul a tolmácsolási gyakorlatban; a tolmácsképzésben pedig a szinkrontolmácsolás tanításában bevezető feladatként szerepel. Amíg a szinkrontolmácsoláskor a bejövő inputot auditív módon kapja a tolmács, addig blattoláskor vizuális feldolgozás történik – ez egy plusz feldolgozási szintet (és így feltehetőleg több időt) jelent a szövegértés során (vö. Ellis és Young 1988-as olvasásmodellje; idézi Eysenck és Keane 2003: 331). Azt is figyelembe kell azonban venni, hogy blattolás során a tolmács munkáját megkönnyíti az, hogy a szinkrontolmácsolással ellentétben a forrásnyelvi szöveg tárolása nem terheli a munkamemória fonetikai hurok komponensét, hiszen az olvasott forrásnyelvi szöveg folyamatosan a tolmács rendelkezésére áll, és a téri-vizuális vázlattömb segíti a tárolást (Agrifoglio 2004). Emellett a blattolás során nem olyan erős az időtényezőből fakadó nyomás, mint a szinkrontolmácsolás során; a tolmács akár többször is elolvashatja a forrásnyelvi szöveget a célnyelvi változat létrehozása előtt.

A szinkrontolmácsolás és a blattolás közötti legfontosabb különbségeket az 1. táblázat foglalja össze Agrifoglio (2004) alapján.

1. táblázat

A blattolás és a szinkrontolmácsolás különbségei, Agrifoglio (2004) alapján

		Szinkrontolmácsolás	Blattolás
FNY szöveg percep- ciós körül- ményei	input 1.	szóbeli	írásbeli
	input 2.	egyszeri	vissza lehet lépni a korábbi szakaszokhoz
	memória	a rövidtávú memória leterhelt	a FNY-i szöveg folyamatosan elérhető
	figyelem- megosztás	két szóbeli csatorna között	az írott input és a szóbeli csatorna között
	sebesség	az előadó beszédtempója határozza meg	a tolmács határozza meg
CNY szöveg produk- ciós körül- ményei	párhuzamos folyamatok	FNY-i beszédpercepció, fordítás, CNY-i beszédprodukción és az önellenőrzés párhuzamosan zajlik	FNY-i szövegolvasás és a fordítás párhuzamosan zajlik
	önellenőrzés	a FNY-i szöveg feldolgozása és a fordítás közben	a FNY-i szöveg olvasása és a fordítás közben
	interferencia	magas az előfordulás kockázata	nagyon magas az előfordulás kockázata
	sebesség	az előadó beszédtempója határozza meg	a tolmács határozza meg
	segítség	a tolmáctársak segítségére számíthat a tolmács	a kollégák nem tudnak segíteni

A tolmácsolás során működő beszédprodukcións stratégiák a temporális sajátosságok (Tóth 2008), a szünettartás (Lee 1999; Mead 2000), a megakadásjelenségek (Mead 2002; Pöchhacker 1995; Shreve et al. 2011; Tissi 2000) és az önkorrekcións folyamatok (Petite 2005; Van Besien és Meuleman 2004) elemzésével vizsgálhatók. A korábbi szakirodalmi kutatásokban eddig csak egy-egy tolmácsolástípust vizsgáltak, tolmácsok és konferencia-előadók beszédprodukciónját hasonlították össze, vagy több tolmácsolástípus összevetése esetén a vizsgálati eredményeket nem hasonlították a részt vevő tolmácsok spontán vagy félszponán beszédéhez.

A jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy a beszédtervezési és -kivitelezési folyamatokat milyen temporális sajátosságok jellemzik egynyelvű spontán beszéd, szinkrontolmácsolás és blattolás során. Elemezzük a beszélők tempóértékeit, szünettartását, a leggyakoribb megakadásaik (hezitálás, ismétlés, újrain-

dítás) temporális jellemzőit, illetve az önkorrekción folyamatok időzítési sajátosságait. Hipotéziseink szerint a háromféle beszéd típusra jellemző beszédtervezési stratégiák különbségei az időzítésben jól megfigyelhetők lesznek. A leggyorsabb tempójú, a legkevesebb szünetet tartalmazó, illetve legrövidebb szerkesztési szakaszokkal jellemezhető beszéd típus az egynyelvű spontán narratíva lesz. A leglassabb és leginkább „időigényes” beszédprodukción pedig a blattolás lesz. A szinkrontolmácsolás temporális jellemzői pedig e két beszéd típusra jellemző értékek között helyezkednek el.

2. Anyag, módszer, kísérleti személyek

A kutatásban három profi szinkrontolmács vett részt (T1, T2, T3), két férfi (33 és 43 évesek) és egy nő (33 éves). Mindhárman több éve dolgoznak szinkrontolmácsként, a tolmácsolási tapasztalatuk 5, 7 és 19 év volt a felvételekkor.

Az adatközlőktől háromféle beszédprodukción rögzítettünk. Először egy tolmácsolási feladatban vettek részt, ekkor egy előre rögzített, nyolc perc hosszúságú beszédet tolmácsoltak angolról magyarra. A szöveget egy magyar–angol kétnyelvű személy felolvasásában rögzítettük. A szinkrontolmácsolási helyzet során a tolmácsok tehát nem láthatták a beszélőt, és egyedül voltak a tolmácsfülkében; így biztosítottuk számukra az egyenlő feltételeket a kutatás során.

Egy későbbi időpontban rögzítettük a blattolást: az adatközlőket arra kértük, hogy egy – a szinkrontolmácsolt szöveghez hasonló hosszúságú és nehézségű – angol szöveget az írott változat alapján fordítsanak le szóban.

Ezután a feladat után a tolmácsokat arra kértük, hogy értékeljék a saját teljesítményüket, illetve köznapi témákról készítettünk velük interjút. Ez a felvétel biztosította a kutatáshoz az egynyelvű spontán beszédet, tehát a harmadik beszéd típusot.

Összesen mintegy 62 perc hosszúságú hanganyagot elemeztünk. A beszédprodukciónkat a Praat 5.0-val (Boersma és Weenink 1998) annotáltuk. Kiszámítottuk beszélőnként és beszéd típusonként a beszédtempót (a hangok száma osztva a teljes beszédidővel), az artikulációs tempót (a hangok száma osztva a jelidővel), meghatároztuk a szünetek gyakoriságát, arányát a teljes beszédidőben; megmértük a szünetek és hezitálások időtartamát; megvizsgáltuk a hezitálásokat, az ismétléseket, az újraindításokat és a hibák gyakoriságát, végül megmértük az ismétléseket, az újraindításokat és a hibajavítások szerkesztési szakaszait is. Az eredményeket tolmácsonként vetettük össze a három beszéd típusban. Azokon a paramétereken, amelyekből elegendő számú adat állt rendelkezésünkre (a szünetek és a hezitálások időtartama), statisztikai próbát végeztünk (az adatok eloszlásától függően Mann–Whitney *U*-teszt vagy egytényezős ANOVA és Tukey post hoc teszt) az SPSS 13.0 szoftverrel, 95%-os konfidenciaszinten.

3. Eredmények

Elsőként a beszédtempót és az artikulációs tempót elemeztük (2. táblázat). Mindhárom tolmács esetében a leggyorsabb tempóértékeket a spontán narratívában, a leglassabb tempókat pedig a blattoláskor mértük. Bár tolmácsenként és tempóértékenként csak egy-egy adat áll rendelkezésünkre (azaz statisztikai elemzés nem végezhető), a korábbi kutatásokból tudjuk, hogy már 5%-nyi tempóváltozás is érzékelhető a hallgató számára (Quené 2007). Ez a jelen kutatásra vonatkoztatva azt jelenti, hogy mindegyik tolmács beszédtempója és artikulációs tempója jelentősen különbözött a három beszéd típusban. A blattolás igen lassú tempójának a hátterében elsősorban az időnyerési stratégiaként gyakran alkalmazott nyújtások álltak.

2. táblázat

Az artikulációs és a beszédtempó a három beszéd típusban

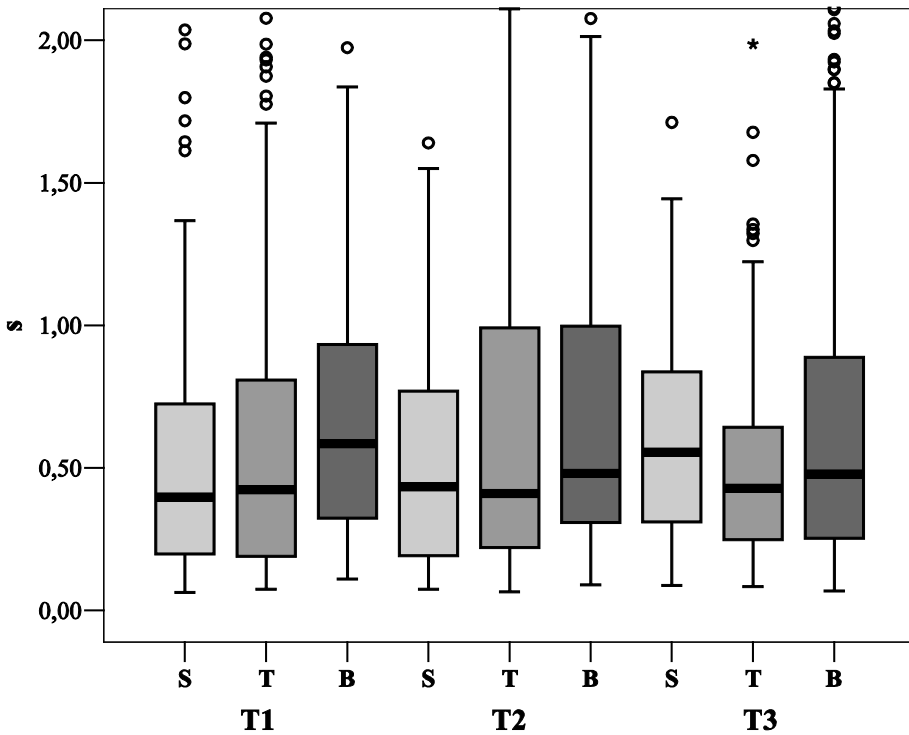
	Beszélők		
	T1	T2	T3
Beszédtempó (hang/s)			
spontán narratíva	9,7	11,5	10,1
tolmácsolás	8,1	7,1	9,6
blattolás	7,2	6,4	7,0
Artikulációs tempó (hang/s)			
spontán narratíva	12,4	14,2	13,6
tolmácsolás	11,4	11,9	11,9
blattolás	9,7	9,9	11,3

A szünettartás jellemzőiben is nagy különbségeket találtunk a három beszéd típus között mindhárom adatközlőnél (3. táblázat). Két beszélőnél (T1 és T2) a legnagyobb arányú szünettartást a tolmácsolásban, a harmadiknál (T3) a blattoláskor adatoltuk. Ez utóbbi beszélőnél a tolmácsoláskor volt a legkisebb a szünetek aránya. A kitöltött szünetek aránya a teljes szünetidőben T1-nél és T2-nél igen alacsony volt, míg T3-nál relatíve magas.

3. táblázat
A szünettartás jellemzői a három beszédtypusban

	Beszélők		
	T1	T2	T3
Szünetek gyakorisága (szó/szünet)			
spontán narratíva	5,9	6,5	4,8
tolmácsolás	2,4	3,6	5,3
blattolás	5,3	1,9	1,6
Szünetek aránya a teljes beszédidőben (%)			
spontán narratíva	21,4	18,9	25,7
tolmácsolás	29,5	40,4	19,8
blattolás	25,9	35,4	38,4
A szünetek átlagos időtartama (ms)			
spontán narratíva	595	536	601
tolmácsolás	627	868	531
blattolás	776	737	685
A kitöltött szünetek aránya az összes szünetidőben (%)			
spontán narratíva	18,9	10,3	13,2
tolmácsolás	2,7	7,2	21,0
blattolás	20,2	14,0	10,8

Az összes szünet időtartamát adatközlőnként összevetve (1. ábra) két beszélőnél (T1 és T2) szignifikáns különbséget találtunk a blattolás és a spontán narratíva között (T1-nél $Z = -3,063$; $p = 0,002$; T2-nél $Z = -1,981$; $p = 0,048$), illetve a blattolás és a tolmácsolás között (T1-nél $Z = -2,942$; $p = 0,003$; T2-nél $Z = -2,062$; $p = 0,039$); míg a harmadik adatközlőnél (T3) nem volt szignifikáns a különbség a beszédtypusok között.

1. ábra

*A szünetek időtartamai beszélőnként és beszéd típusonként
(S = spontán, T = tolmácsolás, B = blattolás)*

A leggyakrabban előforduló bizonytalansági megakadások a hezitálás, az ismétlés és az újraindítás voltak mindhárom beszéd típusban. A 4. táblázatban szereplő gyakorisági értékek azt mutatják, hogy hány szavanként fordult elő az adott megakadástípus. Minél magasabb a szám, annál ritkább volt az előfordulás.

Az összes megakadás közül a leggyakrabban előforduló megakadás a hezitálás volt, ami különösen a blattoláskor volt gyakran alkalmazott időnyerési stratégia: mindhárom adatközlőnél legalább kétszer olyan gyakori volt ebben a beszéd típusban, mint a másik kettőben.

Az ismétlés és az újraindítás előfordulása nagymértékben függött a beszélőtől: amíg T3-nál több beszéd típusban nem jelent meg ismétlés vagy újraindítás, addig T1 spontán beszédében az ismétlés volt a leggyakoribb a három elemzett típus közül. T1 nagyon ritkán produkált ismétlést és újraindítást a blattoláskor. Ezzel szemben T2-nél ezek a megakadástípusok a tolmácsolás és a spontán beszédében fordultak elő igen ritkán, míg a blattoláskor gyakran alkalmazta őket a fordításhoz szükséges időnyerésre.

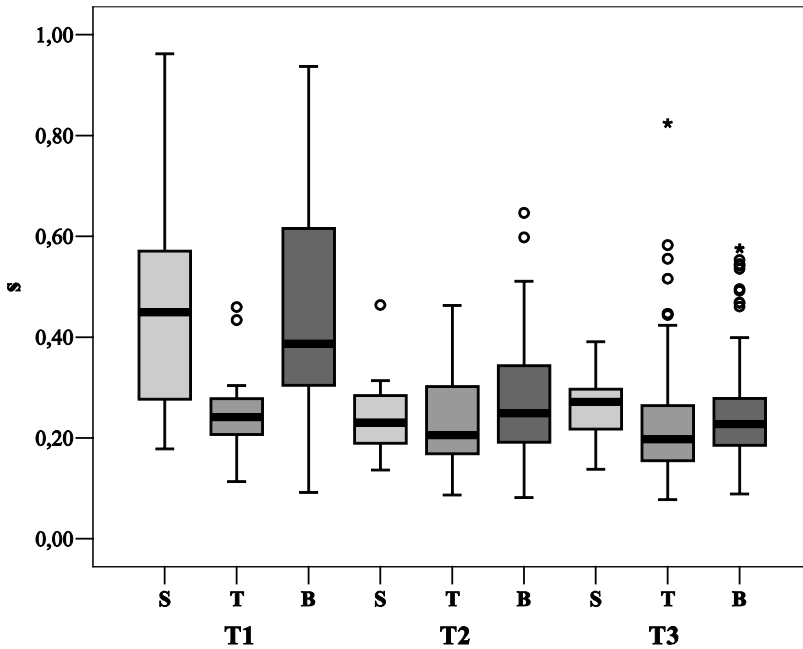
A következő példa T2 blattolásából származik: ezek a célok 252 olyan ö(187) 440 elképzeléseken 644 ala 481 pultak 443 amelyek szerint 740 aa 313 az őslakosok 467 kulturális és szellemi 606 ö(394) hite 404 az alacsonyabb rendű volt a domináns ö(311) kultúrával 138 szemben 2565 sokan úgy gondolták 285 öö(402) 1147 hogy ö(220) 1583 aa gyermekekben az indiánt kell ezáltal az oktatással 309 öö(349) által 359 megölni 1814 ma már beláttuk hogy 266 ez az asszimilációs célkitűzés 392 ö(148) 84 téves volt 893 nagy 1441 m(381) 647 nagy problémákat okozott 418 és 428 országunkban ennek nincs helye...

4. táblázat

*A leggyakoribb bizonytalansági megakadások előfordulása
(minél magasabb a szám, annál ritkább a megakadás előfordulása)*

	Beszélők		
	T1	T2	T3
A kitöltött szünetek gyakorisága (szó/kitöltött szünet)			
spontán narratíva	25,5	29,1	15,9
tolmácsolás	36,7	13,1	11,1
blattolás	15,4	5,0	5,5
Az ismétlések gyakorisága (szó/ismétlés)			
spontán narratíva	18,9	106,7	47,8
tolmácsolás	85,7	151,4	–
blattolás	139,0	59,9	–
Az újraindítások gyakorisága (szó/újraindítás)			
spontán narratíva	63,8	160,0	–
tolmácsolás	85,7	189,3	306,0
blattolás	139,0	54,5	738,0

Elemeztük a hezitálások időtartamát (2. ábra). Az összes szünethez hasonlóan ezek között az időtartamok között is csak két adatközlőnél kaptunk statisztikai eltérést. A spontán beszéd és a tolmácsolás között szignifikáns különbség volt T1 beszédprodukciónál ($Z = -2,974$; $p = 0,003$), míg a tolmácsolás és a blattolás között T1-nél ($Z = -3,367$; $p = 0,001$) és T2-nél [a beszéd típusok között $F(2, 187) = 3,976$; $p = 0,020$; a Tukey post hoc teszt szerint a tolmácsolás és blattolás között $p = 0,016$]. T3 beszédprodukciónál között nem volt szignifikáns a különbség a hezitálások időtartamában sem.

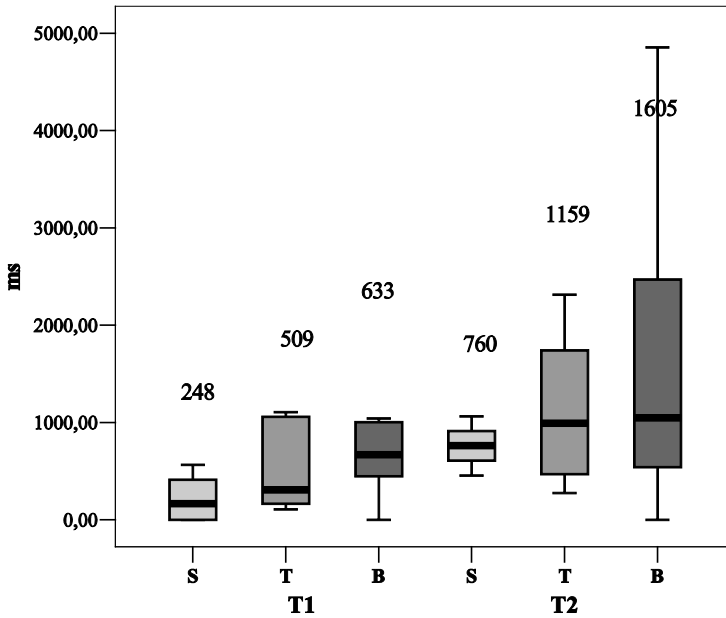

2. ábra

*A hezitálások időtartamai beszélőnként és beszéd típusonként
(S = spontán, T = tolmácsolás, B = blattolás)*

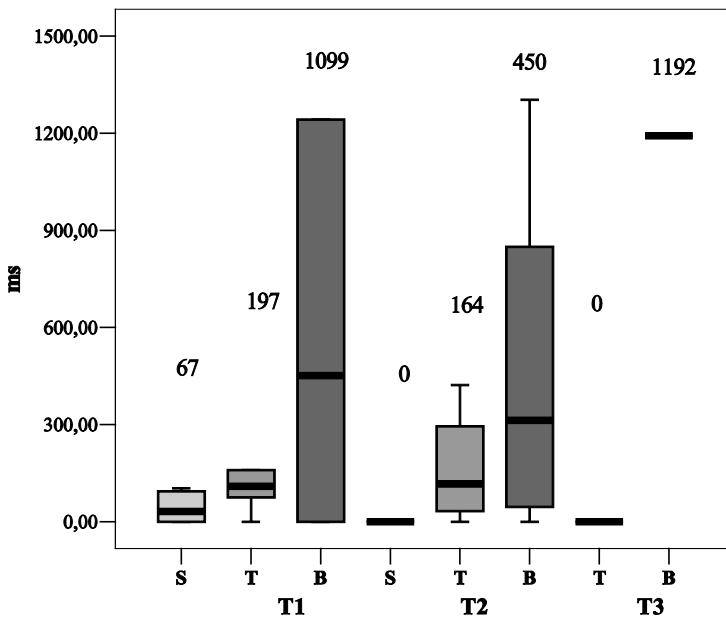
Az ismétlések akkor következnek be a beszédben, amikor a beszélő elbizonytalanodik a folytatásban, vagy hibát észlel, de fenn akarja tartani a folyamatos beszéd látszatát. Az újraindítás pedig akkor következik be, amikor a beszélő elbizonytalanodik a lexikális előhívás közben, és ellenőrizni akarja, hogy a megfelelő szót aktiválta-e. Az ismétlések és az újraindítások szerkesztési szakaszai az egynyelvű kommunikációban azt mutatják, hogy mennyi időre van szüksége a beszélőnek a tervezési bizonytalanság feloldásához. A tolmácsolás során emellett (akár szinkrontolmácsolásról, akár blattolásról van szó) a fordításhoz szükséges időről is információt nyújtanak ezek a szerkesztési szakaszok. Mind az ismétlések szerkesztési szakaszai (3. ábra), mind az újraindítások szerkesztési szakaszai (4. ábra) a spontán beszédben voltak a legrövidebbek, és a blattoláskor a leghosszabbak (az ábrában szereplő számok az átlagértéket jelentik).

Végezetül megvizsgáltuk azt is, hogy a beszéd folyamat során működő önkorrektíós folyamatok milyen arányban és milyen időzítéssel működnek a különböző beszéd típusokban. A hibák előfordulási gyakoriságát és a javításuk arányát az 5. táblázatban foglaltuk össze. Minél magasabb a szám a gyakoriságnál, annál több szó fordult elő két hiba között, azaz annál folyamatosabb volt a beszéd.

3. ábra

Az ismétlések szerkesztési szakaszai (S = spontán, T = tolmácsolás, B = blattolás)

4. ábra

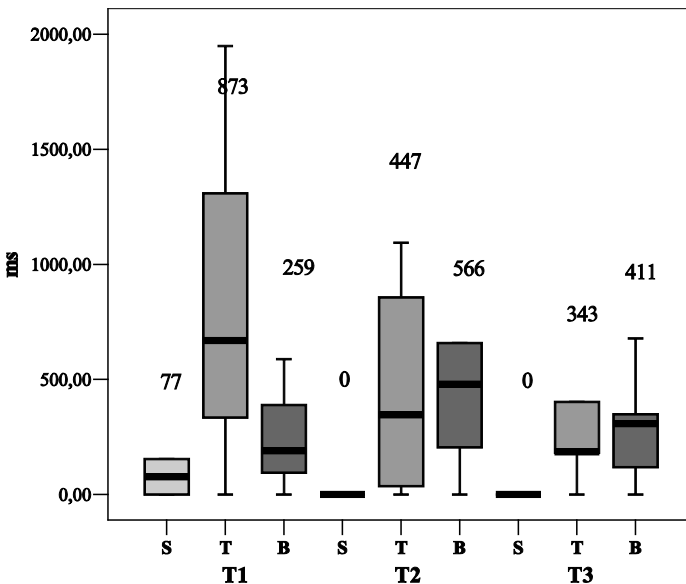
Az újraindítások szerkesztési szakaszai (S = spontán, T = tolmácsolás, B = blattolás)

5. táblázat

A hibák gyakorisága és javításuk aránya beszélőnként és beszéd típusonként

	Beszélők		
	T1	T2	T3
A hibák gyakorisága (szó/hiba)			
spontán narratíva	255,0	320,0	239,0
tolmácsolás	102,8	189,3	131,1
blattolás	139,0	54,5	73,8
A hibajavítások aránya (%)			
spontán narratíva	100	100	100
tolmácsolás	60	100	71,4
blattolás	100	100	90

A hibajavítások szerkesztési szakaszai azt mutatják (5. ábra), hogy a legrövidebb idő alatt a spontán narratívában javították a beszélők a hibáikat. Egy adatközlőnél (T1) a tolmácsolásban, kettőnél (T2 és T3) a blattoláskor adatoltuk a leghosszabb szerkesztési szakaszokat.

5. ábra

*A hibajavítások szerkesztési szakaszai (a számok az átlagokat jelölik)
(S = spontán, T = tolmácsolás, B = blattolás)*

4. Következtetések

A jelen tanulmány a szinkrontolmácsok spontán, szinkrontolmácsolt és blattolt beszédprodukcióiban vizsgálta a beszédtervezés és -kivitelezés temporális sajátosságait. Kiinduló hipotézisünk az volt, hogy a három beszéd típusra jellemző beszédtervezési stratégiák különbségei tükröződnek az időzítésben.

Hipotéziseink az artikulációs tempó és a beszédtempó esetében igazolódtak; a tempóértékek a spontán narratívák esetében voltak a leggyorsabbak, ezt követte a szinkrontolmácsolt szöveg, majd a blattolás. Ennek a háttérében az állhat, hogy a spontán beszéd tervezése sokkal kisebb mentális energiát igényelt, mint a másik két beszéd típusé.

Hipotéziseink igazolódtak az ismétlések és az újraindítások szerkesztési szakaszainak tekintetében is; a legrövidebb szerkesztési szakaszokat a tolmácsok spontán beszédében, a leghosszabbakat a blattolt szövegekben adatoltuk.

Hipotéziseink csak részben igazolódtak a szünettartás adatai és a hibajavítások időtartamának vizsgálatakor, ám ezekben az esetekben is jól látható a különbség a spontán beszéd és a közvetített beszédprodukciónak, azaz a szinkrontolmácsolás és a blattolás között.

Eredményeink azt mutatják, hogy a beszédtervezési stratégiák különbségei megfigyelhetők a három beszéd típus temporális sajátosságaiban. A legegyszerűbb beszédtervezési és -kivitelezési feladatot a spontán beszéd létrehozása jelentette a beszélőknek, míg a legidőigényesebb feladatnak a blattolás bizonyult (erről tanúskodnak a tempóértékek, a szünetezés és a megakadások gyakorisága is). Ez utóbbi feltehetőleg azért igényelt több időt a másik két beszéd típusnál, mert nem volt időbeli kötöttsége, és a fordítás mellett az olvasás is egy plusz részfolyamatot jelentett a megértés során a szinkrontolmácsolási helyzethez képest. A tolmácsok ebben a beszéd helyzetben a tempójuk lassításával, a gyakoribb hezitálással és a hosszabb szerkesztési szakaszokkal igyekeztek a folyamatos beszéd érzetét fenntartani, miközben a szöveget olvasták, értelmezték, fordították angolról magyarra.

Eredményeink alapján további, nagyobb mintán végzett vizsgálatok szükségesek a blattolás és a szinkrontolmácsolás beszédtervezési folyamatainak pontosabb feltérképezésére, és a memória szerepének feltárására ezekben a folyamatokban.

Irodalom

- Agrifoglio, M. 2004. Sight Translation and Interpreting. A Comparative Analysis of Constraints and Failures. *Interpreting* Vol. 6. No. 1. 43–67.
- Bakti M. 2009. Megakadások a szinkrontolmácsok spontán beszédében. *Beszéd kutatás 2009*. 217–227.
- Boersma, P., Weenink, D. 1998. Praat: doing phonetics by computer (Version 5.0.1). http://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html.
- Bóna J. 2013. A beszéd szünetek fonetikai sajátosságai a beszéd típus függvényében. *Beszéd kutatás 2013*. 60–75.

- Bóna J., Bakti M. é.n. Self-monitoring Processes in Simultaneous Interpreting. *Kézirat*. de Bot, K. 2000. Simultaneous Interpretation as Language Production. In Englund-Dimitrova, B., Hyltenstam, K. (eds) *Language Processing and Simultaneous Interpretation*. Amsterdam: John Benjamins. 65–88.
- Eysenck, M. W., Keane, M. T. 2003. *Kognitív pszichológia. Hallgatói kézikönyv*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- G. Láng Zs. 2002. *Tolmácsolás felsőfokon: a hivatásos tolmácsok képzéséről*. Budapest: Scholastica.
- Gerver, D. 1976. Empirical Studies of Simultaneous Interpretation: A Review and a Model. In: Brislin, R. (ed.) *Translation. Application and Research*. New York: Gardner Press. 165–207.
- Klaudy K. 2004. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Lee, T. 1999. Simultaneous Listening and Speaking in English into Korean Simultaneous Interpretation. *Meta* Vol. 44. No. 4. 560–572.
- Levelt, W. J. M. 1989. *Speaking. From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Markó A. 2005. A temporális szerkezet jellegzetességei eltérő kommunikációs helyzetekben. *Beszédkutatás 2005*. 63–77.
- Mead, P. 2000. Control of Pauses by Trainee Interpreters in their A and B languages. *The Interpreter's Newsletter* Vol. 10. 89–102.
- Mead, P. 2002. Exploring Hesitation in Consecutive Interpreting: An Empirical Study. In: Garzone, G., Viezzi, M. (eds) *Interpreting in the 21st century. Challenges and Opportunities*. Amsterdam: John Benjamins. 73–82.
- Petite, C. 2005. Evidence of Repair Mechanisms in Simultaneous Interpreting: A Corpus-based Analysis. *Interpreting* Vol. 7. No. 1. 27–49.
- Pöschhacker, F. 1995. Slips and Shift in Simultaneous Interpreting. In: Tommola, J. (eds) *Topics in Interpreting Research*. Turku: The University of Turku, Centre for Translation and Interpreting. 73–90.
- Postma, A. 2000. Detection of Errors during Speech Production: a Review of Speech Monitoring Models. *Cognition* Vol. 77. 97–131.
- Postma, A., Kolk, H. 1993. The covert repair hypothesis: prearticulatory repair processes in normal and stuttered disfluencies. *Journal of Speech and Hearing Research* Vol. 39. 472–487.
- Quené, H. 2007. On the Just Noticeable Difference for Tempo in Speech. *Journal of Phonetics* Vol. 35. No. 3. 353–362.
- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation. A Cognitive-pragmatic Analysis*. Amsterdam: John Benjamins.
- Shreve, G., Lacruz, I., Angelone, E. 2011. Sight translation and speech disfluency. Performance analysis as a window to cognitive translation processes In: Alvstad, C., Hild, A., Tiseliuss, E. (eds) *Methods and Strategies of Process Research. Integrative Approaches in Translation Studies*. Amsterdam: John Benjamins. 93–120.
- Tissi, B. 2000. Silent pauses and disfluencies in simultaneous interpretation: A descriptive analysis. *The Interpreters' Newsletter* Vol. 10. 103–127.
- Tóth A. 2008. Szinkrontolmácsolt szövegek időviszonyainak kimutatása a gyakorlat-szerzés függvényében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 3. évf. 1. szám. 67–73.
- Van Besien, F., Meuleman, C. 2004. Dealing with Speakers' Errors and Speakers' Repairs in Simultaneous Interpretation. A Corpus-based Study. *The Translator* Vol. 10. No. 1. 59–81.

Szövegszintű fordítói stratégiák a koherencia célnyelvi megteremtésében

Károly Krisztina

E-mail: karoly.krisztina@btk.elte.hu

Kivonat: E tanulmány középpontjában a fordítási szövegalkotás, azon belül a szövegalkotási folyamatot kísérő, ún. szövegszintű fordítói stratégiák állnak. A fordítási szövegalkotás tanulmányozására azért van szükség, mert a kutatási eredmények tanúsága szerint alapvetően eltér az eredeti (nem fordítási célú) szövegalkotástól, s ily módon egyedi sajátosságainak feltárása révén olyan információkkal szolgálhat a fordítóképzés számára, amelyek elősegítik a fordítói munka tudatosítását és ezen keresztül a fordítások minőségének javulását. A koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőire irányuló előzetes mélyreható vizsgálat eredményei alapján a dolgozat annak bemutatására vállalkozik egy konkrét nyelvpár (magyar–angol) és fordításfajta (sajtófordítás) példáján keresztül, hogy milyen – a kohéziós, a topik-, a retorikai, valamint a műfaji szerkezet célnyelvi (re)produkciójára irányuló – fordítói stratégiák azonosíthatók a szövegkoherencia célnyelvi megteremtése során. Elsőként az osztályozás háttérül szolgáló elméleti keret (az ún. komplex fordítási szövegelemző modell) és empirikus vizsgálatok legfontosabb részleteit mutatja be, majd ezt követi a szövegszintű fordítói stratégiák fogalmának meghatározása és típusainak feltárása (példákkal illusztrálva).

Kulcsszavak: fordítói stratégiák, koherencia, kohézió, topikszerkezet, retorikai szerkezet

1. Bevezető

E tanulmány középpontjában a fordítási szövegalkotás, azon belül a szövegalkotási folyamatot kísérő ún. szövegszintű fordítói stratégiák állnak. A fordítási szövegalkotás tanulmányozására azért van szükség, mert a fordítástudomány területén folytatott kutatások arról tanúskodnak, hogy a fordítási szöveg „más”, mint a nem fordítás eredményeként keletkező szöveg, és ez a másság elsősorban bizonyos, szövegszintű jelenségeket érintő szövegalkotói stratégiák következménye (Károly 2007, Klaudy 1987, 2006, Toury 1986). A következőkben – a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőire irányuló előzetes mélyreható vizsgálat eredményei (Károly 2014) alapján – a célom annak bemutatása egy konkrét nyelvpár (magyar–angol) és fordításfajta (sajtófordítás) példáján keresztül, hogy milyen konkrét, a kohéziós, a

topik-, a retorikai, valamint a műfaji szerkezet célnyelvi (re)produkciójára¹ irányuló fordítói stratégiák azonosíthatók a szövegkoherencia célnyelvi megteremtése során.

A hazai és nemzetközi szakirodalomban a különféle nyelvpár-specifikus fordítói szövegalkotási stratégiák azonosításával és leírásával foglalkozó munkák a forrás- és célnyelvi koherencia-teremtés különféle eszközeit, valamint a fordítás során keletkező ún. koherencia- és kohéziós eltolódásokat (*shifts of coherence and cohesion*: Blum-Kulka 1986) többnyire egymástól függetlenül, izoláltan vizsgálják (pl. egy-egy kohéziós eszköz nyelvpár-specifikus „viselkedését” írják le). Ebből következően korlátozottak az ismereteink általában véve a szöveg szintű fordítói stratégiákról. Alig áll rendelkezésünkre empirikus adat arra vonatkozólag, hogy a szövegben „folytonosságot” (de Beaugrande 1997), s ez által koherenciát teremtő különféle nyelvi és nem nyelvi eszközök egymással milyen viszonyban állnak, s hogy az egyik esetében tapasztalható változás (eltolódás) miként hat(hat) a többi eszközre és a célnyelvi szöveg egészére. Ahhoz, hogy ezt a kérdést megválasszunk, komplex, a lehető legtöbb szövegváltozó együttes vizsgálatát felölelő megközelítésre van szükség. A szöveg és a szövegalkotás rendkívüli összetettségéből fakadóan, valamennyi nyelvi és nem nyelvi változó vizsgálata reménytelen vállalkozás volna, ezért e dolgozat egy elméleti alapon megbízhatóan körülhatárolható jelenségegyüttesnek, a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőinek (a kohéziós, a topik-, a retorikai és a műfaji szerkezetnek) a célnyelvi (re)produkcióját kísérő szövegalkotói stratégiák bemutatására és osztályozására tesz kísérletet. Elsőként az osztályozás háttéréül szolgáló elméleti keret és empirikus vizsgálatok legfontosabb részleteit mutatja be (terjedelmi okok miatt a teljesség igénye nélkül; a részletek Károly 2014-es munkájában olvashatók), majd ezt követi a szöveg szintű fordítói stratégiák fogalmának meghatározása és típusainak feltárása (példákkal illusztrálva).

2. A fordítás mint szöveg: produktum és folyamat

A fordítási szöveg „a fordítási folyamat eredményeként, a forrásnyelvi szöveg alapján keletkező célnyelvi szöveg” (Károly 2007: 12). A fordítási szöveg, az eredeti szövegekhez hasonlóan komplex nyelvi, kognitív és társadalmi jelenség, tehát egyszerre nyilvánul meg produktumként (mint **szerkezet**) és folyamatként (mint **műveletek sora**) (Cook 1989, de Beaugrande 1997, Kocsány 1996, Tolcsvai Nagy 2001).

A szöveg mint komplex jelenség megfelelően átfogó leírására a funkcionális szemléletű megközelítés kínál megoldást (de Beaugrande 1996, 1997). A funkcionális nézőpont a nyelvet a nyelvhasználó (a szövegalkotó és szövegbefogadó) szemszögéből látatja, s ezáltal lehetővé teszi olyan, a szöveghez kapcsolódó jelenségek leírását is, amelyek a nyelv használata, a kommunikáció során merülnek fel, miközben a nyelv olyan rendszerként működik, amely közvetíteni képes két (vagy akár több) kultúra beszélőinek (olvasóinak) világról alkotott tudása között (de Beaugrande 1996: 504). A kultúrák közötti közvetítés képes-

sége igen lényeges szempont a fordítások szövegszintű sajátosságainak tárgyalása során.

Funkcionális megközelítésben a szöveg különféle jelek értelmes konfigurációjának tekinthető. Ahhoz azonban, hogy a szövegnek valós kommunikatív értéke legyen, további jellemzőkre is szüksége van, mégpedig olyanokra, amelyek a szöveget a felhasználó világról és társadalomról alkotott tudásához tudják kapcsolni. De Beaugrande és Dressler (1981) ezeket a jellemzőket a szövegszerűség hét ismérveként határozta meg, hangsúlyozva azt, hogy ha ezen ismérvek (követelmények) valamelyike nem teljesül, a szöveg nem lesz kommunikatív, vagyis nem alkalmas közlésre. Ezek az ismérvek a következők: kohézió, koherencia, szándékoltság, elfogadhatóság, hírérték, helyzetszerűség és intertextualitás. Az első két ismérvet (a kohéziót és a koherenciát) ún. szövegközpontú fogalmaknak tartják, amelyek „a szöveg anyagára irányuló műveleteket jelölnek” (2000: 29). A további öt ismérvet pedig az ún. felhasználó-központú fogalmak közé sorolják, mivel ezek a szövegek révén létrejövő kommunikációra, illetve az ebben résztvevőkre (a szöveg létrehozójára és befogadójára) vonatkoznak. Jelen vállalkozásom középpontjában a kohézió és a koherencia célnyelvi újratemtése/megteremtése áll, ezért e fogalmakra kicsit bővebben kitérek.

A **kohézió** a szöveg felszíni² elemei, vagyis a felszínen előforduló szavak közötti kölcsönös összefüggéseket jelenti egy adott szószorozaton belül. A kohézió grammatikai függőségeken alapul, mivel a felszíni összetevők nyelvtani alakzatok és konvenciók alapján függnek egymástól. A kohézió nemcsak mondaton belül, hanem egymás mellett vagy egymástól távolabb álló mondatok vagy akár nagyobb szövegrészek között teremt összefüggéseket. Ezek a függőségek fontos jelzések a jelentések nyomon követése szempontjából. De Beaugrande és Dressler minden olyan funkciót, amely a felszíni elemek közötti viszonyok jelzésére, vagyis a **felszíni folyamatosság megteremtésére szolgál**, kohéziós eszköznek tekint.

A szövegszerűség második ismérve a **koherencia**. Míg a kohézió a felszíni folyamatosság megteremtésében játszik szerepet, a koherencia a **mögöttes tartalom folyamatosságát jelenti**. De Beaugrande és Dressler értelmezésében ez „a szövegvilág összetevői, vagyis a szövegfelszín *alatt* meghúzódó fogalmak és viszonyok *kölcsönösen elérhető és releváns* voltára utal” (2000: 25; kiemelés az eredetiben). Fogalmakon a kognitív tartalmat, az ún. „tudásalakzatot” értik, amely többnyire egységesen és következetesen elérhető vagy aktivizálható a tudatban. A viszonyok az adott szövegvilágban *együtt* megjelenő fogalmak közötti kapcsolatot jelentik. Míg a kohézió tekintetében a szöveg felszínén előforduló, explicit módon megjelenő nyelvi elemek által létrehozott folytonosságról beszéltünk, a koherencia esetében a fogalmak közötti viszonyok nem mindig jelennek meg explicit formában, vagyis – de Beaugrande és Dressler (2000: 25) megfogalmazása szerint – „nincsenek közvetlenül aktivizálva felszíni kifejezések révén”. A szöveg befogadója annyi viszonyt tesz hozzá a szöveg olvasása során, amennyi ahhoz szükséges, hogy a szöveg számára értelmes legyen.

A koherencia éppen ezért **relatív minőség**: különböző olvasók számára, az eltérő háttértudás és világról alkotott ismeretek miatt, különböző mennyiségű és minőségű viszonyok hozzátételére van szüksége ugyanazon szöveg megérté-

séhez. De Beaugrande és Dressler még tovább megy, és amellet érvel, hogy a szövegnek önmagának nincs is értelme: „[e]gy szövegnek önmagában semmi értelme, csupán a szövegből származó ismeretek és a szöveg felhasználójának fejében tárolt valóságismeret egymásra hatása révén válik értelmessé” (2000: 28). A koherencia tehát nem csupán a szöveg jellemzője, hanem az olvasó fejében végbemenő kognitív (gondolkodási) folyamatok eredménye is. A szöveg értelmezése során a kohézió és a koherencia állandó interakcióban áll. Az olvasó akkor tudja megérteni, feldolgozni a szöveget, ha képes dekódolni a „felszíni függőségeket” és, ezzel egy időben, megérteni/értelmezni a „fogalmi függőségeket” (de Beaugrande 1980: 17). Mivel ez nem minden szöveg és nem minden olvasó esetében azonos mértékben valósul meg, a koherenciát **graduális** jellegű jelenséggként érdemes felfogni (Péter 2005: 132).

Mindebből az az igen jelentős következtetés vonható le, hogy **a szövegminőség nem határozható meg abszolút értelemben**. A szövegminőség leginkább egy skálán értelmezhető, amely a „szöveg”-től a „nem-szöveg”-ig, illetve – kommunikatív értelemben – az olvasó számára érthető és feldolgozható, vagyis „koherens” szövegtől az olvasó számára már nem érthető és nem feldolgozható, „nem koherens” szövegig terjed. E gondolatot támasztják alá de Beaugrande és Dressler (1981), Enkvist (1990), Péter (2005) és Szikszainé Nagy (1999: 39, 56–57, 59) a szövegszerűség, az értelmezhetőség és a koherencia viszonyára vonatkozó megállapításai is. Ugyanez érvényes a fordítási szövegre is.

A koherencia graduális természete nem könnyíti meg a fordító dolgát. **A fordítási szituáció megsokszorozza a szövegalkotást meghatározó és befolyásoló tényezőket**. Belép a folyamatba a fordító, aki az egyik nyelven (egy adott kultúrában és olvasóközönség számára egy adott céllal) létrejött (eredeti) szöveg alapján egy másik nyelvű (fordítási) szöveget hoz létre egy másik kultúrában és másik olvasóközönség számára, potenciálisan eltérő céllal és a fordítási normák által meghatározott módon.

E tényezők miatt **a fordítási célú (célnyelvi) szövegalkotás jellemzői eltérnek az eredeti szövegalkotásától**. A fordítási szövegalkotási folyamat bemenetét három tényező alkotja, melyek a szövegalkotás három különböző dimenzióját (nyelvi, kognitív és társadalmi vetületét) képviselik:

- (1) a forrásnyelvi szöveg (mint nyelvi reprezentáció; nyelvi dimenzió),
- (2) a fordító fejében a forrásnyelvi szöveg nyelvi reprezentációja alapján kialakított elméleti reprezentáció (más szóval: a forrásnyelvi szöveg értelemszerkezete, amely a szövegértés eredményeként alakul ki; kognitív dimenzió), és
- (3) a fordítás célja (társadalmi, funkcionális dimenzió).

Ezek alapján a fordító a fejében – az eredeti szövegalkotáshoz hasonlóan – egy tervet hoz létre, amelyben **bizonyos műveletek révén** a célnyelvi szövegnek valamilyen előzetes általános és értelemszerkezete kialakul. Ez az általános és értelemszerkezet lehet azonos a forrásnyelvi szöveg alapján kialakított elméleti reprezentációval, de – és ez a valószínűbb – lehet (részben) különböző is az

eltérő nyelvi rendszer, a fordítási cél, a fordítási norma, valamint a célnyelvi és forrásnyelvi szövegismeretekből származó séma függvényében. Ebben a szakaszban fogalmazódnak meg a fordító fejében azok a tartalmi, formai, stiláris és retorikai változtatásokra irányuló tervek, amelyeket a két nyelv (és kultúra) adott szövegtípusra/műfajra jellemző sajátosságai tesznek szükségessé. Ezt követi a fordítási szövegalkotás utolsó szakasza, amikor a fordító a célnyelvi szöveg előzetes általános és értelemszerkezetét – különféle műveletek révén –, célnyelvi reprezentációvá alakítja.³

A fordítási szövegalkotást meghatározó és befolyásoló tényezők sokasága miatt és – különösen – az eredetitől eltérő szituációból fakadó potenciálisan eltérő cél és funkció okán **korántsem bizonyos, hogy a keletkező fordítás szövegszerűségének mértéke** (vagy képletesen szólva: a célnyelvi szöveg „szöveve”) **megegyezik a forrásnyelvi szövegével**; sőt, az sem biztos, hogy az egyezés egyáltalán elvárás-e, elvárható-e. Ha például a fordítás célközönsége időben és/vagy háttértudásában eltér a forrásszövegtől, nemcsak a nyelvi megformálás (pl. kohézió, koherencia), hanem – egyebek mellett – a hírérték (a szöveg információtartalma) is szükségképpen meg kell, hogy változzék. Gondoljunk csak egy olyan esetre, amikor jogi szöveget laikus közönség számára fordítanak le. Az ilyen változtatások jellegének és mértékének meghatározása a fordító mérlegelésén múlik, ami nem kevés szövegalkotói tudatosságot, forrás- és célnyelvi kulturális és társadalmi ismereteket valamint kognitív/pszichológiai érzékenységet feltételez. E feladat elvégzésében játszanak jelentős szerepet az ún. szövegszintű fordítói stratégiák.

3. Szövegszintű jelenségek és fordítói stratégiák: fogalmi tisztázás

3.1. A „szövegszintű” terminus értelmezése

Bár a tudományos diskurzusban igen elterjedt a „szövegszintű” terminus használata, értelmezése ellentmondásos. Vannak, akik úgy vélekednek, hogy nem beszélhetünk ún. „szövegszintű” jelenségekről vagy problémákról, mert a szöveg minden összetevője befolyásolja a szöveg minőségét (s így a koherenciát és az érthetőséget), akár egyetlen konkrét lexikai vagy grammatikai elem is; tehát minden szövegelem ilyen értelemben szövegszintűnek tekinthető. Tolcsvai Nagy (2001: 106) arra hívja fel a figyelmet, hogy önmagában nem létezik ilyen jelenség, mert a nyelvi szintek egymásra épülve, *együttesen* adják a szövegszerűséget.

Klaudy ezzel szemben, a „Szövegszintű műveletek a fordításban” című tanulmányában amellel érvel, hogy „elkülöníthetők szövegszintű fordítási problémák” (2006: 204). Ilyen problémák a fordítás mindhárom fázisában jelentkezhetnek: a forrásnyelvi megértésben (ahol a fordító esetében a cél a megfeleltetés, nem csupán pl. az információszerzés vagy a rekonstrukció), az átvitelben és a célnyelvi produkcióban is. Klaudy ezt azzal magyarázza, hogy az elemzések tanúsága szerint a fordítás eredményeképpen keletkezett szövegek mások, mint az autentikus célnyelvi szövegek, és éppen a szövegszint az, ahol ez a „másság”

kimutatható. Erre a jelenségre Toury (1986) mint „diskurzus átvitelre” utal, ami nála azt jelenti, hogy a fordítók a forrásnyelvre jellemző szövegalkotási sajátosságokat visznek át a célnyelvbe. Klaudy (1987) ugyanerre a jelenségre a „kvázi-helyesség” terminust használja, de nála ez nem a forrásnyelvi szövegépítési sajátosságok *árvitelét* jelenti, hanem azt, hogy ezek a sajátosságok *hatnak* a célnyelvi produkcióra és megváltoztathatják a célnyelvi szöveg mondatszerkesztési sajátosságainak eloszlását. Ezt igazolják például a téma-réma szerkezetek fordításán végzett elemzése a magyar és az orosz (Klaudy 1987), valamint az angol és magyar fordításban (Klaudy 2004).

Heltai (2004) a nyelvi normák és a fordítás kapcsolatának tárgyalása során említ bizonyos szövegszintű jelenségeket, és külön tárgyal ún. „szövegalkotási normákat”. Míg a fogalom elméleti szempontból problematikus voltát nem vonja kétségbe, Heltai – bizonyos megszorításokkal – felhasználhatónak tartja egyes, fordításértékeléssel kapcsolatos kérdések tisztázása során. A következőképpen írja körül a szövegalkotási norma fogalmát:

A szövegalkotási normák közé sorolhatunk részben olyan jelenségekkel kapcsolatos normatív elvárásokat, amelyeket hagyományosan a szintaktika körébe szoktak sorolni, így például a tematikus tagolás és a fókusz kérdéseit. Ide sorolhatjuk a kohéziós eszközök használatát is. Normatívnak tarthatjuk azt a követelményt, hogy a szövegben a referencia nyomon követhető legyen. A szövegnormák, szemben a nyelvtani normákkal, gyakran statisztikai jellegűek, az egyes szerkezetek, lexikai vagy frazeológiai egységek különböző szövegtípusokban való disztribúciójával kapcsolatosak, és ebből következőleg többnyire nem nyilvánvalóak (Heltai 2004: 417).

Ez a körülhatárolás részben fedi azt a koncepciót, amely a jelen vizsgálat fókuszát is meghatározza. Olyan tényezők gyűjtőneveként alkalmazom a „**szövegszintű jelenség**” fogalmat, amelyek nem csak lokális kapcsolódásokat alkotnak a szövegben. Szövegszintűnek tartom azokat a globális (a szöveg lineáris és hierarchikus szerkezetében megvalósuló) kapcsolódásokat és függőségi viszonyokat létrehozó jelenségeket, amelyek **folyamatosságot** (de Beaugrande és Dressler 1981) **teremtnek a szöveg különböző** (kisebb és nagyobb) **részei között, és ezáltal közvetlenül hozzájárulnak a komplex szövegszerkezet és a globális szövegértelmezés kialakításához**. Ezek közé a jelenségek közé sorolható a szöveg felszíni elemei közötti viszonyok, függőségek jelzésére használatos funkciók minden fajtája, amelyek a felszíni folyamatosságot biztosítják (ilyen a kohézió és a tematikus struktúra), az egyes szövegtípusokra és műfajokra jellemző retorikai elemek és szövegszerkezet különböző aspektusai, valamint a szöveg értelmének felderítésében fontos szerepet játszó kognitív makrostruktúra különféle vonatkozásai. A fentiekből következően pedig – első megközelítésben – az ún. „**szövegszintű fordítói stratégiák**” azon (tudatos vagy ösztönös) fordítói eljárások összessége, amelyek a szövegszintű jelenségek (re)produkcióját (újra- vagy megteremtését), s ezáltal a szövegszerűséget és koherenciát biztosítják a célnyelvi szövegben.

3.2. Stratégia versus művelet

A szöveg mint komplex rendszer bemutatásakor a szövegalkotás folyamatát – a korszerű szövegvizsgálatokra jellemző kognitív keret értelmében (de Beaugrande 1997, Kocsány 1996, Sanders és Sporeen 2007, Tolcsvai Nagy 2005) – különféle kognitív „műveletek” soraként értelmeztem. Ezért a szöveg-szintű fordítói stratégiák tárgyalása során az első dilemma, ami felmerül, hogy a „stratégia” szó helyett alkalmasabb volna a „művelet” terminus a fordító ilyen jellegű tevékenységének a leírására. A „művelet” terminus összhangban volna a kognitív és funkcionális szemléletű szövegtudomány felfogásával és terminológiai készletével, amely a szöveget mint komplex rendszert – produktumot és procedúrát, vagyis komplex struktúrát és elmebeli/kognitív *műveletek* sorát – értelmezi. Jobban illeszkedne a fordítási célú szövegalkotás egyedi sajátosságait leíró, korábbiakban általam felvázolt folyamatmodell megközelítéséhez is, amely szerint „fordítás során a fordító a célnyelvi szöveg előzetes általános és értelemszerkezetét – különféle *műveletek* révén –, célnyelvi reprezentációvá alakítja” (ld. még Károly 2007: 44).

Mindezek ellenére, a fordítási szövegalkotói tevékenység e szegmensének leírására a következőkben a „stratégia” szót fogom alkalmazni részben az eddigi, a diskurzuselemzés és a fordítástudomány területén honos terminológiai hagyomány folytatása, részben pedig a jelen vizsgálat eredményei miatt. A fordítástudomány területén nagyfokú következtelenség jellemzi a fordítás során végrehajtott változtatások leírására alkalmazott terminológiát. A szakirodalomban számos terminus létezik: fordítói művelet, átváltási művelet, technika, stratégia, változtatás, megoldás, módszer stb. (a lista messze nem teljes). A legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy a különböző források egyazon jelenség leírására is gyakran más-más szót használnak, és az is csak elmélyíti a következtelenséget, hogy egyazon terminust is sokszor kiterjedését és természetét tekintve egész más jellegű változtatások leírására alkalmazzák. A vizsgálatok háttéréül szolgáló elméletek különbözőségei és az elméletek megalkotóinak nyelvi/kulturális háttere is csak bonyolítja a helyzetet.⁴ A jelen vizsgálat tárgya szempontjából releváns ún. diskurzuskompetencia⁵ (Canale és Swain 1980), és a hozzá szorosan kapcsolódó diskurzuszstratégiák leírásával a diskurzuselemzés területén végzett kutatások foglalkoznak. A kutatások eredményeit összegezve McCarthy és Carter a következőképp írják le a fogalmat: a diskurzuszstratégiák

[...] nyelvi és egyéb kompetenciáinkat mozgósítják a kommunikációs céljaink elérése érdekében. A diskurzuszstratégiák alkalmazására az írás és a beszéd *folymata* során kerül sor. A produkció különböző szakaszaiban ezek olyan beszélői/írói választások sora, amelyek szem előtt tartják azt, hogy a befogadó miként érzékeli az üzenetet, milyen beszédaktusok alkalmazása kívánatos, milyen interakciós mintázatok a megfelelők és így tovább. Ilyen értelemben a diskurzuszstratégiák lexiko-grammatikai választásokat és szocio-kulturális korlátozásokat foglalnak magukba, és a nyelvi forma kialakításában meghatározó jelentőségűek. (McCarthy és Carter 1994: 177; kiemelés az eredetiben; ford.: K.K.⁶)

A stratégia tehát választásokban nyilvánul meg. Így a fogalom döntési helyzeteket, azok pedig – ha nem is szükségképpen – problémák megjelenését és azok megoldására irányuló megoldásokat feltételeznek. Albert különbséget tesz fordítási problémák és fordítási kérdések között. A fordítási problémát az elmélet-íróktól származtatja, akik azt „általában valamilyen nyelvelmélet alapján – sokszor mesterségesen ‘állítják elő’ egy deduktív folyamat végtermékeként” (Albert 2011: 40). A fordítási kérdések ezzel szemben „implicit módon benne vannak a forrásnyelvi szövegben, és a fordító feladata éppen az, hogy felkutassa ezeket a szöveg által felvetett kérdéseket és megpróbálja valamilyen választ adni rájuk” (ibid.). Albert megfogalmazásában „minden egyes fordítói ‘megoldás’ [...] egy-egy *válasznak tekinthető*” (ibid., kurzíválás az eredetiben).

Én a fordítási probléma fogalmát ez utóbbi („kérdés”) értelemben használom. Valójában a teljes szövegfeldolgozási, -értelmezési és szövegproduktív folyamat nagy részben problémamegoldó folyamatként fogható fel. Probléma bármely nyelvi szinten jelentkezhethet: mikroszinten éppúgy, mint makroszinten. Ezt a minőséget tükrözi vissza Marco (2009) fordítási szempontú stratégia-meghatározása, mely a jelen vizsgálat eredményeit tekintve is irányadónak tekinthető. Marco megközelítésében a **stratégia**⁷ „a fordítás folyamatát kísérő, a fordítás során felmerülő problémák megoldására irányuló kognitív terv. [...] A stratégia lehet tudatos vagy automatikus” (Marco 2009: 72–73; ford.: K.K.⁸). Ezzel a felfogással harmonizál Lörscher (1991: 76) meghatározása is, aki a fordítói stratégiát olyan „potencionálisan tudatos” eljárások soraként értelmezi, amelyek a szöveg (vagy egy szövegrészlet) fordítása során felmerülő probléma megoldására irányulnak. Összegezve tehát a leglényegesebbeket: a fordításban a **kognitív procedúra** (a célnyelvi szövegalkotási folyamat) **terve a stratégia, eredménye az eltolódás**.

A jelen kutatás eredményei alapján is alkalmasabbnak látszik olyan fogalom használata a koherencia célnyelvi (re)produktívja során alkalmazott fordítói eljárások megnevezésére, amely a szövegalkotásban való aktív/alkotó részvételt és a szándékos cselekvés lehetőségét is magába foglalja. Az eredmények ugyanis azt mutatták, hogy a fordításokban nem csupán kötelező (a nyelvek rendszerbeli különbségeiből fakadó automatikus), hanem opcionális, tehát a fordító szándékos vagy intuitív/ösztönös döntésén múló, választható, szöveg-szintű eltolódások is keletkeztek. A korábbiakban említett „művelet” megfogalmazás ellenére a szöveg tanulmányozásának funkcionális és kognitív nyelvészeti elméletei is – indirekt módon – teret engednek a szövegalkotói szándéknak a szövegproduktív kísérő elmebeli folyamatok leírásában, amikor megállapítják, hogy ezeknek a mentális műveleteknek csupán egy része tudatos (Tolcsvai Nagy 2011: 178; Langacker 2001: 180).

3.3. A „szövegszintű fordítói stratégia” fogalmának meghatározása

A fentiek alapján tovább pontosítható a „szövegszintű fordítói stratégiák” terminus 3.1. részben már említett (előzetes) definíciója, és körülhatárolható a megfelelő szövegszintű fordítói stratégiák alkalmazásához szükséges, speciális fordítói kompetenciák köre. A korábbi definíció ennek megfelelően a

következőképp módosul: a **szövegszintű fordítói stratégiák** azon – tudatos és/vagy ösztönös, és a nyelvek rendszerbeli különbségei, valamint a műfaj sajátosságai miatt automatikus és/vagy opcionális koherencia-eltolódásokat eredményező – a fordítás folyamatát kísérő kognitív tervek összessége, amelyek a szövegszintű jelenségek (re)produkcióját, s ezáltal a koherenciát biztosítják a célnyelvi szövegben.

Attól függően, hogy a stratégia a szöveg mely szintjét érintő probléma megoldására irányul, különbséget lehet tenni **lokális** (a mikroszerkezet egyes szegmensei közötti relációk reprodukciójára irányuló; pl. lexikai ismétlés kihagyása) és **globális** (a teljes szöveg makroszerkezetének reprodukciójára irányuló) **stratégiák** között, azzal a megkötéssel, hogy a stratégiák ilyen szemléletű elkülönítése nem jelenti azt, hogy „működésükben” elválnának egymástól. A jelen osztályozás előzményéül szolgáló szisztematikus, a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető összetevőire irányuló, korpusz alapú vizsgálatok adatai (a különféle szintek és struktúrák között azonosított interakciók; ld.: Károly 2010, 2011, 2012, 2013a, 2013b; Károly et al. 2012) arra engednek következtetni, hogy a (lokális és globális) szövegszintű fordítói stratégiák egyszerre több szinten is eredményez(het)nek eltolódást. Lokális stratégia is eredményezhet tehát makrostrukturális eltolódást (pl. amikor lexikai ismétlés kihagyása miatt két mondat között megszűnik az ismétlésköteték, s ennek következményeként centrális mondatok marginális mondattá alakulnak, és makropropozicionális eltolódás keletkezik).

A szövegszintű fordítói stratégiák jellegzetessége, hogy a koherencia-eltolódások révén kisebb-nagyobb jelentésbeli eltolódást is eredményezhetnek a fordításban. A koherencia mint szövegminőség relativitása és összetettsége miatt azonban az esetlegesen bekövetkező jelentésbeli eltolódás mértéke és észlelhetősége nem határozható meg abszolút értelemben, hanem kizárólag a szöveg befogadójának (értelmezőjének) egyéni sajátosságai, pontosabban a befogadó és a szöveg által közvetített információtartalom interakciója függvényében.

4. A szövegszintű fordítói stratégiák osztályozásának közvetlen elméleti és empirikus háttere

A következő részben ismertetésre kerülő tipológia létrehozását elméleti és empirikus vizsgálatok sora előzte meg. Ezek részleteitől terjedelmi okok miatt itt el kell tekintenem, csupán a téma szempontjából releváns, legfontosabb eredményeket foglalom össze. Az elméleti háttérrel bővebben Károly (2014) ad számot; az empirikus eredményeket Károly (2010, 2011, 2012, 2013a, 2013b), valamint Károly et al. (2012) mutatja be részletesen.

A szövegszintű fordítói stratégiák azonosítását a fenti munka eredményeként kialakított elméleti alapú, ún. **komplex fordítási szövegelemző modell**⁹ tette lehetővé. A modell

- (1) **elméleti alapú**, mivel a korszerű szövegalkotási és koherencia-elméletek eredményeire épül;

- (2) **komplex**, mivel tartalmazza a koherencia szövegstruktúrában nyomon követhető valamennyi folytonosságot teremtő, szövegszintű összetevőjét, valamint az ezek leírását lehetővé tevő elméleteket és módszereket, s így megfelelő módon leképezi a fordítási szöveget mint komplex jelenséget és rendszert;
- (3) **szöveg(szerűség)re orientált**, mivel fókuszában a nyelvi szintek közül a mondatok *közötti* kapcsolódásokat/viszonyokat létesítő, a de Beaugrande és Dressler-i értelemben „szöveg-központú” (2000: 29) – kohéziót és koherenciát teremtő – összetevők szövegszervező funkciója áll, és nem tér ki a mondaton belüli struktúra vizsgálatára;
- (4) **fordítási szempontú**, mivel lehetővé teszi az elméleti szempontrendszerek alkalmazását párhuzamos szövegek (fordítások) vizsgálatára (Károly 2014).

A szövegelemző modell elméleti kiindulási pontját az - a közelmúlt kognitív-pszichológiai kutatásain alapuló - állítás képviseli, miszerint a szövegstruktúra, ha nem is kizárólagos módon, de jelentős mértékben befolyásolja a megértést, s ezáltal a koherenciát. E felfogás értelmében a koherencia egyes összetevői magában a szövegstruktúrában követhetők nyomon, míg mások a befogadó és a szöveg által közvetített információk közötti interakcióban. A koherens értelmezés kialakításában igen jelentős szerepe van a kommunikációs (nyelvi, társadalmi, kulturális stb.) kontextusnak is.

A modell kidolgozása során nem volt céлом a koherencia minden egyes összetevőjének, minden meghatározó tényezőjének (így például a befogadó és a szöveg által közvetített információk közötti interakciónak is) a vizsgálata. A szövegtudomány jelenlegi ismeretei mellett ez nem is kívánatos vagy lehetséges cél. Amire kísérletet tettem, az egy olyan, kifejezetten fordítási szempontú szövegelemző modell kialakítása, amely lehetővé teszi a koherencia azon **összetevőinek azonosítását, elemzését, sz. által fordítási „működésük” alaposabb megértését**, amelyek a szövegstruktúrában követhetők nyomon. Ezek vizsgálata azért különösen érdekes a fordítási szövegalkotásban, mert **„fógódként”** szolgálnak a szöveg értelmezésében: explicit vagy implicit módon vezetnek, segítik a szöveg értelmezőjét (esetünkben a fordítót és a célnyelvi olvasót) az (eredeti) író által szándékolta koherens értelmezés kialakításában. A szövegtudomány korszerű elméletei alapján, a koherencia strukturális szempontból releváns, a szövegstruktúrában nyomon követhető összetevői a következők:

- (1) a kohéziós szerkezet:
 - (1a) strukturális kohézió (információs/ismert-új információ struktúra, tematikus/téma-réma szerkezet);
 - (1b) nem strukturális kohézió (referencia, helyettesítés, ellipszis, összekapcsolás, lexikai kohézió; valamint ez utóbbin belül a lexikai ismétlés);
 - (1c) stíluskohézió (a stíluseszközök szövegösszetartó ereje);
- (2) a logikai/retorikai szerkezet és
- (3) a műfaji szerkezet.

A fent említett szerkezetek (és interakcióik) szisztematikus vizsgálata érdekében a komplex fordítási szövegelemző modellt az 1. táblázatban feltüntetett elemző (rész)modelleket integrálja.

1. táblázat

A komplex fordítási szövegelemző modellt alkotó (rész)modellek

Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési modellje	A modell a topikot az ismert információval azonosítja, és felhasználja a „téma” (<i>theme</i>) fogalmát is, amely arra utal, amiről a mondat szól. Legfontosabb előnye a korábbi megközelítésekkel szemben az, hogy a mondat szintje fölé is kiterjed a vizsgálódási köre: a mondatban a topikális alanyok azonosítása révén nyomon követi a szöveg topikfejlődését is, és rámutat az egyes mondatok topikjai, valamint a diskurzustopik közötti kapcsolatra.	⇒ topikszerkezet
Halliday és Hasan (1976), valamint Halliday és Matthiessen (2004) kohéziós modellje	A kohéziós eszközök öt típusát határozták meg: a referencia, a helyettesítés, az ellipszis, az összekapcsolás és a lexikai kohézió. ¹⁰ A fordítási szövegelemző modell a grammatikai kohéziós eszközök esetében Halliday és Hasan (1976) elméletére épít, a lexikai kohéziós elemzést azonban a Hasan-féle (1984) taxonómiájára alapozza.	⇒ kohéziós szerkezet
Hoey (1991) ismétlésmodellje	A lexikai elemek közti kapcsolatok hálójának feltérképezésére és – ezen keresztül – a (globális) szövegminőség és a (lokális) kohézió viszonyának feltárására Hoey 1991-ben kidolgozott ismétlésmodellje nyújt lehetőséget. A modell kimutatja az egymáshoz szignifikánsan kapcsolódó (ún. centrális) mondatokat, amelyekből összeáll a szöveg makropropozicionális tartalma.	⇒ ismétlés- és makropropozicionális szerkezet
Mann és Thompson (1986, 1988) retorikai struktúra elmélete	A szövegrészek kapcsolódása/illeszkedése nem véletlenszerű, hanem a nyelvhasználó mentális folyamatainak eredménye. E mentális/kognitív folyamatok feltérképezésére a retorikai struktúra elmélet nyújt lehetőséget. Alapját az ún. kapcsolódási propozíciók (<i>relational propositions</i>) alkotják, amelyek olyan logikai/retorikai relációk, amelyek a szöveg két különálló részéből származtathatók, de nem egymástól függetlenül következnek valamelyik részből. Mann és Thompson (1988) rendszere a kapcsolódási propozíciók azonosítása alapján feltérképezi a szövegek hierarchikus logikai/retorikai struktúráját.	⇒ kapcsolódási-propozicionális szerkezet és retorikai struktúra

Bell (1991, 1998) eseménystruktúra modellje	A fordítói stratégia kiválasztásában meghatározó szerepet tölt be a műfaj. A fentiekben hivatkozott, a jelen vállalkozás empirikus hátterét nyújtó vizsgálatok tárgyát a hírszöveg műfajhoz tartozó, elemző típusú újságcikkek alkotják. Bell (1991, 1998) elemzési modellje segítségével leírható az újságcikkek hierarchikus tartalmi szerkezete, és a szövegben megjelenő információk alapján rekonstruálható, hogy mi történt a valóságban.	⇒ műfajszerkezet (eseménystruktúra)
---	---	-------------------------------------

Összefoglalásul: a fordítási szövegelemző modell a következő alap- és (a vonatkozó elméletek alapján) származtatott, lineáris illetve hierarchikus rendező elv szerint működő szövegszerkezeti változók szisztematikus vizsgálatát teszi lehetővé:

- topikszerkezet ⇒ lineáris topikfejlődés, mondat/tagmondat-topikok és diskurzustopik hierarchikus viszonya
- kohéziós szerkezet ⇒ kohéziós kötések lineáris előrehaladása
- ismétlésszerkezet ⇒ hierarchikus makropropozicionális szerkezet (a szöveg centrális vs. marginális mondatai)
- kapcsolódási propozicionális szerkezet ⇒ hierarchikus retorikai/logikai szerkezet
- műfaji szerkezet ⇒ hírszöveg lineáris szuperstruktúrája¹¹ és hierarchikus eseménystruktúrája.

5. A szövegszintű fordítói stratégiák osztályozása

A komplex fordítási szövegelemző modell az alábbi szövegszintű fordítói stratégiák azonosítását tette lehetővé a hírszöveg korpuszban:

- (1) A kohéziós szerkezetet és – az ismétlésszerkezeten keresztül – a makropropozicionális szerkezetet érintő stratégiák: kohéziós eszköz
 - (1.1) betoldása;
 - (1.2) kihagyása;
 - (1.3) helyettesítése;
 - (1.4) konkretizálása.
- (2) A topikszerkezetet érintő stratégiák:
 - (2.1) topikprogresszió megváltoztatása;
 - (2.2) topikális alany megváltoztatása.
- (3) A retorikai szerkezetet érintő stratégiák: kapcsolódási propozíció
 - (3.1) betoldása;
 - (3.2) kihagyása;

- (3.3) helyettesítése;
 (3.4) gyakoriságának megváltoztatása.

A következőkben az egyes stratégiák jellemzőit konkrét, a korpuszból¹² származó példák illusztrálják:

(1) a kohéziós szerkezetet és (az ismétlésszerkezeten keresztül) a makropropozicionális szerkezetet érintő stratégiák:

(1.1) **kohéziós eszköz betoldása:** kohéziós eszköz betoldása a célnyelvi szövegbe oda, ahol a forrásszövegben kohéziós eszköz nem szerepel; például (Sz=személyre utaló referencia, M=mutató referencia):

Magyar szöveg:
 Országát (Sz) vezetve egy személyben töltötte (Sz) be az államelnöki és a miniszterelnöki posztot.
 (12M szöveg, 6. mondat)

Angol fordítás:
 As *the* (M) leader of *his* (Sz) country, *he* (Sz) simultaneously occupied the presidential and prime ministerial positions.
 (12A szöveg, 6. mondat)

(1.2) **kohéziós eszköz kihagyása** (s ennek következtében implicitálás): a forrásszövegben szereplő kohéziós eszköz kihagyása a fordításból; például:

(a) referencia kihagyása:
 Moldova összefüggő regionális politikát igyekszik kialakítani, amely két külpolitikai prioritását szolgálná: *az* uniós integrációt, és *a* szuverenitás erősítését.
 (10M szöveg, 8. mondat)

Moldova is attempting to formulate a comprehensive regional policy, which would serve two foreign policy objectives: \emptyset EU integration and the reinforcement of \emptyset sovereignty. (10A szöveg, 8. mondat)

(b) lexikai kohéziós kötés kihagyása:
 A Magyar Katolikus Egyház egyrészt – *a magyar* kormánnyal szemben – a határon túli magyarok kettős állampolgársága mellett foglalt állást a december 5-ei népszavazáson, másrészt pedig viták támadtak az egyházi iskolák finanszírozása ügyében.
 (03A szöveg, 3. mondat)

On the one hand, the Hungarian Catholic Church – as opposed to the \emptyset government – assumed a supportive stand at the 5 December referendum in respect of dual citizenship for Hungarians beyond the borders, while disputes arose over the financing of church schools, on the other.
 (03M szöveg, 3. mondat)

(1.3) **kohéziós eszköz helyettesítése:** más típusú kohéziós eszköz alkalmazása; például:

Magyar szöveg:

A miniszterelnök *szándéka* [=korábbi lexikai egység ismétlése] nemcsak visszatetszést szült a Szentszéknél, hanem vendéglátói rendre vissza is utasították felvetéseit, és határozott üzeneteket fogalmaztak meg a magyar kormány számára.
(03M szöveg, 4. mondat)

Angol fordítás:

The *efforts* [=korábbi lexikai egység szinonímája; lit.: *erőfeszítések*] of the prime minister evoked not only displeasure at the Holy See, but his hosts repeatedly rejected his suggestions, as well as expressed resolute messages for the Hungarian government.
(03A szöveg, 4. mondat)

(1.4) **kohéziós eszköz konkretizálása** (s ennek következtében explicitálás); például:

Ennek értelmében közös céget hoznak létre a 10 milliárd USD összköltségűre becsült és 2013-ra üzemszerű működésre átadni tervezett gázvezeték megvalósíthatóságának tanulmányozására.
(13M szöveg, 3. mondat)

In terms of the agreement, a joint company would be established to carry out a comprehensive feasibility study with respect to the planned gas pipeline estimated to cost around 10 billion USD to be completed and rendered fully functional by 2013.
(13A szöveg, 3. mondat)

(2) a topikszerkezetet érintő stratégiák:

(2.1) **topikprogresszió megváltoztatása** (a mondattopikok előrehaladásának módosítása); például: a kiterjesztett párhuzamos témafejlődés követő témafejlődéssel történő helyettesítése (15. szöveg; 1. és 2. ábra: dőlt betűk jelzik a topik-progresszió változását).

1. ábra: A 15. magyar szöveg topikprogressziója

Mondat	Diskurzustopik: Az egészségügy reformjának rögös útja
0 (cím)	Az egészségügy reformjának rögös útja
1	a magyar egészségügyi költségvetés kiadásainak aránya
2	<i>az ellátás reformja</i>
3	a komoly megszorítások
4	<i>az egészségügyi ellátás reformjára</i>
5	Míndez

2. ábra: A 15. számú szöveg angol nyelvű fordításának topikprogressziója

Mondat	Diskurzustopik: The bumpy road of the healthcare reforms
0 (cím)	The bumpy road of the healthcare reform
1	the Hungarian healthcare budgetary expenditure
2	<i>this increase</i>
3	the introduction of wide scale austerity measures
4	<i>the process of reforming the health service</i>
5	All these issues

(2.2) **topikális alany megváltoztatása**; például a 16-os kódszámú szöveg 2. mondatának alanya eltér a magyar és az angol változatban (*igen éles válaszok; Moscow*).

Magyar szöveg:

Moszkvából azonnali és *igen éles válaszok* érkeztek, Európában pedig azon politikusoknak halatszik erősebben a hangja, akik inkább hajlanak az orosz, mint az amerikai érvek felé.

(16M szöveg, 2. mondat)

Angol fordítás:

Moscow reacted promptly and sharply, while in Europe, politicians that are inclined more towards the Russian stance than to the American one – are more vocal. (16A szöveg, 2. mondat)

(3) **a retorikai szerkezetet érintő stratégiák:**

(3.1) **kapcsolódási propozíció betoldása**; például (a betoldott kötőszót, amely a kapcsolódási propozíciót létesíti, dőlt betűk jelzik):

Magyar szöveg:

Elemzők, az orosz és a nemzetközi sajtó egy része azonban *kétkedéssel* fogadta a bejelentést, s kételyei vannak az államcsoportosulásnak a nyilvánosság előtt kinyilvánított politikai céljaival szemben is.

Ø Bizonyos, hogy a néhány esztendeje még lassan kimúló geopolitikai kuriózumként elkönyvelt államszövetség a grúziai és az ukrajnai politikai fordulat után fontos szerepet játszik az Európától a Kaukázuson keresztül Ázsiáig terjedő térségben. (05M szöveg, 5. és 6. mondat)

Angol fordítás:

However, analysts and some members of the Russian and international press expressed doubts as regards the declaration, as well as voiced misgivings concerning the publicly declared political goals of the interstate-alliance.

It is true *however* [lit.: *ugyanakkor*], that the interstate-alliance – construed a few years ago as a slowly dying geopolitical curiosity – has been playing an important role in the region, extending from Europe, through the Caucasus to Asia, following the Georgian and Ukrainian political transformation.

(05A szöveg, 5. és 6. mondat)

(3.2) **kapcsolódási propozíció kihagyása**; például:

Magyar szöveg:

A növekedést azonban nem kísértette az ellátás reformja. *Másfelől* a koalíció költségvetési politikájának hibái folytán 2006 nyarára az államháztartás min

Angol fordítás:

However, this increase has not been accompanied by reforms. Ø By the summer of 2006 – due to the political blunders of the coalition – the introduction of

den területén elodázhatatlanná váltak a komoly megszorítások. (15M szöveg, 2–3. mondat)

wide scale austerity measures to every sphere of the fiscal budget became imminent. (15A szöveg, 2–3. mondat)

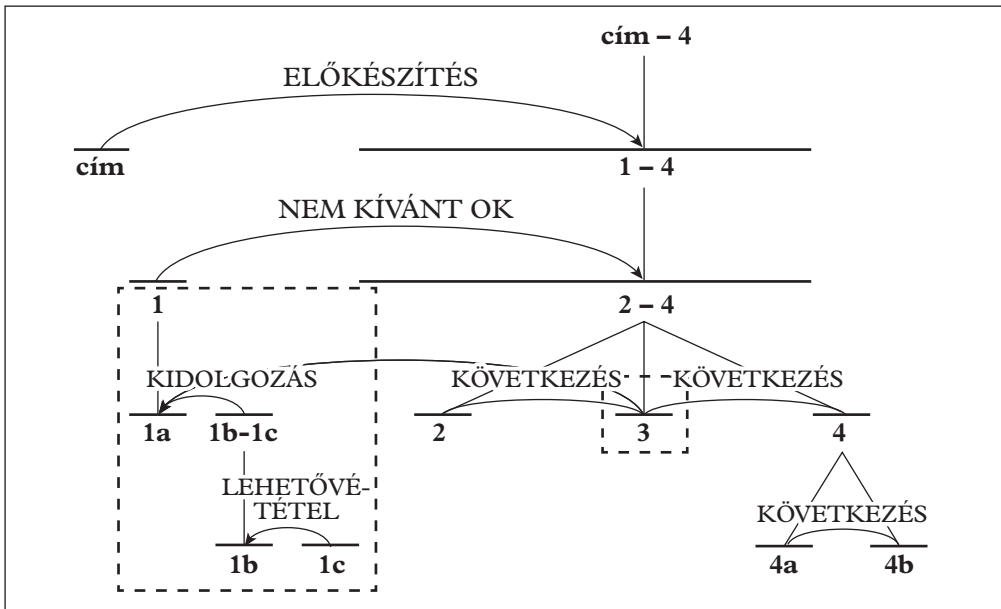
(3.3) **kapcsolódási propozíció helyettesítése:** más típusú kapcsolódási propozíció alkalmazása; például:

Magyar szöveg:
Az elfogadott – de ki nem hirdetett, *azaz* érvényben nem lévő – törvényt a kihirdetésre hivatott köztársasági elnök előzetes alkotmányossági vizsgálat tárgyává tette. (02M szöveg, 2. mondat)

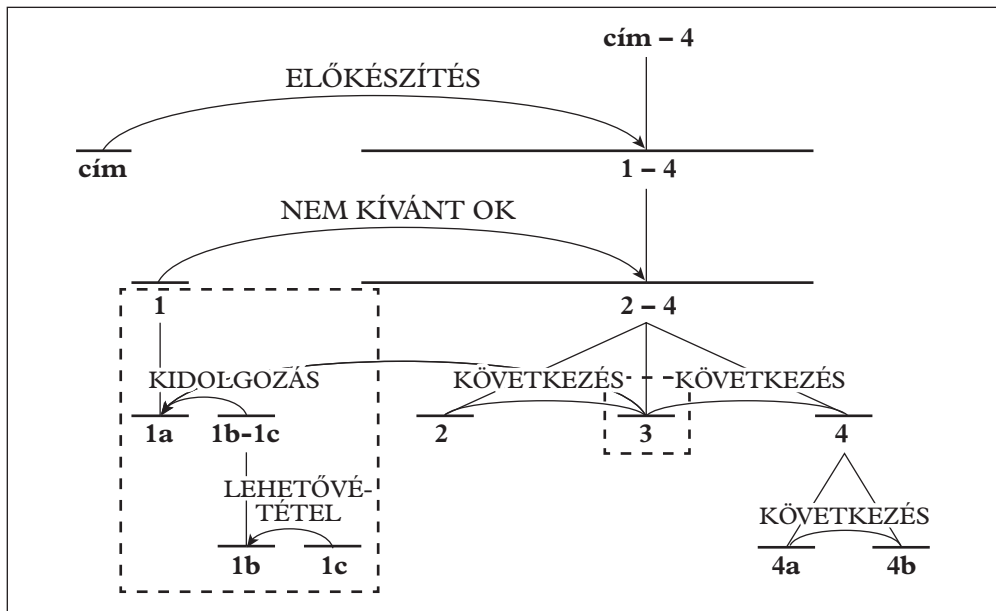
Angol fordítás:
Empowered with signing and publishing the Act, the President of the Republic instead referred the legislation, having been adopted but not yet signed and *therefore* [lit.: *következésképp*] not yet in force, to the Constitutional Court for preliminary constitutional review. (02A szöveg, 2. mondat)

(3.4) **kapcsolódási propozíciók gyakoriságának megváltoztatása;** például az 1. és a 2. diagram (ahol, bár mindkét szövegben összesen hét reláció szerepel, ezek típusai eltérnek):

1. diagram: A 17-es kódszámú magyar szöveg hierarchikus retorikai szerkezete

2. diagram: A 17-es kódszámú fordítás hierarchikus retorikai szerkezete

6. Összegzés

A tanulmány egy adott nyelvpár és fordításfajta példáján keresztül mutatott rá a fordítási szövegalkotást kísérő fordítói stratégiákra. E stratégiák célzott vizsgálata azért különösen fontos, mert eltérnek az eredeti szövegalkotást kísérő szövegépítési stratégiáktól, és szerepet játszanak a fordítás eredményeként létrejövő szövegek (eredeti szövegekhez viszonyított) sajátos vonásainak (másságának) kialakulásában. A megfelelő szövegszintű fordítói stratégiák kiválasztásában kulcsszerepet tölt be a fordító diskurzus-, vagy más néven szövegalkotási kompetenciája.¹³ E kompetencia segítségével válik képessé a fordító arra, hogy – a megfelelő (forrás- és célnyelvi, valamint fordítási) normák figyelembevételével – olyan célnyelvi szöveget hozzon létre, amely megfelel a célnyelvi közönség elvárásainak, és betölti a neki szánt kommunikatív funkciót. Ide tartoznak a részben tudatosan, részben ösztönösen vagy automatikusan végrehajtott „szövegépítő feladatok”, amelyek a szöveget kohézióvá, retorikailag/szerkezetileg (a műfajnak megfelelően) jól formálttá, logikussá és mentálisan feldolgozhatóvá, tehát értelmezhetővé, koherenssé teszik.

Jegyzetek

- ¹ A fordítás a forrásnyelvi szöveg „(re)produkciójaként” írható le. A fogalomban a zárójel arra utal, hogy felfogásomban a fordító szövegalkotó tevékenysége – jellegét tekintve – összetett: egyszerre áll egyszerű (kreativitást nem igénylő) „reprodukciós” feladatokból és alkotómunkát igénylő „produkcióból”, kreatív feladatokból (a témával bővebben Károly (2007: 34–53) foglalkozik).
- ² A „felszín” fogalmát nem a generatív keret „felszíni/mélyszerkezeti” értelmében használja; a felszíni és a fogalmi síkot/függőségeket állítja szembe egymással.
- ³ A fordítási célú szövegalkotás jellemzőinek leírásához Tolcsvai Nagy (2001: 339–340) az eredeti szövegalkotásra és szövegmegértésre megfogalmazott megállapításait és Le (2004: 259–260) a fordítási szövegalkotás kognitív folyamatait bemutató munkáját vettük alapul.
- ⁴ E terminológiai probléma elemzésével Chesterman (2005) foglalkozik részletesen.
- ⁵ A diskurzuskompetencia a kommunikatív kompetencia egyik összetevője, a nyelvi, szociolingvisztikai és a stratégiai kompetencia mellett (Canale és Swain 1980).
- ⁶ Az idézet eredeti szövege: „[...] how we make use of linguistic and other kinds of competence in order to achieve our communicative aims [...]. Discourse strategies are employed in the *process* of writing and speaking [...]. They are choices made by the speaker/writer at all stages of production which pay regard to how the receiver will experience the message, what speech acts are desirable, which patterns of interaction are appropriate, and so on. [...] In this sense, discourse strategies subsume lexico-grammatical choices and socio-cultural constraints and become the dominant feature in linguistic choice.” (McCarthy és Carter 1994: 177)
- ⁷ Fontos megjegyezni, hogy a „stratégia” fogalomnak van a fordítástudományon belül egy ettől jelentősen eltérő használata, mint fordítási stratégiák (*strategies of translation*; Venuti 2001). Ezek a stratégiák a fordítandó szöveg kiválasztására és a megfelelő fordítási módszer meghatározására irányuló alapvető feladatokat ölelik föl (pl. honosító/*domesticating*, elidegenítő/*foreignizing*).
- ⁸ Az idézet eredeti szövege: „[...] the cognitive routes which lead to problem-solving and are concerned, therefore, with the translation process. [...] Strategies could be conscious or automatized” (Marco 2009: 72–73).
- ⁹ A fordításelemzés alapjául szolgáló rendszer azért tekinthető elemzési modellnek, mert (1) kitér minden, a szövegstruktúrában nyomon követhető lényeges változó vizsgálatára (megjelenít minden, a koherencia szempontjából releváns szövegszintű jelenséget) és (2) az elemzési modellt alkotó háttérelméletek/-modellek nem csupán a változók taxonómikus osztályozását tartalmazzák, hanem kitérnek az elemzés módszerére is.
- ¹⁰ A jelen vizsgálat a kohézió és a koherencia értelmezésében de Beaugrande és Dressler mentális (kognitív pszichológiai megközelítésű) szövegelméletére épül, amely nem egyezik meg Halliday és Hasan felfogásával, akik a grammatikai funkciókból indultak ki. Ennek ellenére a nem strukturális kohézió vizsgálata során azért támaszkodtam Halliday és Hasan (majd Halliday és Matthiessen 2004) taxonómiájára, mivel az angol nyelv vonatkozásában az ő rendszerük mindmáig a legátfogóbb és legkidolgozottabb. Fontos szempont volt a választás során az a tény is, hogy a fordítástudomány területén végzett (nem strukturális) kohéziós vizsgálatok is szinte kivétel nélkül erre a taxonómiára támaszkodnak, így a kutatás eredményeinek összevetése a korábbi elemzésekkel csupán ily módon valósítható meg.

- ¹¹ A szuperstruktúra értelmezése sokféle a szakirodalomban. Itt – Tirkkonen-Condit (1985) elmélete nyomán – a szöveg lineáris (pl. bevezetés, tárgyalás, befejezés; vagy a hírszöveg esetében: tulajdonítás, absztrakt, történet) részekre tagolódását jelenti.
- ¹² A korpusz a *Budapest Analyses* című internetes magazin fordított angol nyelvű, elemző jellegű újságcikkeinek bevezetőiből és ezek magyar, forrásnyelvi változataiból áll. Az újságot elsősorban külföldiek olvassák határon innen és túl. Mint az újság neve is utal rá, az elemzések főként – Magyarországhoz kapcsolódó – politikai, gazdasági, pénzügyi, társadalmi és kulturális eseményekről számolnak be. A korpusz 20 magyar bevezetőt (összefoglalót) és ezek angol nyelvű fordításait tartalmazza, összesen 40 szöveget (6658 szót). A bevezetők véletlenszerűen lettek kiválogatva a 2006–2009 közötti periódusban megjelenő írások közül.
- ¹³ A diskurzuskompetencia – ha más terminussal is utalnak rá (pl. szövegnyelvszervi kompetencia vagy tágabb értelemben mint kommunikatív kompetencia – a legtöbb fordítói kompetenciamodellnek fontos eleme (pl. Englund Dimitrova 2005: 10; Klaudy 1997; Orozco és Hurtado Albir 2002: 376). Ezekről bővebben ld.: Károly (2007: 54–61).

Irodalom

- Albert S. 2011. „*A főenyre épített ház*” – *A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai*. Budapest: Áron Kiadó.
- Beaugrande, R. de 1980. The pragmatics of discourse planning. *Journal of Pragmatics* Vol. 4. No.1. 15–42.
- Beaugrande, R. de 1996. The ‘pragmatics’ of doing language science: The ‘warrant’ for language corpus linguistics. *Journal of Pragmatics* Vol. 25. No. 4. 503–535.
- Beaugrande, R. de 1997. *New foundations for a science of text and discourse: Cognition, communication, and freedom of access to knowledge and society*. New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Beaugrande R. de, Dressler, W. U. 1981. *Introduction to text linguistics*. London: Longman.
- Beaugrande, R. de, Dressler, W. U. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvszervebe*. Budapest: Corvina. A szerzők 1981-es könyvét fordította: Siptár Péter.
- Bell, A. 1991. *The language of news media*. Oxford, UK: Blackwell.
- Bell, A. 1998. The discourse structure of news stories. In: Bell, A., Garrett, P. (eds) *Approaches to media discourse*. Oxford, UK: Blackwell. 64–104.
- Blum-Kulka, Sh. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: House, J. Blum-Kulka, Sh. (eds) *Interlingual and intercultural communication: Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Tübingen: Gunter Narr. 17–35.
- Canale, M., Swain, M. 1980. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* Vol. 1. 1–47.
- Chesterman, A. 2005. Problems with strategies. In: Károly K., Fóris Á. (szerk.) *New trends in translation studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 29–44.
- Cook, G. 1989. *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Enkvist, N. E. 1990. Seven problems in the study of coherence and interpretability. In: Connor, U. Johns, A. M. (eds) *Coherence in writing: Research and pedagogical perspectives*. Washington, DC: TESOL. 9–28.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and explicitation in the translation process*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

- Halliday, M. A. K., Hasan, R. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K., Matthiessen, Ch. M. I. M. 2004. *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Heltai P. 2004. A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 407–433.
- Hoey, M. 1991. *Patterns of lexis in text*. Oxford: Oxford University Press.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Károly K. 2010. Az ismétlésről a fordítási univerzálék tükrében: Lexikai ismétlésejtőlódások a magyar–angol fordításban. *Magyar Nyelv* 106. évf. 3. szám. 322–338.
- Károly K. 2011. Sajtószöveg és fordítás: A topikszerkezet és a hírtartalom viszonya újságcikkek fordításában. *Magyar Nyelvőr* 135. évf. 4. szám. 469–480.
- Károly K. 2012. A referenciális kohézió a fordítási univerzálék tükrében: referencieltőlódások a magyar–angol sajtófordításban. *Magyar Nyelvőr* 136. évf. 3. szám. 304–324.
- Károly K., Ábrányi H., Kovalik Deák Sz., Laszkács Á., Mészáros A., Seresi M. 2012. Szövegkohézió és sajtófordítás: kohéziós eltolódások a hírszövegek magyar–angol fordításaiban. *Fordítástudomány* 14. évf. 2. szám. 30–67.
- Károly K. 2013a. A retorikai struktúra műfaji szempontú elemzésének módszereiről a magyar–angol sajtófordításban. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám.
- Károly K. 2013b. Rhetoric in translation. Research methods for a genre-oriented analysis of rhetorical structure in Hungarian–English news translation. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik* Vol. 23. No. 2. 175–202.
- Károly K. 2014. *Szövegkohézió a fordításban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Klaudy K. 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi Értekezések* 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1997. *Bevezetés a fordítás elméletébe. Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 389–407.
- Klaudy K. 2006. Szövegszintű műveletek a fordításban. In: Galgóczy L., Vass L. (szerk.) *A mondat kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára*. Szeged: JGyTF Kiadó. 204–211.
- Kocsány P. 1996. Szövegnyelvészet és szövegtan. (Részletek egy tudomány történetéből.). In: Szathmári I. (szerk.) *Hol tart ma a stilisztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 152–163.
- Langacker, R. W. 2001. Discourse in cognitive grammar. *Cognitive Linguistics* Vol. 12. No. 2. 143–188.
- Lautamatti, L. 1987. Observations on the development of the topic in simplified discourse. In: Connor, U., Kaplan, R.B. (eds) *Writing across languages: Analysis of L2 text*. Reading, MA: Addison-Wesley. 87–114.
- Le, E. 2004. The role of paragraphs in the construction of coherence – text linguistics and translation studies. *IRAL* Vol. 42. No. 3. 259–275.
- Lörscher, W. 1991. *Translation performance, translation process and translation strategies: A psycholinguistic investigation*. Tübingen: Gunter Narr.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1986. Relational propositions in discourse. *Discourse Processes* Vol. 9. 37–55.
- Mann, W. C., Thompson, S. A. 1988. Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization. *Text* Vol. 8. No. 3. 243–281.
- Marco, J. 2009. The terminology of translation: Epistemological, conceptual and intercultural problems and their social consequences. In: Gambier, Y, Doorslaer, L.

- van (eds) *The metalanguage of translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 65–80.
- McCarthy, M., Carter, R. 1994. *Language as discourse. Perspectives for language teaching*. London: Longman.
- Orozco, M., Hurtado Albir, A. 2002. Measuring translation competence acquisition. *Meta* Vol. 47. No. 3. 375–402.
- Péter M. 2005. *Nyelv, stílus, költői beszéd*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Sanders, T., Spooren, W., Noordman 2007. Discourse and text structure. In: Geeraerts, D. Cuyckens, H. (eds) *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 916–941.
- Sziksainé Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Osiris. Budapest.
- Tirkkonen-Condit, S. 1985. *Argumentative text structure and translation*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2005. *A cognitive theory of style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy G. 2011. Coherence and discourse relations. In: Hölker, K. Marelló, C. (eds) *Dimensionen der Analyse von Texten und Diskursen. Festschrift für János Sándor Petőfi zum achtzigsten Geburtstag*. Münster, Berlin, London: Lit Verlag. 173–181.
- Toury, G. 1986. Monitoring discourse transfer: a test-case for a developmental model of translation. In: House, J., Blum-Kulka, Sh. (eds) *Interlingual and intercultural communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Tübingen: Gunter Narr Verlag. 79–95.
- Venuti, L. 2001. Strategies of translation. In: Baker, M. (ed.) *Routledge encyclopedia of translation studies*. London and New York: Routledge. 240–244.

Az explicitáció jelensége operai feliratok fordításában¹

Bozsik Gyöngyvér

E-mail: bozsik.gyongyver@invitel.hu

Kivonat: Az opera zene-szövegegysége komplex médiumnak, „audio-vizuális szövegnek” tekinthető, amely mind verbális, mind pedig nem verbális üzeneteket is tartalmaz, melyeket a fordítónak valamiképpen továbbítania kell a feliratban, ami korántsem egyszerű feladat, tekintettel arra, hogy a tárgyalt műfaj esetén a zene és a szöveg elválaszthatatlan, és a zene mondhatni „érinthetetlen”, azaz a fordító komoly korlátokba ütközik. Tanulmányomban Da Ponte *Figaró házassága* című librettóját vizsgálom a Blum-Kulka (1986) nevéhez köthető ún. „explicitációs hipotézis” alapján, egészen pontosan az explicitáció három fajtája, a kulturális, a csatornaalapú és a csökkentésalapú explicitáció kapcsán (Perego 2003). Vizsgálatom eredményei alapján az explicitáció jelensége a filmfeliratokhoz hasonlóan az operafordítások esetében is megjelenik, és szerepe időnként jelentősebb lehet, mint a hagyományos feliratok esetében, hiszen a non-verbális aurális csatorna által közvetített tartalom jóval hangsúlyosabb, mint egy egyszerű film esetében, ahol például a háttérzene leggyakrabban csak kiegészítő funkciót kap, míg az operánál gyakorlatilag egyenrangú a szöveggel.

Kulcsszavak: opera, multimédia fordítás, explicitáció, felirat

1. Az operaszövegek fordításának főbb jellemzői

Sokan azon a véleményen vannak, hogy az opera műfajában a zene az elsődleges, a szöveg pedig csak afféle kiegészítés, amely esetenként segíthet a történet közvetítésében, de ha a zene és a színpadi játék megfelelően kifejezi a cselekményt, akkor a szöveg lényegtelen. Ez azonban korántsem igaz, hiszen az opera nem véletlenül szöveges műfaj: a szöveg ugyanolyan szerves része a műnek, mint a zene. Ez a két összetevő szerves egészet alkot, és egyik a másik nélkül mindenképpen hiányérzetet keltene a hallgatóságban.

Amint a librettó és a zene között a szerző megtalálja a kívánt összhangot, megszületik a mű. Egy adott nyelven. Viszont ha fontos a szöveg, akkor az is fontos, hogy mindenki megértse. Ennek megfelelően tehát az operák terén is korán,

¹ A XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson megtartott előadás írott változata. Szombathely, 2011. augusztus 29–31.

gyakorlatilag a műfaj történetének kezdetén megjelent a fordítás, és a különböző nyelvi változatok általában már nem sokkal a darabok megszületését követően elkészültek. Mivel az opera hallgatásakor egyszerre két auditív rendszer van jelen, a zene és a szöveg, a fordítónak mindkettőre tekintettel kell lennie.

A lefordított librettóból készülhet operaházi felirat, énekelhető változat vagy akár filmfelirat is. A zene és a szöveg elválaszthatatlansága és a zene „érinthetetlen” jellege miatt a fordító mindegyik esetben komoly korlátokba ütközik, és a fordítás minősége nagyban befolyásolja az opera későbbi élvezhetőségét.

Az énekelhető változat esetében a fordítónak olyan szöveget kell alkotnia a célnyelven az eredetiből, amely prozódiailag, szemantikailag és költészetileg is megfelel az eredetinek. Az énekelhetőség különösen megnehezítheti a fordító munkáját, mivel egy valóban jól énekelhető fordítás elkészítéséhez a fordítónak az éneklés technikájával legalább olyan jól tisztában kell lennie, mint a fordításával. Ennélfogva megfelelő zenei képzettség, ismeretek nélkül senki sem válhat jó operafordítóvá.

A feliratok fordítása napjainkban közkedvelt kutatási téma lett (Griesel 2009). Itt is komoly korlátokba ütközhet az, aki célnyelvi megfelelőt keres a forrásnyelvi szöveghez. Az operaházi feliratok a szöveggönyv sűrített, fordított változatát jelentik, melyeket manuális irányítással vetítenek ki a színpad fölé (illetve egyes operaházakban a székek háttámlájára) (Griesel 2005). Az egyes előadások szinte mindig különböznek egymástól, így a feliratozónak folyamatosan figyelnie kell az eseményeket, és annak megfelelően kell irányítania a vetítést, hiszen, mivel élő előadásokról beszélünk, mindig fennáll annak a lehetősége, hogy kimarad egy-egy sor, ugrik a cselekmény, és erre természetesen a feliratozónak is reagálnia kell, így például át kell ugornia az énekes által kihagyott szakaszt, azaz folyamatosan összhangban kell tartania a megjelenített szöveget a színpadon elhangzottakkal.

Az operai műfajból adódóan gyakran előfordul, hogy egyszerre többen is énekelnek a színpadon (tercettek, kvartettek stb.), és ilyenkor a fordítónak a rendezés alapján kell eldöntenie azt, hogy mely megszólalásokból mennyit is tüntet fel a feliratban, hiszen arra általában nincs lehetőség, hogy minden megszólalás teljes mértékben felkerüljön. Ezen felül azt is érzékeltetnie kell, hogy melyik mondat mely szereplő szájából hangzott el. Ez egyrészt nagyon fontos a cselekmény követhetősége szempontjából, másrészt viszont meglehetősen nehéz feladat, hiszen a szereplők nevének feltüntetésére nincsen hely a szöveg mellett, így a szövegnek egyértelművé kell tennie, ki is mondta.

Bár a felirat szövegét nem éneklik, annak mindenképpen tükröznie kell a darab zeneiségét, hiszen a nézők azt a zene hallgatásával egy időben olvassák, és csak akkor lesz valóban élvezhető ez a „kettős”, ha a szöveg a lehetőségekhez mérten visszaadja a zenében hallott ritmikát, tempót. Azaz itt egy komplex médiumnak tekinthető „audiovizuális szövegről” beszélünk, ami mind verbális, mind pedig nem verbális üzeneteket is tartalmaz, melyeket a fordítónak valamilyen módon továbbítania kell a feliratban.

Az említett nehézségek az operafilmek feliratozásában is megjelennek, de ott az előbbiekhöz képest kevesebb korlátozással kell a fordítónak számolnia,

hiszen egy adott előadáshoz, rendezéshez készül a célnyelvi szöveg, és a felirat mennyisége sincs olyan mértékben korlátozva, mint az élő operaházi kivétel esetében.

2. Az explicitáció

Az explicitációként ismert fordítási művelet során a fordító a célnyelvi szövegben részletesebben, pontosabban, esetenként hosszabban, több szóval fejez ki valamit, mint a forrásnyelvi szöveg. A Blum-Kulka nevéhez köthető ún. „explicitációs hipotézis” a következőket mondja ki:

A forrásnyelvi szöveg interpretációjának folyamatában olyan CNY szöveg jöhet létre, amely redundánsabb mint a FNY szöveg. A redundancia kifejeződik abban, hogy nő a CNY szöveg kohézív explicititásának szintje. Ezt az érvelést “explicitációs hipotézisnek” nevezhetjük, amely azt állítja, hogy a FNY szövegről a CNY szövegre való áttérés folyamatában megfigyelhető a kohézív explicititás növekedése, függetlenül két nyelv rendszerbeli és szövegépítési különbségeitől. Ebből az következik, hogy az explicitációt olyan jelenségnek tartjuk, amely inherens része a fordítás folyamatának. (Blum-Kulka 1986: 19)

Fajtaikat tekintve a következő explicitáció-típusokról beszélhetünk (Klaudy 1999): kötelező, fakultatív, pragmatikai, valamint fordításspecifikus. Kötelező explicitációra akkor kerül sor, ha a fordító számára az explicitáció jelenti az egyetlen megoldást – a nyelvek szintaktikai, morfológiai és szemantikai rendszereinek különbségei miatt – arra, hogy helyes célnyelvi szöveget alkosson. Ezzel szemben a fakultatív explicitáció – amint azt neve is mutatja – nem kötelező a fordítóra nézve, a célnyelvi szöveg anélkül is helyesnek mondható, azonban „fordításízű” lesz, azaz érezhető lesz rajta, hogy nem a célnyelven született, hanem fordítás. Itt elsősorban nyelvhasználati különbségekre és műfajspecifikus jellemzőkre gondolhatunk, melyek nem feltétlenül egyeznek meg az egyes nyelvekben. A harmadik típusra, azaz a pragmatikai explicitációra akkor kell sort keríteni, amikor a forrásnyelvi és célnyelvi közönség háttérismeretei különböznek, és azokat kell valamilyen módon egységesíteni a fordítónak. Ennél a kategóriánál tehát elsősorban az ún. reáliák speciális fordítási megoldásaira gondolhatunk. Az utolsó kategória a fordításspecifikus explicitáció, ahol maga a fordítás természete indokolja az explicitáció használatát.

3. A feliratok és az explicitáció

A felirat, amely gyakorlatilag egy audiovizuális termék beszélt (énekelt) nyelvi szövegének írott formája, általában a képernyő alján (operaházak esetében a színpad fölött vagy a székek háttámláján) helyezkedik el. Mivel a szemiotikus csatornák közül egyszerre több is működik feliratozott film/műsor

megtekintésekor, a feliratokat poliszemiotikus szövegeknek hívhatjuk. Tehát például egy feliratos film megtekintésekor a néző akusztikus és vizuális csatornái mind verbális, mind pedig non-verbális információt befogadnak. Ezek részletezését a következő táblázat (Gottlieb 1998) tartalmazza:

1. táblázat

Vizuális és akusztikus csatornák felosztása (Gottlieb 1998)

akusztikus csatornák	verbális	párbeszéd, háttérben elhangzó szövegek, dalszöveg
	non-verbális	zene, természeti hangok hangeffektusok
vizuális csatornák	verbális	felirat, írott jelzések a képernyőn
	non-verbális	képek, elrendezés folyamat

A felirat elkészítése három szakaszra osztható: (1) a szóbeli kód írottá alakítása, (2) a forrásnyelvi szöveg célnyelvivé alakítása, valamint (3) a szöveg tömörítése. „Veszteségekről” nem csupán a harmadik szakaszban beszélhetünk, hanem valamennyiben, hiszen az első folyamatban a szöveg prozódiai jellegzetességeinek egy része tűnik el, míg a másodikban bizonyos nyelvspecifikus elemek tűnhetnek el. Természetesen a tömörítés jelenti – mennyiségileg – a legnagyobb veszteséget a szövegnek, hiszen ilyenkor kell a fordítónak beleférnie az előre meghatározott karakterszámba, illetve időbe, ami komoly korlátozó tényezőt jelent.

Láthatjuk tehát, hogy a feliratok kapcsán elsődleges fontosságú, hogy a végső célnyelvi szöveg jóval rövidebb legyen, ez pedig első hangzásra ellentmond az explicitáció alkalmazásának, ami általában növeli a szövegmennyiséget, de semmi esetre sem csökkenti azt. Mindazonáltal a feliratok fordítói is szembesülnek a tradicionális fordítás nehézségeivel, tehát bizonyos esetekben náluk is legalább olyan indokolt lehet az explicitáció alkalmazása, mint másoknál.

Ezt a kettősséget a filmfeliratok kapcsán például Elisa Perego (2003) vizsgálta, aki célnyelvi szövegeiben a hozzáadás és a specifikáció előfordulásait kereste az explicitáció különböző típusaiban, melyek nála a következők voltak: kulturális, csatornaalapú, illetve csökkentésalapú (ez utóbbi kifejezetten a feliratozás miatti szövegtömörítésből adódó explicitációs elemekre utal). Eredményei azt mutatják, hogy a feliratozott filmek poliszemiotikus jellege jelentős hatást gyakorol az explicitációra. A vizsgált szövegek alapján azt tapasztalta, hogy az explicitáció kifejezetten segíti a feliratozott filmek megértését, mivel a követ-

keztetési jelentések megértéséhez a nézőnek kevesebb ideje áll rendelkezésre, mint olvasás esetén, tehát az explicitáció alkalmazása kifejezetten hasznos a feliratok fordításakor. Ez a hozzáadások, kiegészítések alkalmazására is igaz, ugyanis azok nagyban segíthetnek abban, hogy a film non-verbális üzenetei is integrálódjanak az új verbális anyagba, illetve segíthetnek a kihagyott elemek pótlásában.

4. Az operafeliratok és az explicitáció

Az operafeliratok jellegükből, szerepükből adódóan nagyon sokban hasonlítanak a filmfeliratokhoz, fontos azonban megemlíteni néhány hangsúlyos különbséget. Szemben a filmekkel az opera élő műfaj (kivéve az operafilmeket, de ezeket jelen dolgozat nem tárgyalja), azaz minden előadás más és más, és a felirat is részben „élőben születik”, hiszen a feliratozónak folyamatosan figyelemmel kell kísérnie az előadást és manuálisan kell elindítania az egyes felíratrészek kivételét az éppen aktuális előadás sebességének megfelelően, illetve észlelnie kell az esetleges kihagyásokat, tévesztéseket, és azokra lehetőleg reagálnia kell.

Amint azt korábban említettem, a filmfeliratozás első szakaszában a szöveg prozódiai jellegzetességeinek egy része tűnik el. Az operáknál természetesen az első szakasz vesztesége jóval nagyobb, hiszen a szöveget annak írottá alakításakor a zenei jellegzetességeitől is megfosztjuk. A filmekkel szemben az operaházi feliratok esetében azzal a hátránnyal is számolni kell, hogy „különlegesebb” tipográfiai megoldásokra nincs lehetőség, mivel a legtöbb feliratozó készülék aránylag elavult, így például sem félkövér, sem pedig dőlt betűk megjelenítésére nem képesek, ami időnként segíthetne például a hangsúlyos elemek vagy a beszélők azonosításakor. Ennek megfelelően az operáknál gyakorlatilag egyedül a központosítás jelent tipográfiai segítséget a fordítónak, illetve a nézőknek.

A második szakasz problémái természetesen megegyeznek a filmnél említettekkel, a harmadik, a feliratozás miatti csökkentés, valamivel komolyabb mérlegelést kíván a fordítótól. Az általam vizsgált operaszöveget, Da Ponte *Figaró házassága* című librettóját – ahol az első felvonás első jelenetét vizsgáltam részletesen – többen több célból is lefordították. Operaházi feliratozás céljából kettő készült, az egyik Romhányi Ágnes, a másik Nádasdy Ádám műve. A két fordítás mennyiségbeli eltérése – a Romhányi-fordítás mondatszám 79, szószám 581, míg a Nádasdy-féle szöveg mondatszám 63, szószám 468 – is jól érzékelteti, hogy ugyanazon szöveg egyező (felirat) célú fordítása igen eltérő fordítói döntéseket hozhat.

Az operák egyik jellegzetessége, hogy gyakran több szereplő is egyszerre „kap szót”, ilyenek a duettek, tercettek stb. Ezen részek fordítása igen nehéz, hiszen a feliratul szolgáló két sorban egy megszólaló szövegénél többet feltüntetni az esetek többségében lehetetlen, hát még négyét! A feliratnak viszont követnie kell a cselekményt, így valamilyen kompromisszumos megoldásra kell törekedni. Ez jelentheti azt, hogy „szaggatottan”, félmondatonként-mondatonként „érkezik” a beszélgetés szövege hol az egyik, hol a másik beszélőtől, amit

a nézőnek kell összeraknia, illetve azt is, hogy egy értelmező összegzést kapunk az egyes beszélők mondanivalójáról. Az első megoldás előnye, hogy jobban követi a zenét, azaz nagyobb lesz az egység a felirat és az előadás között, hátránya viszont, hogy jóval nagyobb koncentrációt kíván a nézőtől.

A másik nehézséget az előbb említett zenei illeszkedés jelenti. A vizsgált fordítók közül Romhányi mindig arra törekszik, hogy a felirat ne csupán a cselekményt, hanem a zenét is kövesse, azaz a szöveg ritmikája, szerkezete például hasonlítson a zenéjéhez, így a dialógusokat gyakran a zenei szerkezet tükrében a fent említett „szaggatott” módon jeleníti meg:

(1) Romhányi-féle változat: ²

<i>Suzanne</i> ²	Illik nékem, jó lesz így?
<i>Figaro</i>	Ez öt...
<i>Suzanne</i>	Ide nézz, kedves Figaróm!
<i>Figaro</i>	... meg tíz...
<i>Suzanne</i>	Ide nézz, ugye jól áll ez a fátyol?
<i>Figaro</i>	húsz... harminchat... negyvenhárom...

Ezzel szemben a Nádasdy-változat nem fordít hangsúlyt a zeneiségre, csak a cselekmény tömör összefoglalására törekszik (azaz halljuk, hogy Figaro méregeti a leendő szobájukat, menyasszonya pedig esküvői ruháját próbálja). Nála a fenti rész a következőként jelenik meg:

(2) Nádasdy-féle változat

<i>Figaro</i>	5... 10... 20... 36... 43.
<i>Suzanne</i>	Na, így már igazán tetszik, juj, de jól áll ez nekem!
<i>Suzanne</i>	Nézz ide, drága Figaróm, nézd meg, a kalapkám hogy áll!

Az explicitációs műveletek vizsgálatában Perego (2003) felosztását fogjuk követni, aki a filmfeliratok kapcsán kulturális, csatornaalapú és csökkentésalapú explicitációt különít el. Érdekes módon a kulturális explicitáció az operák kapcsán elég ritkán jelenik meg, annak ellenére, hogy témájukat különböző

² A feliratok tárgyalásánál jelen tanulmányban a bal oldali oszlopban mindig megjelenítem a beszélő nevét a könnyebb értelmezés érdekében. Ez az eredeti feliratnak természetesen nem része. A tördelés azonban mindig az eredeti feliratot követi.

kultúrákból merítik. Ennek okát valószínűleg abban kereshetjük, hogy bár a cselekmények helyszínét a librettószerzők a világ különböző pontjaira helyezik, a történet központi magja általában nagyon egyszerű és lényegében független a külső környezettől.

Így például a Spanyolországban játszódó *Carmen* története bármely egyéb országban is elképzelhető lenne, és bár jelennek meg benne az országra jellemző szereplők, így például egy torreador, a történet szempontjából lényegtelen, hogy mi is a férfi foglalkozása, azaz a fordítónak nem kell magyarázattal szolgálnia. Az operák célközönségének kognitív környezete tehát szükségtelenné teszi az explicitációt. Ők inkább az idegenítő fordítást igénylik; természetesnek veszik, hogy egy más kultúra jelenik meg a darabban, és komolyabb háttérismerteket nem kívánnak róla szereznii. Végző soron itt a pontos tartalmi megfelelés nem annyira fontos, a kontextuális hatás szempontjából a zene fontosabb.

Ezzel szemben csatornaalapú explicitációt már inkább találhatunk a fordításokban, hiszen mind a non-verbális auditív, mind pedig a non-verbális vizuális csatorna jelenléte hangsúlyos. Ezen típusú explicitáció jelenléte, alkalmazása természetesen ugyancsak fordításonként, fordítónként különbözik. Az auditív csatorna esetében, amint azt már említettem, a zeneiség szövegszintű megjelenítése elsősorban Romhányi változatában jelenik meg. Ez azonban nem könnyen észrevehető, hiszen a zeneiséget a kiválasztott szavak lüktetése, a szöveg ritmikája adja, ami nem nevezhető hagyományos explicitációnak, főleg, mivel az eredeti forrásnyelvi változatban ez a lüktetés, zeneiség ugyancsak megvan. A vizuális csatornához kapcsolódó explicitáció a filmfeliratoknál tapasztalt módon természetesen ugyancsak megjelenik, így például Nádasdy szövegében a következőket olvashatjuk:

(3) Nádasdy-féle változat:

<i>Suzanne</i>	Na, így már igazán tetszik, juj, de jól áll ez nekem!
<i>Suzanne</i>	Nézz ide, drága Figaróm, nézd meg, a kalapkám hogy áll!

Ezzel szemben az eredeti librettó fordítása így hangzik:

(4) Eredeti librettó szószerinti fordítása:

<i>Suzanne</i>	Idenézz csak, kedves Figaróm, idenézz csak, kedves Figaróm, idenézz, idenézz.
<i>Suzanne</i>	Ez a fejdísz milyen jól áll, ez a fejdísz milyen jól áll.

Azaz Nádasdy feliratában „hangot ad” a tükör előtti „illegetésnek” is, ami az eredeti szövegben nem jelenik meg egyértelműen.

A csökkentésalapú explicitációk kapcsán nagyon fontos kérdés az ismétlések szerepeltetése. Az ismétléseknek különféle szerepet tulajdoníthatunk, és ez sok esetben műfajfüggő (Ben-Ari 1998). Ennek megfelelően, mivel a zenében

– például a dinamika vagy a ritmika változtatása mellett – kifejezetten hangsúlyos az ismétlések szerepe, ez az opera műfajára is igaz. Így tehát az ismétlések különleges kérdést vetnek fel az operák fordításakor, és komoly dilemma elé állítják a fordítót. Ez főként a feliratok esetében igaz, hiszen az énekelhető változatoknál magától értetődik, hogy az ismétlődő részek a fordított szövegbe is bekerülnek.

Ezzel szemben a feliratoknál felmerül a kérdés, hogy vajon az ismétlések csak a felesleges karakterek számát növelik, vagy fontos részét képezik a darabnak, azaz azokat a feliratban is szerepeltetni kell. Az említett kérdésre vonatkozóan különféle véleményekkel találkozhatunk. Vannak, akik az előbbi, míg mások az utóbbi elképzelést osztják. Az utóbbi esetben azzal érvelnek, hogy a zeneszerző által megírt darab zeneisége csak akkor adható vissza, ha az ismétlések a feliratban is helyet kapnak. Ez azonban csak akkor helytálló, ha a felirat a korábban említetteknek megfelelően, ritmikailag is hűen követi a zenét, azaz a néző valóban együtt olvassa a szöveget a zene hallgatásával. Amennyiben azonban ez nem így történik, és a feliratozott szöveg csupán összegzése a színpadon elhangzottaknak, és sem ritmikailag, sem tempóilag nem követi a zenét, akkor azt mondhatjuk, hogy az ismétlés is felesleges, hiszen szerepe lényegében elveszik (Virkkunen 2004). A vizsgált fordítások alapján Nádasdy az előbbi, Romhányi pedig az utóbbi nézetet vallja, amit a következő példák is jól szemléltetnek:

(5) Romhányi-féle változat:

<i>Suzanne</i>	Nos, tudd meg, mi van még...
<i>Suzanne</i>	De kérlek, ne vádolj, azt nem tűröm ám!
<i>Figaro</i>	No, mondd hát, mi van még!
<i>Figaro</i>	De kérlek, ne kínozz, azt nem bírom már!
<i>Suzanne</i>	De kérlek, ne vádolj!
<i>Suzanne</i>	Azt nem tűröm ám!
<i>Figaro</i>	De kérlek, ne kínozz, azt nem bírom már!
<i>Suzanne</i>	És most hallgass meg végre!

(6) Nádasdy-féle változat:

<i>Suzanne</i>	Ha hallani akarsz mindent, verd ki a fejedből a gyanakvást, mely engem úgy sért.
<i>Figaro</i>	Hallani akarok mindent: a kétség, a gyanú jéggé fagyaszt.
<i>Suzanne</i>	Nos, jó: akkor csönd, és figyelj.

Érdekes módon bizonyos részekenél éppen ellenkező megoldást alkalmaz a két fordító, azaz Nádasdy tart meg többet az eredeti szövegből. Ő ugyanis a következő részben megtartja a hangutánzó szavakat, míg Romhányi elhagyja azokat:

(7) Nádasdy-féle változat:

<i>Figaro</i>	Ha netán a grófné hív téged éjjel: „csin-csin!”, egy lépés és csak átszaladsz.
<i>Figaro</i>	Aztán ha máskor engem hív a gróf úr: „bim-bam!”, egy ugrás, és már ott vagyok.
<i>Suzanne</i>	Aztán ha egy reggel a drága kis gróf úr: „csin-csin!”, téged elküld pár mérföldnyire,
<i>Suzanne</i>	„bim-bam!”, az ajtóhoz hajtja az ördög: egy ugrás és itt van...

(8) Romhányi-féle változat:

<i>Figaro</i>	Ha tán késő éjjel a grófné csenget érted...
	Csak egy lépés és nála teremsz!
<i>Figaro</i>	És meglehet persze, hogy engem hív a gazdám...
<i>Figaro</i>	Egyet ugrom, és ott vagyok már!
<i>Suzanne</i>	S egy szép nap a csengőt megrázza a gróf úr...
<i>Suzanne</i>	A drága, a drága kis gróf úr!
<i>Suzanne</i>	Elküld téged, hogy messzire járj!
<i>Suzanne</i>	Egy-két lépés és ott teremhet nálam...

A fenti különbségnél láthatjuk, hogy Romhányi megfelelő explicitációval élt, a *csengetés*, *megrázza a csengőt* kifejezésekkel egyszerre a hívást és a csilingelő hangot is kifejezte, azaz közvetítette a verbális és a gyakorlatilag non-verbális tartalmat is, de ezzel együtt csökkentette a szöveg mennyiségét is. Ez a szövegrész kiválóan példázza, miként lehet egy explicitáció egyszerre jelentésnövelő és szövegcsökkentő hatású is.

5. Összegzés

Összegzésül a fentiek alapján elmondható, hogy bár az operaházi feliratozás technikai lehetőségei korlátozottabbak a hagyományos filmfeliratozás eszköztáránál, az explicitáció jelensége a filmfeliratokhoz hasonlóan az operafordítások esetében is megjelenik, és szerepe időnként jelentősebb lehet, mint a hagyományos feliratoknál, hiszen a non-verbális akusztikus csatorna által közvetített tartalom jóval hangsúlyosabb, mint egy egyszerű film esetében, ahol például a háttérzene leggyakrabban csak kiegészítő funkciót kap, míg az operánál gyakorlatilag egyenrangú a szöveggel.

Természetesen a tárgyalt kérdéskör jobb megvilágításához további kutatás szükséges, hiszen jelen elemzés csupán egyetlen operára, és annak is csak egy bizonyos részére korlátozódott, azaz jelen elemzés elsősorban téma-, illetve kérdésfelvetésül, egy fajta kezdeti tapogatózásul, későbbi kutatások kiindulási pontjául szolgál.

Irodalom

- Ben-Ari, N. 1998. The Ambivalent Case of Repetitions in Literary Translation. Avoiding Repetitions: A “Universal” of Translation? *Meta* Vol. 43. No. 1. 68–78.
- Blum-Kulka, Sh. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: House, J. Blum-Kulka, Sh. (eds) *Interlingual and intercultural communication: Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies*. Gunter Narr. Tübingen. 17–35.
- Gorlée, D. L. 1997. Intercode translation: Words and music in opera. *Target* Vol. 9. No. 2. 235–270.
- Gottlieb, H. 1998. Subtitling. In: Baker, M. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge. 244–248.
- Griesel, Y. 2005. Surtitles and Translation. Towards an Integrative View of Theater Translation. In: *MuTra Conference Proceedings*. 14. http://www.euroconferences.info/proceedings/2005_Proceedings/2005_proceedings.html
- Griesel, Y. 2009. Surtitling: Surtitles and other Hybrid on Hybrid Stage. *Trans. Rivista de Traductologia* Vol. 13. 119–127.
- Klaudy K. 2009. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1. évf. 2. szám 5–22
- Perego, E. 2003. Evidence of Explicitation in Subtitling: Towards a Categorization. *Across Languages and Cultures* Vol. 2. No. 4. 63–88.
- Virkunen, R. 2004. The Source Text of Opera Surtitles. *Meta* Vol. 49. No. 1. 98–97.

Mondatszerkesztés a török nyelvből készült műfordításokban

Rácz Katalin

E-mail: katalinracz@gmail.com

Kivonat: A tanulmány a török nyelv fordítása során jelentkező fordítási problémák egy szeletét tárja fel műfordítások elemzésének tapasztalataira támaszkodva. A két nyelv mondatszerkesztési sajátosságait összevetve olyan jellegzetességeket tár fel, különös tekintettel az alárendelő összetett mondatok felépítésére, amelyek segíthetik a fordítói munkát, de akár a nyelvoktatás területén is felhasználható eredménnyel szolgálhatnak. Mivel a török és a magyar nyelv mondatszerkesztési sajátosságainak különbségéből adódó probléma nem korlátozódik kizárólag a két nyelv viszonylatára, hanem megfigyelhető más nyelvekben is, mint például az azeri, az üzbég, a mongol vagy a japán, így tágabb keretben a tanulmány arra is keresi a választ, hogy milyen műveletek jellemzők olyan fordítási irányban, amely nem indoeurópai nyelvről történik. A tanulmány összegzi néhány, nyomtatásban is megjelent műfordítás tapasztalatait az alárendelő összetett mondatok fordításának grammatikai sajátosságaira vonatkozóan, majd kezdő fordítók munkáit áttekintve az egyéni fordítói döntések hátterére fókuszálva árnyalja a következtetéseket.

Kulcsszavak: török nyelv, mondatszerkesztés, összetett mondat, alárendelés, műfordítás

1. A műfordítás és a török nyelv

Írásom egy, a fordítás szempontjából kevésbé preferált nyelv, a török nyelv fordítása során jelentkező problémák egy szeletét tárja fel műfordítások elemzésének tapasztalatai alapján. Céлом, hogy a két nyelv mondatszerkesztési sajátosságainak összevetésével olyan jellegzetességeket tárjak fel intuitív módon létrejött fordítások alapján, amelyek segíthetik a fordítói munkát, de akár a nyelvoktatás területén is felhasználható eredménnyel szolgálhatnak. Mivel a két nyelv mondatszerkesztési sajátosságainak különbségéből adódó probléma megfigyelhető más nyelvekben is, mint például az azeri, az üzbég, a mongol vagy a japán, így tágabb keretben arra is keresem a választ, hogy milyen műveletek jellemzők olyan fordítási irányban, amely nem indoeurópai nyelvről történik.

Magyarországon az elmúlt évtizedekben kevés mű jelent meg török szerzők munkáiból, és még szűkebb azoknak a műveknek a köre, amelyeknél a fordítás az eredeti nyelv alapján készült. 1974-ben jelent meg egy gyűjteményes

kötet *Török elbeszélők* címen (Rubovszky 1974), majd Orhan Pamuk 2006-ban elnyert Nobel-díja adott némi lendületet a török irodalom fordításának. Korábban csak közvetítő nyelves fordításban jelent meg *A fehér kastély* című regénye Magyarországon (Pamuk 2000), a díj elnyerését követően azonban sorra jelentek meg regényei az eredeti nyelvből fordítva, továbbá más kortárs török szerzők, főleg Elif Şafak író regényei is elérhetővé váltak magyar nyelven.

A törökből fordított művekből válogatott, mintegy száz tételből álló példanyag részletes elemzéséből kristályosodott ki, hogy milyen jellegzetes megoldások alkalmazhatók a török összetett mondatok fordításánál.

2. A török mondat szerkesztés sajátosságai és a fordítás

Mondattani szempontból a török nyelvű szövegek magyar nyelvre fordításakor a legnagyobb nehézséget a török nyelv szórendje jelenti. A török nyelvben ugyanis az állítmány a mondat végén áll, ami fokozottan érvényes írott szövegek esetén. Mellérendelő összetett mondatok fordítása során ez nem jelent problémát, mivel a tagmondatok a magyarhoz hasonlóan kötőszó segítségével kapcsolódnak egymáshoz, alárendelő mondatok esetében azonban a török nyelv jellemzően bonyolultabb szerkezetet használ. A főmondat állítmánya kerül mondatvégi pozícióba, a főmondat bővítményei, köztük a mellékmondat is balról bővíti a főmondatot, formailag azonban nem található meg benne két tagmondat. A magyar alárendelő összetett mondat kritériumai szerint az alárendelő mondat két tagmondatból: főmondatból és mellékmondatból álló tagmondat együttes (Haader 2000: 472). Összetett mondatnak pedig az tekinthető, ahol legalább két alany-állítmányi viszony vagy tagolatlan egység található (Keszler 2000b: 461). További eltérés, hogy sem kötőszó, sem utalószó nem szerepel a török struktúrában. Az alábbi példamondatban, illetve fordításában jól érzékelhető a két mondat szerkesztés különbsége.

- (1) *Sonra çeşme dediğimiz düzeni harekete geçirirler.* (Pamuk 2005: 27)
- (1a) Szó szerint (A zárójeles részekkel a könnyebb érthetőség kedvéért egészítem ki a szavakat): ‘Után(a) kút(nak) nevezünk szerkezetet mozgásba haladtattuk.’
- (1b) Ezek után azt a szerkezetet indítottuk be, melynek a „forrás” nevet adtuk. (Csirkés 2006a: 34)

A mondat végén található állítmány (*harekete geçirirler*) jelentése ‘(mozgásba) hoztuk’, azaz ‘beindítottuk’, ennek tárgyi bővítménye a ‘szerkezet’ jelentésű *düzen*. Az alárendelő összetett mondat mellékmondatában szereplő *nevet adtuk, nevezünk* állítmány, amely a magyar mondatban igeként jelenik meg, a török mondatban formailag igenév: *dediğimiz*.

Bár a török szerkezetben nem szerepelnek vesszővel elválasztott tagmondatok, Tahsin Banguoğlu *Török Nyelvtana* (Türkçenin Grameri) a formát mégis az alárendelő összetett mondatok különböző típusai között tárgyalja (Banguoğlu 1998: 562–585). Banguoğlu szerint az összetett mondatot megha-

tározó kritérium nem a tagmondatok, hanem a predikatív viszonyok száma. Az alárendelő mellékmondatot úgynevezett belső mondatként írja le, amelynek jellegzetessége, hogy a főmondat egy összetevőjét fejt ki. Az igenévi forma viszont azt eredményezi, hogy a bővítménynek saját alanya lehet, amely rejtetten vagy önálló mondatrészként meg is jelenik a mondatban.

Az előbbi példa alapján kézenfekvőnek tűnhet, hogy az igeneves alakot tartalmazó szerkezeteket alárendelő összetett mondat mellékmondataként kell fordítani. Műfordítások számos példája igazolja azonban, hogy gyakran nehezen megvalósítható a mellékmondatos forma a fordításban. Emellett az is jellemző, hogy a fordítók gyakran olyankor is eltérnek a mellékmondatos formától, amikor az elvileg lehetséges volna.

2.1. A grammatikai átváltások jellemzői

A példák elemzése rámutatott, hogy a mellékmondattá emelés sok esetben valóban csak egy a lehetséges megoldások közül.¹ A különböző alárendelő viszonyok eltérnek abból a szempontból, hogy mennyire jellemző rájuk a grammatikai felemelés (mellékmondattá alakítás) a fordításban. Egy skálán elhelyezve a tárgyi alárendelésre jellemző leginkább, hogy a fordításban is tárgyi alárendelő mellékmondat jelenik meg. Az alábbi mondatban például a fordító más megoldással kísérletezik, egyszerűsíteni próbálja a többszörös alárendelést, ami zavart okoz a magyar szöveg koherens értelmezésében.

- (2) Eđer Mustafa ömrü hayatında daha evvel bir Amerikalı ile sohbet etmiş olsaydı, Yerlilerin Coğrafya Korkusu Refleksini teşhis edebilirdi. Hani şu nice Amerikalı'nın dünya tarihi ya da coğrafyası hakkında yeterli bilgi sahibi *olmadıklarım hissetikleri* andaki refleksleri. (Şafak 2006: 59)
- (2a) Szó szerint: 'Ha Mustafa életében korábban egy amerikaival beszélgetést csinált volna, a Helyieknek a Földrajz(tóli) Féleleme Reflexét diagnosztizálhatta volna. Vagyis a sok amerikaiak a világ történelme vagy földrajza témájában elegendő tudás birtokosa *nem létét érzett pillanat reflexét.*'
- (2b) Ha Mustafa eddigi élete során beszélt már Amerikaiakkal, bizonyára ráismert az amerikaiak földrajztól való rettegésének reflexére. Azt az érzést, hogy nem tudnak eleget a világtörténelemről és a földrajzról. (Nagy és Sipos 2009: 60)

A skálán ezután azok a határozói viszonyok következnek, amelyek a magyar nyelvben is gyakran fordulnak elő alárendelő mondatban, így az okhatározói, az időhatározói és a módhatározói alárendelés. Bár ezekben az esetekben is a leggyakoribb az alárendelői viszonynak megfelelő mellékmondat megjelenése a fordításban, bizonyos jól körülírható szituációkban egyéb megoldások is előfordulnak, például változatosabb a tagmondatok elrendezése és a kötőszóhasználat.

A főnevek jelzői bővítményeként megjelenő igenév fordításánál egyenértékű megoldásnak számít a jelzői mellékmondattal való fordítás, illetve az egysze-

rű mondattá való alakítás. A szöveg kontextusa befolyásolja, hogy melyik megoldás adekvát egy adott szövegrésznél. Az alább idézetek fordításánál mindkét átalakításra látható példa.

- (3) Pat diye atıyorum kendimi *bilmediğim sulara*, bakalım yüzebiliyor muyum diye? (Şafak 2007: 154)
- (3a) Szó szerint: ‘Zsupsz mondván dobom magam *nem ismertem vizekbe*, lássuk, tudok-e úszni?’
- (3b) *Mély vízbe* ugrom, hogy lássam, tudok-e úszni? (Sipos 2011: 154)
- (4) Bu yazarlar arasında kendimi en yakın *hissettiğim romancı* Tanpınar ile annemin beni Beyoğlu’na ilk götürdüğü zamanlar mutlaka karsılaşmış olmalıydım. (Pamuk 2006b: 108)
- (4a) Szó szerint: ‘Ezen írók között magamat legközelebb(inék) *éreztem regényíró* Tanpınarral anyámnak engem Beyoğluba először vitte időben mindenképpen találkoztottnak kellett lennem (vele).’
- (4b) Akkoriban, amikor anyámmal először jártam Beyoğluban, feltétlenül találkoztam kellett *Tanpınarral, akihez* a legjobban *kötődöm* a négyük közül. (Nemes 2007a: 137)

A fordítás szempontjából a legösszetettebb csoportot a fokhatározói és a tekin-tethatározói alárendeléseknek a fordítása képezi, mert ezek a magyar nyelvben mellékmondat formájában ritkán fordulnak elő, illetve használatuk jelentősen eltér a török nyelvbéli használattól. Az alábbi idézetben a tekintethatározói viszony például csak egy teljesen más jellegű tagmondat betoldásával oldható fel a fordításban.

- (5) Görevle Anadolu’ya ilk gittiği zaman, demek ki teğmen rütbesindeyken, Hamit Kaplan’ın gençlik güreşlerini *izleyebildiğine göre*, Celâl’in yaşlarında olmalıydı. (Pamuk 1991: 301)
- (5a) Szó szerint: ‘Feladattal Anatóliába először mente idő(ben), tehát hadnagy rangjában(léte)kor, Hamit Kaplannak fiatalkori birkózásait *nézni tudta voltára nézve*, Celâlnak az éveiben kellett lennie.’
- (5b) Amikor először nevezték ki Anatóliába, tehát hadnagy korában *látta* fiatalon birkózni Hamit Kaplant, *ami azt jelenti, hogy* egyidős lehet Celállal. (Tasnádi 2008: 420)

A különböző alárendelő viszonyokra egyöntetűen jellemző, hogy alárendelő mellékmondat szerepeltetése esetén a fordítások kerülnek az utalószó használatát, változatos azonban a kötőszóhasználat.

Azoknál a szerkezeteknél, ahol nem jelent meg alárendelő mellékmondat a fordításban, jellemző megoldás az egyszerű mondattá való átalakítás. Ennek eredményeként azonban gyakran következik be jelentésváltozás, grammatikai csere, illetve kihagyás a forrásnyelvi szöveghez képest.

Az alárendelő mellékmondattá való felemelés és az egyszerű mondattá való átalakítás mellett egyes típusok olyan megoldásokat is eredményeztek a fordí-

tásban, amelyek más jellegű mellérendelő tagmondatot vagy szeretlen részt tartalmazó összetett mondatot hoztak létre.

A példaanyag elemzése három olyan jelenséget is a felszínre hozott, amely befolyásolja a grammatikai átváltások működését az alárendelő mondatokban. Egyes igenevek jelentése, a létige használata, illetve a többszörösen összetett, bonyolult mondat szerkezetek sajátos megoldásokat eredményeznek a fordításokban. A létigének és bizonyos igeneveknek az eredeti szövegben jellemzően csak grammatikai, szövegszervező funkciójuk van, ezért ezek az elemek csekély információ tartalmuk miatt a fordításokból részben vagy egészben hiányozhatnak. A többszörösen összetett mondatok esetén pedig a bonyolult szerkezet befolyásolhatja a fordítás során alkalmazott grammatikai átváltási műveletek sorrendiségét. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy a fordítás nem lehet csupán ösztönösen végrehajtott műveletek sorozata, fontos, hogy a fordítók időt szánjanak a forrásnyelvi szöveg nyelvtani felépítésének értelmezésére, hogy elkerülhetőek legyenek a félrefordítások.

2.2. Grammatikán kívüli tényezők a fordításban

A grammatikai eltéréseken túl egyéb fordítói megfontolások is befolyásolhatják a mondat szerkesztést. Egyes fordítók jobban tisztelgetnek a forrásnyelvi szöveget, míg mások inkább ragaszkodnak a célnyelvi norma követéséhez. Adott nyelvpár esetében egy bizonyos szerkezetre kialakult fordítási gyakorlat fordítási normává válhat, amelyet nem nyelvi kényszerből, hanem a kialakult hagyományhoz igazodva követnek a fordítók, de akár a szöveg műfaja is befolyásolhatja a fordítói döntéseket. Illetve jellemző lehet az explicitáció elvének alkalmazása is, azaz, hogy ha a fordító több megoldás közül választhat, akkor általában a kifejtettebb forma mellett dönt (Klaudy 1999a).

Felvetődhet a kérdés, hogy vajon mi készíti a fordítót, hogy egy bizonyos megoldás mellett döntsön. A továbbiakban néhány példán keresztül azt mutatom be, hogy a grammatikától független elvek hogyan hatnak az átváltási műveletek megvalósítására. Mindehhez Hatice Meryem író *Lüzumsuz adam* ('A haszontalan ember') című novellájának különböző fordításait használom. A fordítások 2011 tavaszán az ELTE Török Tanszékének műfordítás szemináriumán készültek, nyomtatásban nem jelentek meg.² Az összevetésben azok a szövegrészek szerepelnek, amelyek tartalmaznak alárendelő szerkezetet. Az eredeti szövegrész után minden esetben három különböző fordítás szerepel, ezt követi a fordítások elemzése. Mivel ezeknél könnyebben követhető az eredeti jelentés, ezért itt nem közlöm a szó szerinti fordítást.

- (6) Ben bir lüzumsuz adamın karısı olsaydım eğer...eski kadınların *dediği gibi*, üstüne fındık oturtulacak kadar yumuk yumuk elli, büyük memeli bir Yahudi kızı olurudum. (Meryem 2011: 62)
- (6a) Ha egy mihaszna férfinak lennék a felesége... akkor én – *ahogy* a régi-ek *mondanak*, – egy dúskeblű zsidó lány lennék, akinek olyan puhus, gödröcskés keze van, hogy mogyorót lehetne beléjük helyezni.

- (6b) Ha egy haszontalan ember felesége lettem volna... nagy mellű zsidó lány lettem volna, akinek a keze olyan pufi, hogy *ahogy* a régmúlt asszonyai *mondanák*, a mogyoró is megáll.
- (6c) Ha én egy haszontalan ember felesége lennék... egy telt keblű zsidó lány lennék, akinek, *ahogy* a régi asszonyok is *mondták*, pufók kezeire mogyoróbokrot lehetne ültetni.

A török szövegben egy módhatározós alárendelés szerepel, amely azonban nem szerves része a mondatnak, hanem közbevetés, így a fordításokban is szervesen közbevetésként jelenik meg. A (6a) fordításban a közbevetés az eredetihez hasonlóan a főmondat lényegi része elé beékelve áll, ugyanakkor a főmondat állítmánya előrébb kerül, mivel még további bővítmények kapcsolódnak hozzá. A mondat első felében a fordítás a forrásnyelvi szöveget tartja tiszteletben, amikor többé-kevésbé azonos pozícióban hagyja a közbevetést, ezután azonban grammatikai áthelyezésekre van szükség. Az eredeti szöveg tiszteletben tartása a mondat első felében azt eredményezi, hogy a magyar olvasó számára nem válik világossá, hogy a „régiek” kijelentése csak a kezek jellemzésével van összefüggésben. A (6b) és a (6c) verzió nem követi az eredeti tagmondatrendet, a közbevetés közvetlenül az elé a szövegrész elé kerül, amelyre vonatkozik, így jobban érzékelhető, hogy mit is mondanak az asszonyok. Összességében azonban mindhárom fordításra jellemző, hogy elsődlegesen a célnyelvi normát követi, amikor nem próbálja módhatározói alárendelésként értelmezni a szöveget. A tagmondatok elhelyezésében azonban, különösen a (6a) esetében közrejátszik a forrásnyelvi szöveg tiszteletben tartása is.

- (7) Görenin bir daha, bir daha bakmak için kendisini *zaptedemediği kızlardan*, bilirsiniz. (Meryem 2011: 62)
- (7a) Tudják, olyan *lány*, akit ha látnak, nem tudják megállni, hogy ne forduljanak utána még egyszer.
- (7b) Tudják, *azok közül*, akik vonzzák a tekintetet, s *nem lehet levenni róluk a szemet*.
- (7c) Tudjátok az olyan lányok közül, akit ha egyszer megpillant valaki, *nem tudja a szemét levenni róla*.

Az eredeti mondatban az alárendelés a *kızlardan* ‘lányokból’ jelentésű szóhoz kapcsolódik. Az ilyen szerkezet tipikusan jelzői alárendelő mellékmondat formájában fordítható, azonban csak a (7a) és a (7c) esetében jelenik meg jelzői mellékmondat. A (7b) mondatban elmarad a *lány* szó, amelyhez kapcsolódhatna a jelzői alárendelés, így egyedi megoldásként részelő határozói alárendelés szerepel a fordításban. A *lány* szó elhagyását a célnyelvi norma motiválhatja, amely kerüli a szóismétlést, mivel az előző mondatban (6b) már szerepelt a *lány* szó. Mindhárom esetben jelentős változtatások történnek a forrásnyelvi szöveghez képest, amit az okoz, hogy az igenévnek számos saját bővítménye van. További nehézséget jelent, hogy az eredeti (7) mondatban sem szerepel állítmány, tehát egy hiányos mondatot kell fordítani. A forrásnyelvi szöveget a (7a) tartja tiszteletben leginkább az egyes tagmondatok megfogalmazása

tekintetében. Például a jelzői mellékmondatban az eredeti igenév (*zaptedemediği*) jelentéséhez közel álló kifejezés jelenik meg főnévi igenév formájában (*megállni*). A fordításban ezen kívül is átalakításokat kell végrehajtani, így kerül a célnyelvi szövegbe a feltételes jelentéstartalom, amely nem szerepel az eredeti szövegben, és az ennek következtében létrejövő mondatátszövődés. A (7b) és a (7c) fordítás egyaránt a célnyelvi normát tartja szem előtt, amikor az eredeti megfogalmazást a *nem tudja levenni a szemét valakiről* kifejezésre cseréli. A célnyelvi norma követése tehát jelentősen befolyásolja az utóbbi két fordítást.

- (8) Kolunun altında mecmua taşıdığında herhalde, okuyan yazan birisi olduğunu bir çirpida anlayıverdim. (Meryem 2011: 62)
- (8a) Első pillantásra megállapítanám róla, hogy amolyan író-olvasó fajta, mert mindig a hóna alatt hordana valami folyóiratot.
- (8b) Egy csapásra felismertem volna, hogy tanult, minden bizonnyal azért, mert a hóna alatt mindig egy kötetet cipelt.
- (8c) Talán, mert folyton valami lapot hurcolt a hóna alatt, egy csapásra megértettem, hogy olvasott ember.

A forrásnyelvi (8) szövegben két igeneves szerkesztésű alak, egy tárgyi és egy okhatározói alárendelés szerepel. A tárgyi alárendelés esetében mindegyik fordításban megjelenik a rá jellemző átváltási művelet, azaz a főmondatot *hogy* kötőszós tartalomkifejtő tárgyi mellékmondat követi. Az okhatározói mellékmondat elhelyezésében az okozat-ok és az ok-okozat sorrend is megjelenik. Látszólag ez utóbbi, amelyet a (8c) fordítás valósít meg, követi a forrásnyelvi tagmondatsorrendet, valójában itt egy beékelődésről van szó, mivel a rejtett utalósóznak a *mert* kötőszó elé kellene kerülnie. A tárgyi és az okhatározói alárendelés fordítása tekinthető leginkább automatikus műveletnek a grammatikai átváltási műveletek közül, így nem meglepő, hogy ez esetben grammatikán kívüli tényezők nem játszottak szerepet a fordítások kivitelezésében.

- (9) Başkaca zamanlarda elimi sürmediğim yırtığı söküğü mahir bir terzinin duruşuyla başlardım dikmeye. (Meryem 2011: 63)
- (9a) Egy varrónő szakértelmével nekiállnék megvarrni a ruhákon a szakadásokat és a felfesléseket, melyekhez amúgy egy ujjal sem érnék.
- (9b) Gyakorlott varrónő-tartásban láttam volna hozzá a fesléseknek és szakadásoknak, amely munkához máskor hozzá sem nyúltam volna.
- (9c) Mint egy ügyes kezű varrónő ültem volna neki a foltozni és varrnivalónak, amelyhez máskor hozzá nem nyúltam volna.

Az eredeti szerkezetben (9) a fordítási problémát okozó igeneves szerkezet két főnév (*yırtığı söküğü* 'szakadás feslés; varrnivaló') közös bővítmenyeként jelzői helyzetben jelenik meg. Tipikus fordítása jelzői mellékmondat formájában képzelhető el, de akár egyszerű mondatként is fordítható lenne *kezem nem érintette varrnivaló* formában. Az utóbbi megoldás természetesen csak grammatikai szempontból pontos fordítás, műfordításként nem elfogadható, így mindhárom verzió a jelzői mellékmondat formájú kifejtést preferálja, azaz a

grammatikailag lehetséges megoldások közül a célnyelvi normának megfelelő változatot választja.

- (10) Üç gün sonra, bacağımdan çıkan birkaç kara tüyü ağzımda iyice yumuşattığım sakızla yolduktan sonra, en sevdiğim menekşe moru çiçekli *entarimi* geçirirdim sırtıma. (Meryem 2011: 63)
- (10a) Három nap múlva a lábamon kinövő néhány fekete szőrszálát kihúznám a szájamban gondosan *előpuhított gyantával*, aztán fölvenném a *kedvenc* ibolyaszínű ruhámat.
- (10b) Három nappal később a lábamon kinőtt néhány sötét szőrszálát kihúztam volna a *rágógumival*, amelyet jól megpuhítottam a számban, s egy [sic!] magamra terítettem volna [egyik] violamintájú köntösömet.
- (10c) Három nap múlva, miután a számban *puhított rágóval* kiteptem azt a néhány sötét szálát a lábamról, ibolyakék virágos kendőmet a vállamra terítettem.

A forrásnyelvi szövegben (10) két főnévhez kapcsolódó igeneves szerkezet is szerepel. A török szöveg első alárendelése esetében a fordításokban egyszerű mondatná alakítás és mellékmondatos kifejtés is megfigyelhető. A (10b) fordítás mellékmondatos kifejtése (*amelyet jól megpuhítottam a számban*), bár értelmes mondatot eredményez, zavaró lehet a mondat időviszonyainak értelmezésekor, mert nem teszi egyértelművé, hogy a rágó megpuhítása előbb történt, mint a szőrszál kihúzása. A fordító itt feltehetőleg automatikusan alkalmazta a mellékmondattá való alakítást, ami arra utal, hogy létezhet egy általános fordítási norma is török–magyar irányban, amely a mellékmondatos fordítást preferálja az igeneves szerkezeteknél. A második szerkezet esetében a ruhadarabra vonatkozó ‘amelyet a legjobban szeretek’ jelentésű igenév egyedül a (10a) fordításban jelenik meg a *kedvenc* szó révén, példát adva ezzel a főnevet bővítő igenevek grammatikai és jelentéscserét is alkalmazó fordítására. A (10b) és a (10c) teljesen elhagyja ezt az elemet. A (10a) fordításban viszont a *virágos* jelző marad el. Mindez arra enged következtetni, hogy a jelzők túlzott halmozása ellenkezik a célnyelvi normával. Mindhárom fordítás elhagy egy-egy jelzőt, ami arra utal, hogy nem grammatikai kényszer, hanem a célnyelvi norma eredményezi, hogy a (10b) és a (10c) fordítás kihagyással él, és ezáltal eltér a szerkezet esetében tipikus fordításoktól.

- (11) O, iceriye girer girmez ben üzerimde bir yaka iğnesi gibi iğreti *taşıdığım aşkın* insanı utangaçlaştırın, hissileştiren, halsizleştiren hallerini bir kenara atar; şöyle bir sağa sola kıpırdanırdım *olduğum yerde* ve koca memelerim sanki tesadüfen vücuduma konuvermiş iki tombul kuş gibi başlardı çırpınmaya. (Meryem 2011: 63)
- (11a) Amint belépne, a brossként *viselt*, megjátszott *szerelmem* elfeledné a helyzetét, mely megszégyeníti, megindítja és elgyengíti az embert; jobbra-balra izegnék-mozognék a *helyemen*, nagy melleim pedig elkezdenének reszketni, mint két kövér madárka, melyek véletlenül a testemre telepedtek.

- (11b) Amint belépett volna, mint egy válltút, úgy hajítottam volna félre a mímelt szerelem állapotait, amelyek félénkké teszik, elérzékenyítik, elszomorítják az embert; csak *egy helyben* mocorogtam volna, s hatalmas melleim, mintha csak véletlenül a testemre szállt kövér madárkák lettek volna, verdesni kezdtek volna.
- (11c) Alighogy belépett, én félretettem minden szégyenlősséget és érzélgősséget, amely elgyengíti az *olyan embert, aki mint egy brosst hordozza megjátszott szerelmét*. *A helyemen* jobbra-balra mocorogva hatalmas kebleim mintha csak véletlenül pihennének meg a testemen, pufók madárkák módjára kezdtek verdesni.

A török szövegben két helyen fordul elő igeneves szerkezet. Az első esetben a szöveg főmondatában birtokos jelzőként szereplő *szerelem* szó (ezt a szerepet tükrözi a második fordítás *szerelem állapotai* szintagmája) előtt jelzői helyzetben jelenik meg az igenévi rész. A fordításokban jelzői mellékmondat vagy egyszerű mondat alakítás eredményeként minőségjelző bővíthetné a *szerelem* szót, de a fordításra ezúttal jelentős hatása van a szövegkörnyezetnek. Az eredeti szövegben (11) valóban szerepel a *szerelem állapotai* szintagma, mint a (11b) fordításban, ez azonban idegenszerűen hat magyarul, így a (11a) és a (11c) fordításban nem jelenik meg. A (11a) fordítás átalakítások révén igyekszik értelmezni az eredeti megfogalmazást, ennek eredményeként jelenik meg a *helyzetét* szó. A (11c) fordítás viszont a célnyelvi normát tartja szem előtt, ezért teljes egészében elhagyja azt a mondatrészt, amelyhez a *szerelem* szó eredetileg kapcsolódott. Tehát ez esetben nemcsak a konkrét szerkezet, hanem korábbi fordítói döntések befolyásolják a fordítás kivitelezését. Így csak a (11a) fordítás tud a szerkezetre jellemző átalakítást alkalmazni, azaz jelzőt – (*brossként*) *viselt* – létrehozni az eredeti bővítményből. A (11b) fordítás kénytelen elhagyni ezt a jelentésmozzanatot, a harmadik fordításban pedig az átalakítások azt eredményezik, hogy egy másik mondatrészhez kapcsolódva jelenik meg alárendelő mellékmondat (*olyan embert, aki mint egy brosst hordozza megjátszott szerelmét*). A mondat második igeneves szerkezete létigéből jött létre, mellékmondatos formában *a helyen, ahol vagyok* formában lenne fordítható, mindhárom fordítás esetében érvényesül azonban az a tendencia, amely a semleges tartalmú igenév egyszerűsítésére törekszik. A célnyelvi norma hívja elő tehát a *helyemen* alakot, illetve a személyre való utalást elhagyó *egy helyben* formát.

- (12) Ada vapuru *olduğunu* ta adaya varıncaya kadar *anlamazdım*. Yaşlı mübarek bir kadının elini öperken bundan sonra *kocam* olacağımı *umut ettiğim adamın* neredeyse üç ay boyunca bir daha bu eve *uğramayacağım* da. (Meryem 2011: 64)
- (12a) Egészen addig nem is tudnám, *hogy a hajó szigetekre megy*, amíg meg nem érkeznénk. Ahogyan nem tudnám *azt sem, hogy* miután megcsókoltuk egy idős, tiszteletreméltó asszonyság kezét, a *férfi, akiről azt reméltem*, ezután a *férjem lesz*, három hónapig *haza se fog nézni*.

- (12b) Egészen addig fel sem fogtam volna, *hogy ez a hajó a szigetekre visz*, amíg meg nem érkeztünk volna. Ahogy *azt* sem, hogy közel három hónapig *nem fog visszatérni* ebbe a házba ez a *férfi*, *akiről azt hittem volna*, miután kezét csókoltam egy idős, (szent) asszonynak, *hogy a férjem lesz*.
- (12c) Csak mikor megérkeztünk, vettem észre, *hogy a hajó a szigetre tartott*. Ahogy *azt* is, csak mikor már egy idős, tiszteletreméltó asszony kezét csókoltam, értettem meg, *hogy a férfi*, *akiről azt reméltem, hogy a férjem lesz*, három hónapig *felé se fog nézni* ennek a háznak.

Az idézett rész első mondatában egy tárgyi alárendelés szerepel, ennek megfelelően mindhárom fordításban egységesen megjelenik egy-egy *hogy* kötőszós, tartalomkifejtő tárgyi mellékmondat. A forrásszövegben (12) egy létigéből képzett igenév szerepel, ezért a mellékmondatban megjelenhetne névszói állítmány a fordításokban, mégis mindhárom fordításban igei állítmány fordul elő. Ez azzal magyarázható, hogy az eredeti szövegben szereplő *ada vapuru* ‘szigeti hajó’ kifejezés egy reália, speciális fogalom az isztambuli közlekedésben. Magyar viszonylatban hasonló lehet például a budapesti *kisföldalatti*, amely szépirodalmi szövegben szintén nem feltétlenül fordítható pusztán ‘metró’ értelemben. A *szigeti hajó* kifejezés tehát túl homályos lenne a fordításban, ezért mindhárom változatban a reália jelenléte miatt érvényesül az explicitáció elve, azaz mind-egyik fordításban egy árnyalattal kifejtettebb verzió szerepel. A (12a) fordítás mégis eltér a másik kettőtől abban a tekintetben, hogy a reália értelmezését az általánosítás irányába viszi, míg a másik két fordítás jelzi, hogy egy speciális úticélról van szó. Ez esetben tehát egy kultúraspecifikus jelenség motiválja az explicitációs elv működését, amely meghatározza a fordítói választást.

A török szöveg második, hiányos mondatában három, igenevet tartalmazó alárendelő szerkezet szerepel. A főmondat állítmánya azonos az előző mondatéval, ezért az eredeti szövegben nem szerepel állítmány ebben a mondatban. Az első és a harmadik fordítás azonban megjeleníti a kihagyott állítmányt, csak a második fordítás használ az eredetihez hasonló hiányos mondatot. A hiányzó állítmány tárgyi bővítője (*uğramayacagım*) mindhárom fordításban automatikusan *hogy* kötőszós tartalomkifejtő tárgyi mellékmondat formájában jelenik meg. A tárgyi mellékmondatban szereplő alanyhoz (*adam* ‘férfi’) a törökben további alárendelő szerkezet (*umut ettiğim* ‘akiről reméltem’) kapcsolódik. Ez az értelmező jelzői alárendelés azonban még egy további tárgyi alárendeléssel is bővül (*kocam olacagım* ‘[azt reméltem], hogy a férjem lesz’). A (12a) és a (12c) fordításba beillesztett állítmány lehetővé teszi, hogy a forrásnyelvi szöveghez hasonlóan a tárgyi bővítő a mondat végére kerüljön, mintegy csattanóként, a (12b) változat azonban az állítmány hiánya miatt kénytelen előrébb helyezni a tagmondatot (*hogy közel három hónapig nem fog visszatérni...*), hogy követhető maradjon a szöveg. Mindhárom megoldás tekintettel van tehát a forrásnyelvi szövegre, de míg a (12b) fordítás lokálisan ragaszkodik egy forrásnyelvi formához, a (12a) és a (12c) fordítás globálisan tekint a szövegre, így inkább stilisztikai, mint grammatikai szempontok vezérlik az utóbbi két fordítást.

- (13) Ben de bu sefer karşı pencereden bakardım sokağa, yine çekirdek çıtlatır, yine laflardım gelen geçenle ve şükrederdim Tanrı'ya beni böylesine lüzumsuz adamın karısı olmaktan son anda *kurtardığı için*. (Meryem 2011: 64)
- (13a) Én ekkor már a szemközti ablakból néznék ki az utcára, megint szotyit eszegetnék, cseverésznék a járókelőkkel, és hálát adnék az égnek, *hogy megmentett* engem attól, hogy egy ilyen mihaszna férfinak legyek a felesége.
- (13b) Így aztán a szemközti ablakból lestem volna az utcát, megint szotyoláztam volna és megint fecsegttem volna az arrajárókkal, s hálát adtam volna Istennek, *hogy* az utolsó pillanatban *megmentett* attól, hogy egy haszontalan embernek legyek a felesége.
- (13c) Immár a túloldaltól bámultam az utcát, újra rágcsáltam a szotyolát, pletykálgoktam az arra járókkal és hálát adtam az égnek, *hogy* az utolsó pillanatban *megmentett*, és mégsem lettem a haszontalan ember felesége.

Az eredeti szövegben (13) rendhagyó módon egy inverzió szerepel, így nem a főmondat állítmánya áll a mondat végén, hanem a mellékmondaté. A szokatlan szórend az eredeti szövegben beszéltnyelvűséget hivatott érzékeltetni. Mivel a fordításban okhatározói viszony esetén egyaránt elképzelhető ok-okozat és okozat-ok sorrend, ezért a fordítások nem tudják visszaadni a beszéltnyelvűségre való utalást, annak ellenére, hogy egységesen okozat-ok sorrend szerepel mindhárom megoldásban, ami követi az eredeti mondatsorrendet. Az idézett példában tehát a forrásnyelvi szórend tiszteletben tartása ellenére olyan veszteséggel kell számolni a fordításban, amely nem kiküszöbölhető a grammatikai átváltási műveletek segítségével.

Az előbbi néhány példából kitűnik, hogy gyakorlatlan fordítók esetében gyakran szüremkedik be a célnyelvi szövegbe a forrásnyelv hatása például a tagmondatsorrend követésében vagy a szóválasztásban. Nem befolyásolja azonban a tagmondatsorrendet a forrásnyelv azokban az esetekben, amikor erős tendencia működik az alárendelő szerkezet átváltásakor, mint a tárgyi vagy az okhatározói alárendelés esetén. Előfordul, hogy a forrásnyelvi szöveg tiszteletben tartása esetén is veszteségekkel kell számolni, például ha a tagmondatok sorrendisége stilisztikai szempontból is információt hordoz, de ezt a célnyelv nem tudja hasonló eszközökkel érzékeltetni. A fordítások közti különbségekből látszik, hogy a forrásnyelv tiszteletben tartásának is több megközelítése lehetséges. A grammatikai átváltási műveletekre hatással lehet például, hogy a fordító mekkora egységet tart szem előtt a forrásnyelv követésében. Egy bizonyos fordulathoz ragaszkodva a fordító nagyobb átalakításra kényszerülhet a mondat más pontjain, vagy egy egész mondatot tekintve a hangsúlyviszonyokhoz mérten alakíthatja a fordítást.

A célnyelvi norma is befolyásolhatja a keletkezett szöveget. Például előidézhethet jelentésváltozást, amely átrendezheti a mondat szerkezetét, így hatással lehet a grammatikai átváltási műveletek kivitelezésére is. Más esetben csupán a lehetséges érvényes változatok közti választást befolyásolja a célnyelvi norma.

Az explicitáció elve érvényesülhet például a kultúraspecifikus jelenségek esetében. Ilyenkor a fordítók a lehetséges változatok közül a kifejtettebb, alárendelő szerkezetek esetében jellemzően a mellékmondatos formát választják.

Egyes megoldások arra engedtek következtetni, hogy a forrásnyelvi szöveg tiszteletben tartásának vagy a célnyelvi norma követésének elvén túl létezik egy átfogóbb fordítási norma is török–magyar fordítási irányban, amely az igeneves szerkesztésű alárendelések esetében a mellékmondatos kifejtést tartja elsődlegesnek. Ettől a fordító csak akkor tér el, ha a mellékmondat nem illeszthető be zökkenőmentesen a szöveg egészébe, vagy a célnyelvi normának jobban megfelelő megoldás kínálkozik. Az utalószó kerüléséről is feltételezhető, hogy fordítási normaként működik török–magyar fordítási irányban, mivel mind az előző példákra, mind a nyomtatásban megjelent fordításokra jellemző, hogy nem pótolják ezt a forrásnyelvből hiányzó kategóriát.

Végül azt is érdemes szem előtt tartani, hogy a fordítás nem bontható le egymástól független műveletekre, így egy korábbi döntés a fordításban befolyásolja a további átváltási műveleteket is, azaz a kialakított szöveggörnyezet is döntő hatással van arra, hogy milyen grammatikai átváltási műveletet tud alkalmazni a fordító.

3. Az átváltási műveletek vizsgálatának tapasztalatai

Elemzéseim célja az volt, hogy a török–magyar fordítási irányban ne csupán egy-egy kiragadott lexikai problémát járjak körül, hanem olyan sajátosságokat vizsgáljak, amelyek a fordítások felépítését, szövegszervezését alapvetően meghatározzák. A szerkezetek grammatikai szempontú elemzése során beigazolódtott, hogy bár a fordításokban gyakran jelenik meg alárendelő mellékmondatos forma, az átváltás nem automatikus művelet. Előfordulhat, hogy a fordításban egyszerű mondat, mellérendelés vagy a várttól eltérő alárendelő szerkezet szerepel. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy a tipikus fordítástól eltérő szövegrészek is tendenciaszerűen működnek, azaz egy adott szerkezetnél jól körülírhatóak azok a megoldások, amelyek megjelennek a fordításokban. A grammatikai szempontú elemzés következtetéseire építve arra kerestem a választ, hogy az elkülönített típusok esetében a grammatikán túl milyen más tényezők befolyásolják a fordítói döntést, és mi motiválja a lehetséges változatok közti választást.

A két eltérő megközelítés tapasztalatai alapján kísérletet lehet tenni az indoeurópai–magyar fordítási iránytól való eltérések és azonosságok megfogalmazására az átváltási műveletek terén. A török–magyar fordítási irány esetében is érvényes, hogy a fordítónak tudatosan gondoskodnia kell az utalások egyértelműségéről, azaz tudatos konkretizálásra van szükség. Az indoeurópai nyelvekre is jellemző, hogy fordításuk során a magyarban több mondategység jelenik meg (Klaudy 1999b: 192–193), török–magyar irányban azonban ez szélesebb körben elterjedt és kevésbé fakultatív művelet, mint az indoeurópai nyelvek esetén. Sajátosan a török–magyar irányban megjelenő betoldás a birtokos személyjel, amely azonban grammatikai kihagyással jár a mondat más pontján.

Jellemző kihagyás emellett a törökről magyar nyelvre való fordításban a jelzői szerepű befejezett melléknévi igenevek esetén a személyre utaló toldalék elhagyá-

sa. A kihagyás más esetben, egész szóalakokra vonatkozóan is jellemző török–magyar irányban, mivel a tapasztalatok azt mutatják, hogy a magyar nyelv sokkal inkább törekszik a szóismétlés elkerülésére. Emellett egy jelentés-összevonással együtt járó jellegzetes grammatikai kihagyás is megfigyelhető török–magyar viszonylatban. Az indoeurópai nyelvek közül ez ahhoz a magyar–német viszonylatban jelentkező jelenséghez hasonlít, amelynek során a magyar jelzős szerkezetek helyén összetett szó áll a német szövegekben (Klaudy 1999b: 67–68).

A török és a magyar nyelv esetében ez azonban épp fordítva a magyarra való fordításkor jelenik meg, amikor a jelzői helyzetben álló igenév eltűnik, viszont jelentéstartalma megjelenik egy összetett szó révén. Indoeurópai–magyar fordítási irányban jellemző az általános jelentésű igék és konkrét jelentésű főnevek kapcsolatának egyetlen konkrét igével való fordítása (Klaudy 1999b: 70–71). A konkretizálás török–magyar irányban is jellemző azzal a különbséggel, hogy nem igéből és főnévből válik egyetlen ige, hanem igenévből és főnévből álló szintagma alakulhat át igévé.

A legjellegzetesebb átváltási művelet török–magyar fordítási irányban a grammatikai áthelyezés, mivel az átváltások többsége arra épül, hogy balról bővülő szerkezet helyett jobbról bővülve, mellékmondatot létrehozva jeleníti meg az alárendelő viszonyokat. Ez a jelenség jelzők esetében is megfigyelhető. Azaz, míg indoeurópai–magyar irányban a jobbra álló jelzők balra helyezése jellemző (Klaudy 1999b: 237–239), török–magyar irányban a balra álló jelzők, illetve jelzői alárendelések jobbra helyezése, mellékmondatos formában való fordítása általános.

Az indoeurópai nyelvekre jellemző, hogy az SVO szórendből kifolyólag az igei állítmány bővítményei az igétől jobbra helyezkednek el, ehhez képest a magyar SOV sorrend miatt ezeknél a fordításoknál jellemző, hogy a bővítmények az igétől balra szerepelnek (Klaudy 1999b: 241). A török nyelv a magyarhoz hasonlóan szintén SOV sorrendű, mi több, jobban ragaszkodik az állítmány mondatvégi pozíciójához, mint a magyar, így török–magyar irányban, az előzőekkel szemben, épp a balra elhelyezkedő bővítmények jobbra helyezése tipikus. Ezzel a sajátossággal függ össze, hogy míg az indoeurópai nyelvek és a magyar között mindkét irányban megfigyelhető a megszakítások áthelyezése (Klaudy 1999b: 250–251), magyarról törökre való fordítás esetén sokkal kötöttebb a tagmondatsorrend, így a megszakítások változatos elhelyezése török–magyar irányban képzelhető el.

Az idéző mondategység elhelyezése is csak török–magyar fordítási irányban rugalmas, magyarról törökre való fordítás esetén behatároltabbak a lehetőségek. Indoeurópai–magyar, illetve magyar–indoeurópai irányban azonban egyaránt változatos lehet az idéző mondategység elhelyezése (Klaudy 1999b: 251–252). Az áthelyezésekre vonatkozó megfigyeléseket összegezve, míg Klaudy azt állapítja meg, hogy „az IE nyelvekről magyarra való fordítás sorozatos balra helyezésekből áll” (Klaudy 1999b: 252), török–magyar viszonylatban épp ellenkezőleg, sorozatos jobbra helyezés figyelhető meg. A grammatikai cserék esetén indoeurópai–magyar irányban a névszók igésítése jellemző (Klaudy 1999b: 263–264). Bár erre is akad példa török–magyar irányban, a vizsgált szerkezet esetén a leggyakoribb grammatikai csere az igenevek igésítése.

A grammatikai átváltási műveletek alapproblémáját találóan fogalmazza meg az alábbi gondolat: „Az a tény, hogy a forrásnyelvi grammatikai formának

nincs közvetlen megfelelője a célnyelvben, csak annyit jelez a fordítónak, hogy ‘ez az út nem járható’, de hogy melyik úton induljon el, azt nem szabja meg” (Klaudy 1999b: 274). Ahhoz, hogy az olvasó megfelelően a technikai részletekről, élvezettel merülhessen bele egy idegen nyelvről fordított műbe, fordítók tudatos és következetes munkájára van szükség, amelynek megvalósításához kívánt adalékul szolgálni a jelen tanulmány is.

Jegyzetek

- ¹ Köszönettel tartozom Dr. Balogh Juditnak a magyar mondatok szerkezetének feltárása során tett észrevételeiért.
- ² Köszönet illeti Czentrár Andrást és Gránicz Kingát, akik hozzájárultak, hogy a dolgozatban fordításaik szerepeljenek.

Irodalom

- Banguoğlu, T. 1998. *Türkçenin Grameri*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Haader L. 2000. Az alárendelő összetett mondatok. In: Keszler B. (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 472–530.
- Klaudy K. 1999a. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1. évf. 2. szám. 5–21.
- Klaudy K. 1999b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Keszler B. 2000. Az egyszerű és az összetett mondat határsávja. In: Keszler B. (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 461–471.
- Rubovszky E. (szerk.) 1974. *Török elbeszélők*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Források

- Meryem, Hatice 2011. Lüsumsuz Adam. In: Meryem, H. *Sinek Kadar Kocam Olsun Basımda Bulunsun*. İstanbul: İletisim Yayınları. 62–64.
- Pamuk, Orhan 1991. *Kara Kitap*. İstanbul: Can Yayınları.
- Pamuk, Orhan 2000. *A fehér kastély*. (ford. Komáromy Rudolf). Budapest: Ulpius-ház Könyvkiadó.
- Pamuk, Orhan 2005. *Beyaz Kale*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Orhan 2006a. *A fehér vár*. (ford. Csirkés Ferenc). Budapest: Ulpius-ház Könyvkiadó.
- Pamuk, Orhan 2006b. *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*. İstanbul: İletisim Yayınları.
- Pamuk, Orhan 2007. *İsztambul*. (ford. Nemes Krisztián). Budapest: Ulpius-ház Könyvkiadó.
- Pamuk, Orhan. 2008. *Fekete könyv*. (ford. Tasnádi Edit). Budapest: Ulpius-ház Könyvkiadó.
- Şafak, Elif 2006. *Baba ve Piç*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Şafak, Elif 2007. *Siyah Süt*. İstanbul: Dogan Kitap.
- Şafak, Elif 2009. *Az isztambuli fattyú*. (ford. Nagy Marietta és Sipos Kata) Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Şafak, Elif 2011. *Fekete tej*. (ford. Sipos Kata) Budapest: József Műhely Kiadó.

Fordítástudomány 2014.

XVI. Fordítástudományi Konferencia és FTT- öregdiák-találkozó

XI. Fordítástudományi PhD-Konferencia

(Budapest, 2014. április 9–10.)

Tóth Zsuzsanna

E-mail: nyomban@yahoo.co.uk

„A magyar fordítók és tolmácsok napja” című konferenciasorozat első konferenciáját az 1998/99-es tanévben rendezték meg az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke megalakulásának 25 éves évfordulója alkalmából. Azóta a Tanszék a 40 éves évfordulón is túljutott, és a tavaszi konferenciasorozat mára már hagyománnyá vált. A hagyományos programnak megfelelően az első napon – amelyet a Fordító és Tolmácsképző Tanszék szervez a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete (MFTE) támogatásával – a Fordítástudományi Doktori Program hallgatói tartanak előadásokat kutatási témájukról, majd délután meghívott külföldi és magyar előadók ismertetik a tolmácsolás és a fordítás aktuális kérdéseit. A második napot az OFFI Zrt. szervezi; itt a résztvevők a fordításhoz kapcsolódó témákat vitatnak meg.

A konferencia első napján a résztvevőket Klaudy Kinga egyetemi tanár, programvezető köszöntötte. Ezután Zachar Viktor egyetemi tanársegéd emlékezett a közelmúltban elhunyt Szabari Krisztina egyetemi docensre, az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének tanárára, a német szakcsoport vezetőjére, akinek több fordító- és tolmácsnemzedék köszönheti sikeres pályakezdését. A megemlékezés végén a résztvevők egyperces csönddel tisztelegtek Szabari Krisztina emlékének.

Az első előadást Bozai Ágota, az ELTE Nyelvtudományi Doktoriskola Fordítástudományi Programjának elsőéves hallgatója tartotta „A távtolmácsolás lehetőségei az igazságügyi tolmácsolásban” címmel. Előadásában a tolmácsolás e speciális fajtájával kapcsolatos problémákról szólt, valamint bemutatatta egy kapcsolódó számítógépes kezelőfelület működését. Kitért a távtolmácsolás során továbbított adatok biztonságára, ismertette az otthonról vagy telepített munkaállomásról virtuális magánhálózatban folytatott tolmácsstevékenységet, valamint említést tett a tolmácsolás rögzítéséről mint a minőséget garantáló és ugyanakkor a tolmácsot védő minőségbiztosítási módszerről.

Rohonyi Borbála, a doktori program másodéves hallgatója „Birkózás az írott szöveggel szinkrontolmácsolás közben” című prezentációjában a tolmácsolás és fordítás egyik határterületéről, a szöveggel támogatott tolmácsolásról beszélt. Az elméleti háttérrel Gile és Csernov modelljének összefoglalásával adta

meg, majd beszámolt a gyakorló tolmácsok körében végzett kérdőíves kutatásáról, amelyben azt vizsgálta, hogy a szinkrontolmácsolás során kézhez kapott írott szöveg segítséget vagy nehézséget jelent-e a tolmácsok számára, és hogy ilyen esetekben mire koncentrálnak a tolmácsolás során. Prezentációjában e kutatás eredményeit összegezte és értelmezte.

Makkos Anikó, doktorjelölt a „Fogalmazás és fordítás kapcsolata a gyakorlatban” címmel tartotta meg előadását. A fordítás interdiszciplináris megközelítése jegyében az anyanyelvi fogalmazások és a fordítások összehasonlításával kereste a kapcsolatot a szövegalkotási kompetencia és a fordítói kompetencia között. Kitért az értékelési kritériumokra, valamint a fordítási teljesítmény mérésének lehetséges módszereire és céljaira. Kutatásának jelenlegi állása és az elsődleges megállapítások ismertetése után szólt kutatási terveiről: a jövőben összehasonlító korpuszt szándékozik készíteni anyanyelvi és fordított szövegekből, majd a fordítási hibák számszerűsítésével és a fogalmazási hibákkal történő összevetésével, valamint a hibaarányok hallgatónként történő megállapításával szándékozik feltárni a területet.

Ezután következett Robin Edina, doktorjelölt „Kísérlet a lektori kompetencia objektív értékelésére” című előadásával. Bevezetesként elmondta, hogy noha a fordítókat sok szempontból értékelik, a lektorokat szinte soha, holott előfordulhat, hogy a lektor bizonyos alkompetenciák tekintetében maga is fejlődésre szorul, és a munka értékelése az ő esetében is a hatékony minőségbiztosítás záloga. Az előadó a tudományos háttér ismertetése után szólt a felmérésről, amelyet egy szaklektori szeminárium hallgatói részvételével végzett. Előadása végén felvetette a kérdést, hogy lehetséges-e objektíven értékelni a lektori hibákat, valamint felvetette a lektori munka emberi vonatkozásainak (a lektor személyes kvalitásainak) kérdését.

A második rész első előadója Farkas Nóra, elsőéves PhD hallgató volt, aki a nyelvi humor fordításának kérdését járta körül. Vácolta a releváns humorelméleteket, majd kitért a humor és fordítás interdiszciplináris, nyelvészeti/kognitív megközelítésére, a kulturális és nyelvi beágyazottságra mint a fordítás során jelentkező problémára, a humorral kapcsolatos kompetenciára és a fordítás pragmatikai aspektusaira. Ezután párhuzamot vont a gyermekirodalom fordítása és a humor fordítása között, majd abból a feltevésből kiindulva, hogy a humor fordítása tanulmányozható gyermekirodalmi korpuszon, a *Karcsi és a csokigyár* (*Charlie and the Chocolate Factory*) című gyermekkönyv magyar fordításából idézett néhány példát.

Sereg Judit PhD hallgató prezentációja a fordítási útmutatások hangalámondásban betöltött szerepét vizsgálta, majd a *voice-over* (a magyarországi televíziós piacon gyakran alkalmazott, a tartalmilag és időben azonos, de nem szó szerinti fordítás) jelenségével foglalkozott részletesebben. Ismertette kutatásának jelenlegi, kezdeti szakaszát: öt stúdió esetében vizsgálja a fordítási útmutató meglétét és jellemzőit. Előadása zárásaként hangsúlyozta, hogy a jó minőségű munkához szükség van a le nem írt követelmények rendszerbe foglalására, valamint arra, hogy a folyamat többi résztvevőjét is bevonják a folyamatba.

Ezután hallhattuk Zolczer Péter elsőéves PhD hallgatót, aki az előző előadás témájához némiképp kapcsolódva az angol nyelvű filmcímek magyar és

szlovák fordításait vizsgáló kutatása jelenlegi állását ismertette. Bevezetesként szólt a relevancialemlelet lehetséges alkalmazásáról, valamint a filmcímfordítások során alkalmazott fordítási műveletekről. A szakirodalom rövid ismertetése után rátért a gyakorlat tárgyalására, azt vizsgálva, hogy kik és milyen célok szem előtt tartásával fordítják a filmcímekeket. Előadása utolsó részében a kutatás során összeállított, összevetésre alkalmas háromnyelvű korpuszból származó, táblázatos formában bemutatott példákkal szemléltette az addig elhangzottakat, kitérve a negatív kritikát kapó címek kérdésére.

A negyedik előadó, Horváth Péter Iván „Fordítási hibák a nyelvtan és a nyelvhelyesség határán” című előadásában a leíró fordítástudomány ellentmondásairól és a vonatkozó előírások mibenlétéről szólt. Foglalkozott a vitatható megoldások kérdésével és a hibaérzet lehetséges okaival, például a szokatlan szókapcsolatokkal, a nehézkes megfogalmazással, a túlzott rekurzióval, a hosszú főnévi csoportokkal és a determinánsok ütközésével. Előadása zárásaként és gondolatébresztőként felvetette a kérdést, hogy vajon baj-e, ha a fordító nem csak normakövető, hanem normaadó is.

A délutáni részt Konrad Klimkowski, a Krakkói Egyetem professzora nyitotta meg a csoportos fordításról szóló előadásáról. Kiemelte, hogy a tanítási folyamat során a tanár, a hallgató és a feladat szerepét újra kell értelmezni, és olyan kontextust kell kialakítani, ahol a hallgatók és a tanárok egymás partnerei (noha nem egyenlő felek), valamint kiemelte a kommunikáció kiemelt fontosságát az objektív igazságok hangsúlyozásával szemben. Az új megközelítés jegyében szólt még az önértékelés szerepéről, az értékelésről mint kommunikatív tevékenységről, a nyelvi szolgáltatók kapcsolati modelljeiről, az élethosszig tartó tanulásról és a tanulás nem formális módjairól.

Ezután következett Szokolczai Ágnes az (Európai Bizottság) Fordítási Főigazgatósága Magyar Nyelvi Osztályáról „Webfordítás az Európai Bizottságnál” című előadásával. A történeti és szervezeti háttér rövid ismertetése után beszámolt a 2006-ban Brüsszelben létrehozott webfordító osztály tevékenységéről általában (az Európa Bizottság oldalainak könnyen érthető, zsargontól mentes fordítása, a tartalom szerkesztése, a Főigazgatóság tájékoztatása a soknyelvűséggel és fordítással kapcsolatos kérdésekről, weboldalak ellenőrzése és szerkesztése), majd részletezte e fordítói munka gyakorlati aspektusait (szövegtípusok, felhasználói felületek, nyelvi irányok, formátum, háttérinformációk, fordítástámogatás, oldalszám, memória, célközönség), mindezt példákkal szemléltetve. Zárásként szólt a fordítóknak szánt általános nyelvi iránymutatásokról.

A harmadik előadást Guessoum Krisztina és Ungár Nóra tartotta (Jelnyelvi Tolmácsok Országos Szövetsége), „Tolmácsolás beszélt és jelelt nyelveken” címmel. Különösen érdekes és informatív volt, hogy amíg az egyik előadó jelnyelven ismertette prezentációját, a másik tolmácsolta, így a résztvevők a jelnyelvi tolmácsolással elméleti és gyakorlati formájában egyszerre találkozhattak. Az előadók beszámoltak a jelnyelvi tolmács munkájáról, ezen belül a jelnyelvi tolmács ügyfeleiről, munkanyelveiről, valamint a jelelt és beszélt nyelvek közötti tolmácsolás sajátosságairól. Részletesen ismertették a lehetséges módszereket, majd konkrét példák segítségével bevezették a közönséget a jelnyelv sajátosságaiba (pl. térbeli nyelvtan, tömörítés, szókincs és reáliák, szupraszeg-

mentális elemek, nyelvi kreativitás). Végezetül említést tettek a jelnyelvi tolmácsolásra jellemző nyelvi és más jellegű kihívásokról, a munka fizikai aspektusáról, az esetlegesen felmerülő etikai dilemmákról és az esélyegyenlőségi jogok érvényesítéséről.

Ezután Mendel Vera, a ProFORD elnökségi tagja kapott szót, aki a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete (MFTE) és a ProFORD közötti fordítási együttműködést ismertette. Kiemelte, hogy e megállapodás különösen jelentős, hiszen a piacot általában a konszenzushiány jellemezte, így különösen fontos volt a párbeszéd kialakítása, a fordítási munka alapvető feltételeinek rögzítése, valamint a fordítók és a fordítóirodák közötti együttműködés előmozdítása. Ezután röviden bemutatta az MFTE-t és a ProFORD-ot, majd a megállapodás tartalmát ismertetve összefoglalta az ajánlásokat. Felhívta a figyelmet arra, hogy a dokumentum a fordító munkájának szempontjából alapvető fogalom meghatározásokat is tartalmaz (fordítás, gépi fordítás, szakfordítás, lektorálás, számítógépes fordítástámogatás, fordítómemória), valamint szabályozza a keretszerződéseket és az egyedi megrendeléseket. Végül rámutatott, hogy a megállapodás egyik pozitívuma, hogy szabályozza azokat a pontokat is, ahol a felek érdeke általában ellentétes.

Az első nap utolsó előadását Bugár-Buday Orsolya, az MFTE elnökségi tagja tartotta. Témáját tekintve szorosan kapcsolódott az előző előadáshoz: az MFTE és a ProFORD közötti tolmácsolási együttműködési megállapodást mutatta be. Bevezetesként áttekintést adott a dokumentum preambulumáról, amely hasznos információkkal szolgál a tolmácsok, a fordításszolgáltatók, a végfelhasználók és a tolmácsolást oktató intézmények számára egyaránt. Ismertette, hogy a dokumentum tartalmazza a tolmácsolás alapfogalmainak meghatározását (tolmácsolás, tolmácsolás fajtái, forrásnyelv, A, B és C nyelv), az együttműködési feltételeket (ezen belül a személyes teljesítést, a titoktartást, a referenciák kezelését, valamint a feladatokat, felelőségeket, megbízási és vállalási feltételeket tartalmazó részletes megrendelőt). Felhívta a figyelmet arra is, hogy a megállapodás szabályozza a felek feladatát és felelősségi köreit, a technikai hátteret, a díjazást, valamint a közbeszerzési pályázatok során követendő eljárásokat.

A konferencia másnap, április 11-én folytatódott; az előadók a bírósági és hatósági tolmácsolás kérdését járták körül.

Az eseményt az OFFI Zrt. részéről Szabó Zsuzsanna szakmai igazgató nyitotta meg. Bevezetőjében említést tett a 2010/64/EU irányelv átültetésének gyakorlati következményeiről, vagyis arról, hogy a terheltek a teljes eljárás során tolmácsra tarthatnak igényt, kis nyelvek esetében is. Kiemelte, hogy az ELTE új, gyakorlatorientált képzése – amelyben partnerként az OFFI is közreműködik – arra hivatott, hogy a bírósági és hatósági tolmácsoláshoz szükséges magas szintű szakképzést biztosítsa az érdeklődőknek.

Az első előadó és egyben vezérszónok, Liese Katschinka, a European Legal Interpreters and Translators Association (EULITA) elnöke röviden ismertette a szervezet történetét és tevékenységét. Az EULITA-t 2009-ben hozta létre az Európai Bizottság Jogérvényesülési Főigazgatósága; jelenleg húsz tagállamban harminc tagja van (jogi tolmácsok és fordítók tömörülései); az OFFI társult

tagja. Az előadó szolt a 2010/64/EU irányelv jelentőségéről, amely a fordítás-hoz és tolmácsoláshoz való jog mellett szabályozza a fordítás és tolmácsolás minőségi követelményeit, valamint előírja a fordítók és tolmácsok jegyzékének összeállítását és az igazságszolgáltatási folyamat szereplőinek kiképzését. Ezután e folyamat megvalósításáról beszélt, kiemelve bizonyos projekteket (TRAFUT, ImPLI, LIT Search Project), a jogszabály átültetésének legfontosabb aspektusait (költségek, az érintett felek képzése, együttműködés a szakmai szervezetekkel, a fordítási vagy tolmácsolási szolgáltatások kiszervezése, a távtolmácsolás túlságosan ritka alkalmazása), valamint a hatékonyabb összehangolás szükségességét.

A második előadó, Juhász Edit (Magánjogi és Igazságügyi Kodifikációs Főosztály, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium) „Jogszabályi változások az Európai Parlament és a Tanács 2010/64/EU irányelve átültetését követően” címen tartotta meg előadását, amelyben bevezetesként áttekintette a folyamat történetét, kitérve az egységes európai igazságügyi térségre, az emberi jogok és alapvető szabadságok (ezen belül a tisztességes tárgyaláshoz való jog) és az Alapjogi Charta által biztosított védelemhez való jog garantálására. Röviden áttekintette az irányelvben szereplő nyelvi segítségnyújtás területeit (a terhelt és az igazságügyi hatóság, valamint a jogi képviselő közötti kommunikáció; a segítségnyújtás nyelvének meghatározása; iratok lefordítása és összefoglalása; értett nyelv használata a tárgyaláskor). Rámutatott, hogy a minőségbiztosítás fontos pillére – a tolmácsolás minősége mellett – a minőségi tolmácsok elérhetősége. Előadása zárásaként üdvözölte az ELTE hatósági és bírósági tolmácsképzésének elindítását.

Daniela Amodeo-Perillo, az Európai Unió Bíróságának tolmácsa a tolmácsolásról és a jogról szolt, harmadik előadóként. Először általános információt adott a Bíróság működéséről, ezen belül az eljárások során használt nyelvekről (kiemelve a francia nyelv különösen fontos szerepét és e szerep változásait) és a tolmácsok feladatáról, hangsúlyozva, hogy a bírák bármely hivatalos nyelvet használhatnak, valamint hogy a tagállamoknak jogukban áll az eljárások bármely szakaszában, bármely hivatalos nyelven beavatkozni. Az előadó külön említést tett a szabadúszó tolmácsok helyzetéről, kiemelve, hogy az állandó tolmácsokra és a szabadúszókra ugyanazon szigorú titoktartási szabályok vonatkoznak. Hangsúlyozta azt is, hogy a bírósági tolmácsoknak el kell sajátítaniuk a az eljárások speciális regiszterét. Zárásként leszögezte, hogy a tolmácsoknak fel kell készülniük arra, hogy szakmai útjuk során folyamatosan fejlődniük és tanulniuk kell.

Ábért János, bíró (Magyar Igazságügyi Akadémia) „A bíróságok tapasztalatai a fordítás és a tolmácsolás terén” címmel a bíróságok szempontjából vizsgálta a korábbi előadók által felvetett kérdéseket. Az országos bírósági hivatal szerepét ismertetve kiemelte a hatékonyság és a költséghatékonyság fontosságát, valamint a bíróság szolgáltatási jellegének erősítését. Úgy nyilatkozott, hogy a bíróságok alapvetően elégedettek a tolmácsolási szolgáltatásokkal, mindemellett szükségesnek tartják az együttműködést a képző intézményekkel. Hangsúlyozta, hogy a bíróság elvárja, hogy a tolmácsok alapvető eljárási ismeretekkel is rendelkezzenek. Kijelentette, hogy örömmel fogadják, hogy az ELTE bírósági és hatósági tolmácsképzést indít, majd beszámolt az ELTE, az OFFI és a MIA

közötti egyeztetésekről, illetve arról, hogy a MIA is hozzá tud járulni a képzés sikeréhez a terminológiai, eljárásügyi ismeretek, valamint a bírácoknak, titkároknak, fogalmazóknak szánt felhasználóképzés révén. Előadása zárásaként a szakmai párbeszéd és együttműködés – mint élő, folyamatos kapcsolat – jelentőségére hívta fel a figyelmet.

Ezután Horváth Ildikó, az Fordító- és Tolmacsképző Tanszék vezetője tartotta meg prezentációját a bírósági és hatósági tolmácsképzésről „A tolmácsoláshoz való jogtól a bírósági tolmácsképzésig” címen. Előadását a közönség derűségére *A tanú* című film rövid részletével nyitotta, amely kiválóan szemléltette, hogy a tolmács munkája során milyen nehéz helyzetekbe kerülhet. Az előadás első részében a nyelvi jogok – mint speciális emberi jogok – történetét tekintette át, majd a tolmácsolási jog történetével folytatta, kiemelve a tisztességes tárgyaláshoz való jogot és ez utóbbi keretét, a bíróság előtti egyenlőséget. Ezután részletesen ismertette a bírósági tolmácsolás jelenlegi helyzetét, ezen belül a képzés és a képesítés fontosságát, valamint azt a problémát, hogy a tolmácsoláshoz való jogot ugyan elismerik, de sok esetben nem egyértelmű, hogy ki végezheti ezt munkát, azaz ad hoc jelleggel választják ki a tolmácsot. Rámutatott, hogy mivel a Magyarországon jelenleg elérhető tolmácsképzések nem fedik le a bírósági tolmácsoláshoz szükséges tudást, mindenképpen speciális képzésre van szükség. Tájékoztatta a hallgatóságot, hogy az ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszék ezt szem előtt tartva indítja meg a 2014/15-ös tanévben gyakorlatorientált, az OFFI-val együttműködésben szervezett, két féléves bírósági és hatósági szakirányú továbbképzését AB nyelvkombinációban.

Bajcsi Péter (MBA, MJur ügyvéd) „A megfelelően képzett tolmácsok: a felelősség kérdése a bírósági tolmácsolásban” címen tartotta meg előadását, a két korábbi előadásban felvetett kérdéseket a gyakorló ügyvéd és volt tolmács szempontjából vizsgálva. Az elvárások jogszabályi alapja mellett szólt a stressztűrőről és a jogi felelősségről is, majd a bírósági tolmácsolás személyes aspektusával kapcsolatban kiemelte, hogy a bírósági tolmácsot sok esetben „szükséges rossz”-nak tekintik, aki lassítja az eljárást, nehezíti a nyilatkozatok rögzítését, és tevékenysége újabb vita forrása lehet. Figyelmeztetett arra, hogy a tolmácsot polgárjogi és anyagi felelősség terheli, valamint kitért a hamis fordítás és tolmácsolás jogi értelmezésére és lehetséges jogkövetkezményeire. Ezután említést tett a tolmács szakmai felelősségéről, ugyanis senkit nem érhet hátrány amiatt, hogy nem ismeri a magyar nyelvet. Összefoglalásként a bírósági tolmács krédóját fogalmazta meg: a tolmács járuljon hozzá az érintetteknek legkevesebb megpróbáltatást jelentő, tisztességes és hatékony eljáráshoz.

A konferencia második napjának végén a résztvevők feltehették kérdéseiket az előadóknak. Ezután következett a panelbeszélgetés, amelyet Bajcsi Péter vezetett, és amelyen civil szervezetek képviselői vettek részt. A beszélgetés során a résztvevők gyakorlati tapasztalataik fényében vizsgálták az előadásokban említett jogok megvalósulásával kapcsolatban felmerülő kérdéseket.

A kétnapos konferencia során a fordítás és tolmácsolás jelenségét az előadók igen sok szempontból vizsgálták, így a résztvevők átfogó és részletes képet kaphattak a szakmáról, és megismerhették jóformán minden érintett fél véleményét és elképzeléseit.

Szakfordító Szakmai Nap

(Gödöllő, Szent István Egyetem, 2014. január 23.)

Sermann Eszter

E-mail: sermann@lingo.u-szeged.hu

A gödöllői Szent István Egyetem Nyelvi Központja 2014. január 23-án az egyetem rektori tanácsstermében rendezte meg a már hagyományos Szakfordító Szakmai Napját. Ez a rendezvény minden évben remek lehetőséget kínál arra, hogy a fordítóképző intézményekben oktató kollégák találkozhassanak a fordítóirodák, valamint a nyelvi szolgáltató cégek képviselőivel, megvitassák a szakfordítóképzés aktuális kérdéseit, az oktatók megismerjék az irodák által a kezdő fordítókkal, alvállalkozókkal szemben támasztott követelményeket, a cégek pedig tolmácsolják elvárásaikat a képző intézmények felé. A délelőtti szekció központi témája a gépi fordítás volt, annak hatása a szakfordítói munkára, és szó esett arról is, hogy hogyan lehetne beépíteni a gépi fordítást és az utószerkesztést a képzésbe. Az idén a szervezők a konferencianap délutánját a szaknyelvoktatás módszertani kérdéseinek szentelték: érdekes előadásokat hallhattunk az információs és kommunikációs technológia alkalmazásáról a nyelvoktatásban, a tanulói személyiségek figyelembe vételéről a nyelvrán, illetve a nyelvi coaching technikájának alkalmazásáról a felsőoktatásban.

A konferencia nyitó előadását Heltai Pál egyetemi docens tartotta *Mi az, amit a gép nem tud fordítani?* címmel, beszámolójában kitért a gépi fordítás felhasználásának lehetőségeire a szakfordítóképzésben, a fordításelmélet oktatásában, a fordítások értékelésében, valamint részletezte a humán és a gépi fordítás alapvető különbségeit. A gép nehézségekbe ütközik, mert csupán azt az információt fordítja le, amely explicit módon kódolva van, a többértelmű szavak megfelelő értelmét, a névmások referenciáját azonban nem képes megtalálni. Míg a humán fordító mindig szövegekkel dolgozik, a gép legnagyobb kezelhető egységnek a mondatot tekinti. Az előadó sorra vette a fordítói kompetencia összetevőit a PACTE-csoport megközelítése alapján (bilingvális, stratégiai, extralingvisztikai, instrumentális kompetencia, a fordításra vonatkozó ismeretek és pszicho-fiziológiai adottságok), majd az egyes elemeket összevetette a humán és a gépi fordítás esetében. Kiemelte, hogy a gépnek nincs kommunikatív kompetenciája, nyelvi kompetenciája is részleges, mivel nem képes kiválasztani a szavaknak az adott kontextusban érvényes, aktuális jelentését. A gép rendelkezik ugyan bizonyos mértékű instrumentális kompetenciával és nyelven kívüli ismeretekkel, viszont „gyakorlatilag autista”, mivel nincs pragmatikai kompetenciája, nem képes figyelembe venni a kontextust, következtetéseket levonni,

stratégiákat alkalmazni. Vicceket, drámákat, verseket, szójátékokat nem érdemes géppel fordítani, és nem megfelelő a gépi fordítás azokban az esetekben sem, amikor a célnyelvi szöveggel szemben magas minőségi követelményeket támasztanak. A szakszövegek gépi fordítása is nehézkes lehet a bonyolult szerkezetek, a topik és a fókusz elhelyezése, poliszmia, szinonímia, szemantikai ellipszis, reáliák, rövidítések, tulajdonnevek miatt. Olyan forrásnyelvi szövegek esetében viszont, amelyekben a kódolt információk dominálnak, kevés következtetésre van szükség, és nem szükséges teljesen pontosan átadni az információt, helytálló lehet a gépi fordítás. Az előadó a gépi fordítást „egyfajta szó szerinti” fordításként írta le, amely hasonló a kezdő nyelvtanulók szó szerinti fordításához. A fordítóképzésben hasznos lehet a fordítói kompetencia fejlesztésére, a fordításelméleti ismeretek tudatosítására, a fordítás minőségének tanulmányozására, valamint a lektori kompetencia fejlesztésére.

A délelőtti program második előadója Pusztai-Varga Ildikó volt, a Szege-di Tudományegyetem Gazdaságtudományi Karának munkatársa, valamint a Fordító- és Tolmacsképző Központ oktatója. *5-ös borkóstoló, nyár, zsírosdeszka – gépi fordítás vs. kreativitás* című előadásának témája szorosan kapcsolódott Heltai Pál előadásához. Beszámolójában a doktori disszertációjának keretében elvégzett leíró, kvalitatív kutatásának eredményeit ismertette: finn versek magyar és angol fordításaiban kulturálisan kötött kifejezések fordítói megoldásait vizsgálta. Arra kereste a választ, hogy milyen fordítási megoldásokat alkalmaznak a műfordítók a kulturálisan kötött kifejezések fordításakor, illetve milyen mértékben befolyásolja a fordítási megoldásokat a forrásnyelvi és a célnyelvi kultúra kapcsolata. Eredményeit példákkal igazolta: finn–magyar irányban gyakrabban találkozunk olyan megoldásokkal, amelyek nagyobb mértékben szakadnak el a forrásnyelvi szövegtől, mint finn–angol irányban. Ennek oka – a kutatási beszámoló szerint – a célnyelvi irodalmi közeg versnormája, illetve az angol mint globális nyelv egy közegtől függetlenebb irányultsága, így nagyobb mértékű „hűsége”.

A délelőtti szekciót kerekasztal-beszélgetés zárta *A gépi fordítás gyakorlata és oktatásának lehetőségei a szakfordítóképzésben* címmel, a beszélgetést Bán Miklós moderálta, az Espell Fordítóiroda-Csoport képviselőjében, a vitába Varga Ágnes (Kilgray Kft.), Szűcs Dániel (Espell), Riesz Zoltán (Moravia Kft.), Prószéky Gábor (Morphologic Kft.) és Kovács László (TEK Kft.) kapcsolódott be. Bemutatkozása után a beszélgetés moderátora ismertette a gépi fordító rendszerek típusait (szabályalapú és statisztikai alapú), majd a résztvevők megfogalmazták, hogyan látják a gépi fordítás szerepét a szakfordítás gyakorlatában, valamint a képzésben.

A fordítandó anyagok mennyiségét ma már humán erőforrással nem lehet győzni, a gépi fordítási munkák aránya egyre nő a fordítócégeknél, egyre több szintéren jelen van, ezért a gépi fordítás céljait szolgáló eszközök folyamatosan tökéletesednek. A szakfordítások mennyiségének növekedésével egy időben a minőségi elvárások is csökkennek, sok esetben elegendő, ha a szöveg éppen csak érthető. A résztvevők egyetértettek abban, hogy a gépi fordítás nem minden területen alkalmazható (pl. szépirodalmi fordítás), viszont egyes területeken jól alkalmazható: terméktámogatás, EU-s jogszabályok tartalmának meg-

ismerése, vasúti menetrend adatainak fordítása, vagy olyan esetekben, amikor azonnal szükségünk van az idegen nyelvű szövegben található információkra, és kevésbé fontos a minőség. Beszéltek a gépi fordítás gyakorlatáról saját munkaterületükön, valamint a jövőbeni lehetőségekről, és kihangsúlyozták, hogy a humán munkát kiegészíti, de semmiképpen nem váltja ki. Az utószerkesztés kérdéseiről szintén sok szó esett, mivel – a vitában részt vevő szakemberek egyhangú véleménye szerint – utószerkesztéssel kiegészítve a gépi fordítás lehetőségei szinte korlátlanok.

Az ebédszünet után következő délutáni szekció a szaknyelvoktatás jegyében zajlott, a program címe *Innovatív módszerek a XXI. századi szaknyelvoktatásban* volt. Elsőként Prievara Tibor, a budapesti Madách Imre Gimnázium angoltanára, a *tanarblog.hu* internetes oldal szerkesztője tartott előadást *IKT-módszerek az idegennyelv-oktatásban* címmel. A XXI. század az info-kommunikációs technológiák megjelenésével új kihívások elé állítja a tanárokat és a diákokat mint jövőbeni munkavállalókat, mivel a munkaadók új készségeket várnak el: megnőtt az önszabályozás és a kollaboráció jelentősége, a tanulói autonómia szerepe.

Az előadó szerint az új igényekre új módszerekkel kell reagálni, a bevezető után a saját maga által kidolgozott rendszer lépéseit ismertette. Az első az úgynevezett „kiterjesztett, virtuális osztályterem”, amely az internetes közösségi színterek és az IKT-módszerek bevonását jelenti az oktatásba. A második lépés az egyéni tanulási útvonalak kialakítása, a harmadik a tanulás nyomon követése, a negyedik pedig az értékelés. Az értékelés nem osztályzatok, hanem pontrendszer útján valósul meg a diákok által meghatározott rövid és hosszú távú célok felállítását követően. A rendszer egyik nagy előnye, hogy az iskolai teljesítménnyel összefüggő szorongás csökken, mivel nincs negatív értékelés, valamint a tanulást és a tanulót helyezi a fókuszba. Összegzésképpen az előadó elmondta, hogy az osztályteremben feltétlenül új módszerekre, kreatív IKT-használatra, alternatív értékelési módszerekre, az önálló tanulás elősegítésére van szükség.

A szaknyelvoktatási délután második előadója Mészáros Aranka volt a Szent István Egyetem Társadalomtudományi és Tanárképző Intézetének képviselőjében, aki *Személyiségpreferenciák a szaknyelvoktatásban* címmel tartott előadást. A szaknyelvoktatáshoz és általában a nyelvoktatáshoz szükséges a partnerségi viszony kialakítása, a diákok különböző viselkedésmintáinak megértése, ez utóbbihoz a Myers-Briggs Típusindikátor (MBTI) alkalmazását javasolja. A személyiségteszt lényege, hogy négy dimenzió mentén különböztet meg személyiségtípusokat, ezek közül a beszámolójában egyet emelt ki: az extrovertált és az introvertált személyiségtípusok jellemzését követően az előadó az extravertizáció és az introvertizáció hatását elemezte a tanulási szituációban.

A délutáni szekció harmadik előadását Csósz Ildikó, a gödöllői OkaTárs Nyelvstúdió munkatársa tartotta *A nyelvi coaching hozzáadott értéke a szaknyelvoktatásban* címmel. Előadásának bevezetőjében kifejtette, hogy a XXI. század sikeres munkavállalója a munkaadók elvárásai szerint önmotivált, önállóan tanuló és önmenedzselő, viszont a mai oktatási rendszer ilyen készségek kialakításában nem segíti a tanulókat. Nemcsak a munkavállalók elvárásai, hanem a tanulók igényei is megváltoztak: egyre inkább egyénre szabott

tananyagokra és készségfejlesztésre van szükség, ezekre a problémákra nyújthat megoldást a *coaching* rendszere. Az előadó beszámolójában összevetette a klasszikus nyelvoktatási módszereket az általa *nyelvi coaching*nak nevezett módszerrel, bemutatta a modell sajátosságait, annak fázisait. A módszer segítheti a tanulókat az egyéni célkitűzések megfogalmazásában, a tanulási terv összeállításában, az önálló, otthoni tanulásban, valamint a nyelvi magabiztosság kialakításában. A szaknyelvoktatási szekció végén a résztvevők hozzászólásokkal gazdagították a konferencianap érdekes programját: új szempontokat ismerhettünk meg a gépi fordításra, a lektorálásra, az utószerkesztésre, az önálló tanulásra valamint a terminológiai kivonatolásra vonatkozóan.

A *Szakfordító Szakmai Nap* idén is változatos programmal, elméleti és gyakorlati témákkal várta a fordítói szakma képviselőit, a szakfordítóképzésben részt vevő oktatókat. Az elhangzott előadások és a kerekasztal-beszélgetés videó formájában megtalálható a *fordit.hu* internetes oldalon, az előadások és a hozzászólások témájának bővebb kifejtésére pedig a *Szaknyelv és szakfordítás* című periodikus kiadványban lesz lehetőség.

Minako O'Hagan, Carmen Mangiron

Game Localization: Translating for the Global Digital Entertainment Industry

(Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2013.

374 pp. ISBN: 978 90 272 2457 6)

Zolczer Péter

E-mail: peter.zolczer@hotmail.com

A témába való bevezetést paradox módon a kötet összefoglalójának utolsó részében található idézet valósítja meg a leghatásosabban. A szerzőpáros egyik tagja a nemzetközileg is elismert játéktervező, Sir Peter Molyneux szavait idézi, aki szerint nincs még egy olyan (számítógépes) technológia ezen a bolygón, amely lépést tudott volna tartani a videojátékokkal. Amellett, hogy elgondolkodtató, ez az információ jól sejteti azt is, hogy a játéklokalizáció egyik erős pillérét jelenti ennek a globális iparágaknak. Ebből a megállapításból pedig könnyen kikövetkeztethető, hogy a fordítás, mint a lokalizáció alapja, fontos szerepet játszik a digitális szórakoztatóiparban.

A könyv mindkét szerzője a Dublin City University oktatója. Minako O'Hagan az interdiszciplináris fordítástechnológiai kutatások kiemelkedő alakja, érdeklődési körébe olyan szakterületek tartoznak, mint a lokalizáció, audio-vizuális fordítás, rajongói fordítások, illetve a játéklokalizáció. O'Hagan interdiszciplináris megközelítésmódját jól tükrözik megjelent könyvei, melyek közül példaként megemlíthető a *The Coming Industry of Teletranslation* (1996) vagy az Ashworth-szel közösen publikált *Translation-mediated Communication in a Digital World* (2002). Carmen Mangiron a dublini oktatói státusza mellett játéklokalizációt is tanít a Barcelonai Autonóm Egyetemen (UAB), emellett a *Final Fantasy* játéksorozat spanyol nyelvi lokalizátora. PhD disszertációjában a japán *Botchan* című regény fordításaiban található kulturális hivatkozásokkal foglalkozik.

A kötet a John Benjamins kiadó gondozásában jelent meg, ezzel is bővítve a *Benjamins Translation Library* sorozatot. Tudván, hogy a BTL célja, hogy stimulálja és elősegítse a kutatást és a képzést a fordítás- és tolmácsolástudomány területén, bátran állítható, hogy a könyv nemcsak bővíti, hanem jól ki is egészíti a könyvsorozatot, mivel ez az első, játéklokalizációról írt átfogó, fordítástudományi megközelítésű mű. Fontos, hogy hangsúlyozzuk a fordítástudományi megközelítést, ugyanis a játéklokalizációról már korábban is olvashattunk, például Chandler 2005-ben megjelent *The Game Localization Handbook* című könyvében, mely O'Hagan és Mangiron kötetével ellentétben, elsősorban gyakorlati megközelítésű.

Miután fellapoztuk a könyvet, érdemes egy pillantást vetni a kulcsszavakra. Az összesen hat kulcsszóból mindössze egy tartalmazza a fordítás (és tolmácsolás)

lás) szót, az összes többi vagy a multimédiával, vagy pedig a számítógépes, illetve videojáték technológiákkal kapcsolatos. Ezt az arányt a tartalomjegyzék jelentősen kiegyenlíti a fordítástudomány javára, mivel a hét fejezet címéből ötben szerepel a fordítás szó. A tartalomjegyzéket az ábrák és táblázatok listája, majd a köszönetnyilvánítás követi, melyből kiderül, hogy a szerzők arra biztatják a fordításkutatókat, hogy kezdjenek el videojátékokkal játszani és azokat fordítani, aminek hatására remélhetőleg bővül majd a játéklotalizáció elméleti rendszere.

A következő rész címe „A könyvről” (*About this book*), melyben többek között megtudhatjuk a könyv létrejöttének egyik kiváltó okát is. A szerzők szerint az interneten rengeteg információ található a játéklotalizációról, melyekből meglehetősen nehéz kiszűrni az olyan megbízható és hiteles forrásokat, amelyek közvetlenül érintik az aktuális fordítástudományi problémákat. Ezért fontosnak tartották egy megbízható és koherens monográfia elkészítését, mely bevezetést nyújt a témába. A könyv összeállításakor fokozott figyelmet fordítottak arra, hogy megfelelő egyensúlyt alakítsanak ki az elméleti és a gyakorlati dimenziók között, hogy mind a tudományos, mind a lokalizációt gyakorló olvasóközönség igényeit kielégítsék.

A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a globalizáció és a digitális média elterjedése miatt a lokalizáció és az audiovizuális fordítás egyre inkább közelednek egymáshoz. Remélik, hogy könyvük csatornaként működve elmélet és gyakorlat között, a játéklotalizáció területén folytatott kutatások eredményeit eljuttatja a megfelelő helyekre, legyen az fordításkutató, akinek egyes eredmények elősegíthetik kutatását, vagy lokalizátor, aki számára megoldást nyújthat egyes gyakorlati problémák megoldásában.

A szerzők tapasztalatai alapján rendkívül nagy érdeklődés mutatkozik a játéklotalizáció iránt mind a fordítástudományt hallgatók, mind pedig a játékosok körében. Emellett komoly igényt vélnek felfedezni a játéklotalizáció fordítóképzésbe történő integrációját illetően is. Az egyes oktatási intézményekben már kialakultak olyan képzések, melyek a játéklotalizációra helyezik a hangsúlyt. Magától értetődő, hogy a szerzők könyvükkel az ilyen képzéseken oktató tanárokat is szeretnék segíteni nemcsak a kurzusok tartalmi töltetét, hanem azok célkitűzéseit is figyelembe véve.

A szerzőpáros bízik abban, hogy könyvük a játéktudomány területén tevékenykedő kutatók számára is hasznos információkkal szolgál. Mivel a szerzők a könyvet olyan kutatóknak is szánják, akik nagy valószínűséggel nem ismerik a videojátékok terminológiáját, terminusjegyzéket is megadnak az előszó előtt. Ezenkívül a kötethez tartozik még egy játékjegyzék is, (*Gameography*) melyet a könyv végén találunk. A szerzőpáros ebben a jegyzékben listázza az összes olyan játék nevét és legfontosabb adatait, melyekre a szövegben hivatkoznak.

Az előszó az első ábrára való hivatkozással kezdődik, melyen egy videojáték plakátját láthatjuk. Ezt a plakátot az ír piac számára készítették, a háttérben, a főhős mögött a romba döntött Dublint ábrázolja. Jó példa ez arra, hogy milyen módszereket használ a játékipar a sikeres marketing érdekében. A plakáton olvasható felirat, éppúgy, mint James Larkin ledöntött szobra, meglehetősen provokatív: „Mentsd meg az emberiséget! De csak akkor, ha kedved van hozzá.” A szerzők ebben a részben leírják a videojátékok szórakoztatóiparban végbeme-

nő térhódításának történetét a kezdetektől napjainkig. A globalizáció miatt a játékiparnak komoly szüksége lett a fordításra és a lokalizációra. A videojátékok sikerességét és piaci helyzetét szemlélteti az a tény, hogy a *Call of Duty* játéksorozat meghaladta a két legsikeresebb film franchise, a *Harry Potter* és a *Csillagok háborúja* jegypénztári összbevételét (a játéksorozat 2011-es verziójából 9,3 millió példány fogyott el a megjelenéstől számított 24 órán belül!). A szerzők ennél a példánál maradva mutatják be, hogy milyen igény mutatkozik a játékok lokalizációjára.

Az előszóból azt is megtudjuk, hogy a játéklokalizációnak alapvetően két típusa létezik: teljes lokalizáció (*full localization*), amikor is szinkronizálják a játékokat, és a részleges lokalizáció (*partial localization*), melynek során csak a játékban található feliratokat fordítják. A szerzők itt hívják fel az olvasó figyelmét arra, hogy a játéklokalizáció lényege a felhasználói „élmény”. A játéklokalizátor szempontjából a kész videojáték nem végleges termék, sokkal inkább egy alakítható változat, melyet a megfelelő módosításokkal át kell ültetni az egyik kultúrából a másikba. A szerzők ennek a folyamatnak a megnevezésére kívánják bevezetni a „transzkreáció” (*transcreation*) terminust. Hangsúlyozzák továbbá, hogy a játéklokalizáció növeli, nem pedig korlátozza a fordítói kreativitást.

A bevezetőben az olvasó megismerkedhet a szerzők játéklokalizációra adott definíciójának bővített változatával, melynek lényege, hogy az egyik országban legyártott játék oly módon kerül átalakításra, hogy az egy másik ország játékelhasználói számára a nyelvi, kulturális és műszaki tényezőket is figyelembe véve optimális legyen. Emellett felhívják a figyelmet a játéklokalizáció és a szoftverlokalizáció közti különbségekre, valamint arra, hogy a fordítástudomány szempontjából nyilvánvaló következményei vannak a videojátékok egyre inkább filmszerűvé válásának. A bevezetőben továbbá két fontos táblázatot is találunk. Az elsőből azt tudhatja meg az olvasó, hogy 2005 és 2011 között az egyesült államokbeli 100-as toplistán szereplő videojátékok körülbelül egyharmada japán eredetű, míg a japán toplistán a külföldi eredetű játékok aránya alig éri el a 2%-ot. Ebből is jól látszik, hogy a szerzők indokoltan javasolják az ázsiai nyelvekkel és kultúrákkal kapcsolatos fordítástudományi kutatások számának növelését.

A másik figyelemreméltó táblázat a játéklokalizáció területéhez fűződő fordítástudományi kutatások irányvonalát ábrázolja 2001-től 2012-ig. A táblázatra vetett első pillantásból kiderül, hogy a fordítástudományi kutatások szempontjából (is) egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a játéklokalizáció iránt. A szerzőpáros a bevezetőben külön részt szán a kulcsfontosságú kutatási területeknek, valamint a fordítástudományi megközelítésük irodalmi megalapozásának, mely utóbbiból az is kiderül, hogy meg kívánják teremteni (és egyben rendkívül termékenynek is tartják) a játék- és a fordítástudomány közti kapcsolatot. A bevezető utolsó részéből megtudjuk, hogy a játéklokalizáció lokalizációban történő elhelyezéséhez Pym (2004, 2010) érvelését, a transzkreáció terminus létrehozásához pedig Lefevere (1992) elméletét vették alapul.

Az első fejezet felvezeti a videojátékok lokalizációjának rövid történetét, melyet a szerzők összekapcsolnak a játékok technológiai fejlődésével. Ezután ismertetik a modern videojátékokkal kapcsolatos kulcsfogalmakat és a játékipar szerkezeti felépítését. Kiemelik a nagy játékgyártó cégek irányító hatását a

játéklotalizációra. Bevezetik az „állandó vevőkör” (*patronage*) terminust, melyet arra a folyamatra vonatkoztatnak, ami a játéklotalizációt teljes mértékben a játékgártóktól teszi függővé, illetve azok irányítása alatt tartja. A fogalmat (szintén) Lefevere-től (1992) veszik át.

A második fejezetben a lotalizációt és a fordítást kapcsolják össze a játék- iparral és a fordítástudománnyal. A szerzők számára ez a kapcsolat szolgál ki- indulópontul, mely alapján elhelyezik a játéklotalizációt a fordítástudomány terminusai között. A megfelelő hierarchia kialakítása egyúttal lehetségessé teszi, hogy jól magyarázható különbséget tegyenek szoftver- és játéklotalizáció, va- lamint játéklotalizáció és játéfordítás között. Az elméleti keretet Pym (2004, 2010) és Cronin (2003) lotalizációs fogalmi apparátusa alapján alkotják meg.

A harmadik fejezet bevezeti az olvasót a játéklotalizáció gyakorlati aspek- tusaiba. A szerzőpáros leírja és definiálja a játékipar játéklotalizációban alkal- mazott eszközeit és az azok hatására végbemenő folyamatokat, melyek segítsé- gével alapos áttekintést adnak a lotalizációs modellekről és megközelítésekről. Chandlerre (2005), valamint Chandler és Demingre (2012) reflektálva leírják az aktuális lotalizációs gyakorlatot, kiemelve azokat a kérdéseket, melyek a játékok, nem pedig más jellegű szoftveres alkalmazások lotalizációjára vonatkoznak.

A negyedik fejezetben a videojátékokat fordítandó, forrásnyelvi szövegek- ként kezelik, melyekhez taxonómiát is javasolnak. Ezeket a szövegeket a szerzők gyűjtőnéven játékszövegnek (*game text*) nevezik. Elméleti alapnak a szkopsz- elméletet és a funkionalista megközelítést tekintik. Ez lehetővé teszi a szerzők számára, hogy korlátozott számú példán megfigyelhessék és regisztrálják az uralkodó fordítási normákat. Alapvetően kétféle fordítást különböztetnek meg: a „dokumentációs fordítást” (*documentary translation*), melynek eredményeképp a befogadó számára nyilvánvaló, hogy fordításról van szó, illetve az „instrum- tális fordítást” (*instrumental translation*), mely során a célnyelvi kultúra figyelem- bevételével új kommunikációs szituációt teremtenek. A funkionalista megköze- lítésben Nord (1997) és Chesterman (1997) kategóriáira támaszkodnak.

A ötödik fejezetben a videojátékokra jellegzetes kulturális kontextus kibő- vítésével megalkotják a játékkultúra (*game culture*) fogalmát. A szerzők a nagy befolyással rendelkező játékgártóknak a játéklotalizációban betöltött irányító szerepét hangsúlyozzák, mellyel ellenőrzésük alatt tartják a játékok újírását (*rewriting*) és lotalizálását. Az újírás szempontjából a játékokra mint transz- médiára (*transmedia*) tekintenek.

A hatodik fejezetben a játéklotalizációnak a fordítóképzésbe való bevezeté- sével foglalkoznak a fordításpedagógia szempontjából. Az iparág szükségleteit szem előtt tartva, a szerzők leírják a játéklotalizátorok alapvető kompetenciáit, valamint kitérnek a játéklotalizátor és a játéfordító munkájának szakmai kér- déseire is.

A hetedik és egyben utolsó fejezetben azokról a kulcsfontosságú, fordítási tematikájú kutatásokról olvashatunk, melyek a játéklotalizáció hatására alakul- tak ki. A lotalizált játékok felhasználóira koncentrálva olyan kutatási lehetősé- geket emelnek ki, mint a „játékok elérhetősége” (*game accessibility*), rajongói fordítások, illetve a felhasználói „ko-kreáció” (*co-creation*). A szerzők rámutat- nak arra, hogy a játéktechnológiának egyre nagyobb hatása van a természetes

nyelvfeldolgozásra, és ez a kapcsolat hatással van a játékk fordításra. Az egyre divatosabbá váló biometrikán alapuló tanulmányokra koncentrálnak röviden ismertetik a kutatásmódszertani kérdéseket is.

A befejezésben összefoglalják a játékk lokalizáció konceptualizációja során felmerült kulcskérdéseket. A szerzők kitérnek a fordítások minőségének kérdésére, a vizsgálódást a játékk felhasználók különböző csoportjainak visszajelzéseire alapozzák. Külön részt szánnak a játékokban felmerülő területi nyelvváltozatok lokalizációs kérdéseinek összegzésére, illetve a játékk lokalizáció „nemzetköziesítésének” (*internationalization*) várható következményeire. Végül kitérnek a játékk lokalizáció jövőjére, melyet nagymértékben befolyásolnak majd a videojátékokban alkalmazott új technológiák.

A *Game Translation* átfogó képet nyújt a játékk lokalizáció valamennyi aspektusáról. A szerzők a témához kapcsolódó összes területet részletesen megvizsgálják, eredményeiket pedig kiválóan kidolgozott, jól áttekinthető szerkezeti felépítésben közlik. A *Game Translation* nemcsak fordításkutatóknak, hanem a játéktudományok területén tevékenykedőknek és a gyakorló játékk lokalizátoroknak is bátran ajánlható.

HELTAI PÁL

MITŐL FORDÍTÁS A FORDÍTÁS?

Válogatott fordítástudományi tanulmányok

Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2014.
335 pp. ISBN 978-963-9955-49-3

Heltai Pál, Brassai-díjas alkalmazott nyelvész, szakterülete az angol–magyar kontrasztív nyelvészet, a szókincselsajátítás és a fordítástudomány.

Ez a kötet a szerzőnek a fordítás elméletével és gyakorlatával kapcsolatos cikkeiből ad válogatást.

A tanulmányok foglalkoznak többek között a fordítás folyamatával, a kétnyelvű és a fordításos kommunikáció különbségeivel, a fordított szöveg sajátosságaival, az explicitáció jelenségével, a kulturálisan kötött kifejezések és a szókapcsolatok szerepével a fordításban, és a fordítás minőségének kérdésével.

A könyvet haszonnal forgathatják a fordítóképzésben részt vevő hallgatók és tanárok, a fordításkutatók és mindazok, akik érdeklődnek a fordítás nyelvészeti megközelítése iránt.

Megrendelhető:

Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt.
1025 Budapest, Zsindely u. 7.

Huszár Ágnes

Bevezetés a gendernyelvészetbe

(Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2009. 128 pp.

ISBN 978-963-9902-29-9)

Laszkács Ágnes

E-mail: laszkacs.agnes@upcmail.hu

Vannak-e jellemző vonásai a férfi, illetve a női kommunikációnak? Alátámasztják-e élettani eltérések a nyelvhasználatbeli különbségeket? Másképp hangzik-e a férfi és női beszéd? Mely szövegtípusokat alkalmazzák szívesebben az egyes nemek? Hogyan tükröződik a nyelvben a férfiak és a nők társadalmi helyzete? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekre keres választ Huszár Ágnes könyve *Bevezetés a gendernyelvészetbe. Miben különbözik és miben egyezik a férfiak és a nők nyelvhasználatára és kommunikációjára?* címmel.

Az első magyar nyelvű gendernyelvészeti áttekintés a *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* sorozat 98. darabjaként jelent meg. A szerző kutatási területe a szociolingvisztika, a pszicholingvisztika és az alkalmazott nyelvészet további kutatásokat igénylő ága, a gendernyelvészet, amely elsősorban a nemeként eltérő nyelvi megnyilatkozásokat vizsgálja. Huszár nyelvészeti kurzusokat tart a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán és Nyelvtudományi Doktori Iskolájában, valamint az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában. *A gondolatától a szóig* című könyve 2005-ben a Tinta Könyvkiadó, *A nő terei* című monográfiája 2011-ben a L'Harmattan kiadó gondozásában jelent meg.

A címlapon szereplő illusztráció – Rafael Győző Viktor: *Modern Ádám és Éva* című festményének részlete – férfi és nő különböző, biológiai és társadalmi okokra visszavezethető kommunikációjára utal. Az *Előszó*ban a szerző a könyv születésének körülményeit ismerteti: ösztönzőek voltak számára kutatótársai kérdésfeltevései, hallgatói érdeklődése a kommunikáció nemi aspektusairól szóló kurzusai iránt, valamint a férfiak és nők beszédstratégiáját megvilágító, saját vizsgálati eredményei. A *Bevezetés a gendernyelvészetbe* olyan szakkönyv, amely magyar nyelven összegzi a tudományterület alapismereteit, és ezzel lehetővé teszi, hogy a tárgy a felsőoktatásban is helyet kapjon. Kiválóan alkalmazható tankönyvként, ami nem csupán tartalma, hanem feladatokat és kérdéseket magába foglaló szerkezete alapján is indokolt.

A könyv a *Tartalomjegyzék* és az *Előszó* után 12 fejezetre bomlik, az utolsót a *Források* felsorolása követi. *Válogatott bibliográfia* cím alatt kiterjedt irodalomjegyzéket találunk, amelyben a legkorábbi szakirodalom ugyan 1909-re datálódik, a művek túlnyomó része azonban 2000 után született, így ez is igazolja, hogy viszonylag fiatal tudományterületről van szó. Deborah Cameron, Jenny

Cheshire, Penelope Eckert és Deborah Tannen írásai hangsúlyos szerephez jutnak a könyv elméleti alapozásában, de Huszár 1994-től a témában publikált magyar, angol és német nyelvű cikkeire is utalás történik. A férfiak és nők beszédének különbségeit már az 1980-as években folytatott kutatásaiban vizsgálta a szerző, és ezek elemzése kandidátusi értekezésében is helyet kapott. Az irodalomjegyzék után a Tinta Könyvkiadó *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* sorozatának eddig megjelent köteteit válogatták egy csokorba.

A könyv központi része 12 fejezetet tartalmaz, és mindegyik fejezetet az *Ajánlott irodalom* és az *Összefoglaló kérdések és feladatok* rész zárja. Az első fejezet *A férfiak és a nők kommunikációs különbségeivel kapcsolatos vélekedések* címet viseli, amely betekintést nyújt a nemekről szóló különféle mítoszok világába, megismerteti a zsidó, illetve a keresztény gondolkodást, majd az ókortól kialakuló filozófiai elméleteket a női és férfiúi szerepekről. Érdekes adatokat közöl helyi közösségek férfi és női nyelvváltozatairól, kialakulásuk vélt és valós indokairól. Huszár kiemeli a téma első tudományos igényű feldolgozását, Jespersen dán nyelvész 1922-ben megjelent írását a nők jellemző nyelvhasználatáról. A gendernyelvészet önálló kutatási területté válását a szerző az 1960-as évek diákmozgalmainak, egyenjogúsági harcainak és a feminizmus második hullámának idejére helyezi. Felhívja a figyelmet Lakoff 1973-ban és 1975-ben napvilágot látott, úttörő jelentőségű írásaira, amelyek további tudományos vizsgálatokat indítottak el. Hangsúlyozza, hogy mára a gendernyelvészet az egyetemi oktatás részévé vált, eredményei hasznosultak a közoktatásban és a társadalmi gyakorlatban is.

Az *Élettani különbségek a férfiak és a nők között és összefüggésük a nyelvhasználattal* című második fejezet a biológiai nem és a társadalmi nem eltéréseit járja körül. Huszár központi jelentőségüként tárgyalja az először 1968-ban Stoller által szembeállított fogalmakat, majd megadja definíciójukat. A biológiai nem, azaz szexus a kromoszómák által genetikai szinten dől el a fogantatás pillanatában, serdülőkorban pedig kialakulnak a másodlagos nemi jegyek. A társadalmi nem, a gender az a szereprepertoár vagy viselkedésmód, amely a szexusra épül rá neveltetésünk során, s amely nagyon eltérő lehet társadalmanként és koronként. A szerző rávilágít, hogy az érzékelés és észlelés terén jelentős különbségeket tapasztaltak nők és férfiak között. A nők élesebben hallanak, biztosabban különböztetik meg a szagokat és ízeket, jobban teljesítenek a perceptuális fürgeséget igénylő feladatokban. A férfiak a látásélesség és a térlátás tekintetében bizonyulnak sikeresebbnek. A nyelvi képességek vizsgálata során azonban nem igazolódtott a nők kiemelkedő verbális előnyéről általánosan elterjedt nézet. Csak egyes feladatokban – például olvasásértésben és anagrammakészítésben – szárnyaltak túl a férfiakat, ám a különbségek nem voltak olyan szembetűnőek, mint amilyeneket a térérzékelésben, matematikai feladatok megoldásában vagy kockázatvállalásban találtak a férfiak előnyére. Huszár összegzése alapján tehát a nők biológiailag kedvezőbb adottságát – a két agyféltekét összekötő vastagabb kéregtest okozta élenkebb kapcsolatot – a verbális feladatokban a társadalmi nemhez kapcsolódó szerepelvárások és az eltérő szocializáció erősítik fel.

A hangzó beszéd eltérései férfi és női beszélőknél című harmadik fejezet a két nem alaphangmagasságában megmutatkozó különbségek anatómiai okait is-

merteti, a nyelvenként nagymértékben eltérő férfi és női alaphangmagasságra azonban kulturális és szociális magyarázatokat kínál. A szerző további összehasonlításaiból kiderül, hogy a nők beszédtempója gyorsabb, kiejtésük levegősebb, intonációjuk dallamosabb, míg a férfiak több kitöltött szünetet alkalmaznak, azaz többet hezitálnak. Véleménye szerint azonban a nemileg specifikus beszédmódot a gender keretei közt zajló tanulás átváltoztathatja. Huszár kiter még az olyan nyelvekre, amelyekben rendszerszerű eltérések mutatkoznak a férfiaknál és a nőknél egyes hangok ejtésében. Továbbá szót ejt arról a szociolingvisztikai felismerésről, hogy a nők az uralkodó beszédnormához igazodnak, míg a férfiak a lakóhelyük vagy csoportjuk nem sztenderd kiejtési normáját követik.

A negyedik fejezet – *A nyelvtani nem hatása a társadalmi nyelvhasználatra* címmel – az egyes nyelveket vizsgálja abból a szempontból, hogy mennyire tükrözik a társadalmi nemet. A szerző először az indoeurópai nyelvcsalád három grammatikai nemet (pl. német vagy orosz), majd két nyelvtani nemet (pl. francia, holland) megkülönböztető nyelveit említi meg, de hivatkozik a tíz főnévi csoportot számláló afrikai bantu nyelvekre is. Hangsúlyozza, hogy a természetes nem és a grammatikai nem elkülönülten vizsgálendő, hiszen ez utóbbi jelentéstani és alaktani osztályozási szempontok szerint alakul ki, ám előfordulhat, mint a német nyelv esetén, hogy a főnév és nyelvtani neme között csupán aszociációs kapcsolat áll fenn. A nemi megkülönböztetés szempontjából kevésbé érzékenyek közé sorolja Huszár a grammatikai nemet nélkülöző nyelveket, például a magyart is. Majd a személyes névmások és az igén vagy névszón található morfémák grammatikai vagy természetes nemre utaló szerepét járja körül a különböző nyelvekben. A szerző megállapítja, hogy egyre inkább lebomlik a nők és a férfiak megszólalásaiban a saját társadalmi nemükre utaló személyes névmás, melléknév- vagy igehasználat, amely nagyon is jellemző volt például a japán, hindi vagy jemeni arab nyelvekben. Huszár a nemileg semleges szöveg létrehozását a grammatikai nemmel nem rendelkező nyelveken könnyen megvalósíthatónak tartja, míg a nyelvtani nemet tartalmazó nyelveken ezt csak bravúros teljesítménnyel véli elérhetőnek. Ilyen Anne Garréta *Sphynx* című francia regénye, amelyben a két főszereplő neme végig rejtve marad.

Az ötödik fejezet először a férfi és női nyelvhasználat ritkán előforduló modalitásbeli eltéréseit gyűjti össze. Erre a japán társadalmi hagyományokból hoz példát, ahol nők nem használhatták a felszólító módot férfiakkal szemben. Majd a szintaktikai különbségek szemrevételezésénél Huszár megállapítja, hogy napjainkban a nőkre jellemzőbbek a hosszú és jól szerkesztett mondatok, és a Lakoff által a női bizonytalanság jelének tartott visszakérdezések sem köthetők kizárólag az egyik nemhez. A lexikai eltérésekre többek között a sumér nyelv férfi és női változatán keresztül mutat rá, de a verbális tabuk, például a XVIII. századi nők számára tiltott trágár szavak is ezt a különbséget jelzik. Ugyanakkor Huszár megemlíti, hogy az Egyesült Államokban és Európában folytatott kutatások igazolják, hogy a nyugati kultúrákban a fiatalabb korosztály szóhasználata, ideértve a nyelvi durvaságot is, nemi tekintetben nem tér el jelentősen. A normakövetést vizsgálva a szerző kiemeli, hogy falusi környezetben a nők őrzik meg hűen beszédük régies formáit, a kétnyelvű közösségekben ők azok, akik változatosabban beszélnek a kisebbségi nyelvet. Ugyanakkor a XIX. század-

tól kezdve a fiatalabb városi nők kiejtésükben és szóhasználatukban is jobban követik a normát, mint a férfiak.

A nemenként preferált szövegtípusokat tekinti át a hatodik fejezet. Ebből kiderül, hogy például a régi rómaiak a temetéseken siratóasszonyokat alkalmaztak az elhunyt gyászolására, a Pápua Új-Guineában élő kaluliknál pedig csak a férfiak mesélhetik el a vadásztörténeteket, ám a nyugati típusú társadalmakban nem jellemző a nemi alapú szövegtilalom. A férfiak és a nők sajátos szövegválasztását vizsgálva Huszár hangsúlyozza, hogy nyilvánosság előtt a férfiak gyakrabban alkalmaznak tréfás ugratásokat, illetve mesélnek vicceket, aminek nyilvánvalóan a viccelődés és a hatalom kapcsolatában keresendő az oka. Megemlíti, hogy Jones a pletykálgatást sajátosan női beszédműfajnak tartja, amely során a csoporton belüli női értékek, normák fejezhetők ki.

A hetedik fejezet egyes nemű csoportok társalgásának jellemző jegyeit összegzi. Schnyder számos erre a témára irányuló kutatás metaelemzése után megállapítja, hogy a nők kevesebbet beszélnek, ritkábban határozzák meg a témát, gyakrabban szólalnak meg egyes szám első személyben, és sűrűbben szakítják őket félbe a férfiaknál egyes nemű beszélgetésekben. A női és férfi kommunikáció értékeléseinek ismertetése során Huszár kitér arra, hogy egyes felfogások szerint a nők a kapcsolatépítést, míg a férfiak a problémák megoldását tartják a társalgás legfőbb céljának.

Az udvariasság és a (nyelvi) agresszió a két nemnél című nyolcadik fejezet bevezeti a Goffmantól származó *homlokzat* fogalmat, amely a társadalmilag jóváhagyott tulajdonságokkal jellemezhető énképet jelenti. A szerző elemzi a negatív homlokzat (a zaklatás elkerülése) és a pozitív homlokzat (elismerés, csodálat) kategóriáira épülő, Brown és Levinson nevéhez fűződő udvariasságelméletet, valamint az udvariassági stratégiák verbális megnyilvánulásait. Huszár végigkíséri a fiúk és a lányok eltérő szereprepertoárjának kialakulását a családban – például a mesék aktív, cselekvő legényein és a leendő mátkájukat passzívan váró leányain keresztül –, majd az oktatási intézményekben és a serdülők közösségeiben. A fiúknál hangsúlyozza a szociális kontrollként működő tréfás viccelődés, cukkolás szerepét, a lányoknál pedig a homlokzatot támogató bók jelentőségét.

A kilencedik fejezet a nők és férfiak megjelenését vizsgálja a nyilvános térben, majd sorra veszi a nem-verbális kommunikáció társadalmi nemre jellemző jegyeit. A szerző a női és férfi testtel kapcsolatos, koronként változó elvárásokat ismerteti, majd a külső megjelenés, a ruházkodás és a frizura kultúrákhoz kötődő szabályait veszi számba. Huszár a nem-verbális kommunikáció nemenkénti eltéréseit összegezve leírja, hogy beszéd közben a nők kissé balra és előre hajtják a fejüket, többet mosolyognak, gyakrabban sírnak, változatosabban gesztikulálnak, közelebb helyezkednek el egymáshoz, valamint érzékenyebben reagálnak mások non-verbális jelzéseire, mint a férfiak.

A tizedik fejezet a nemek megoszlását kíséri figyelemmel a kommunikációigényes munkahelyeken, illetve magyarázatot keres bizonyos jellemzően női vagy férfi foglalkozások kialakulására. A szerző a munka világában a beszéd szerepének általános felértékelődése mellett kiemeli, hogy létrejöttek kizárólag kommunikációra épülő munkakörök (például a call centerekben), ahol túlnyo-

mó részben nők dolgoznak. 1895-től, a nők egyetemi képzésének megindításától az ezredfordulóig tekinti át a felsőoktatásban résztvevők nemi arányának változását Magyarországon, amikor a diplomások mérlege a nők javára billent át. A statisztikák kimutatják, hogy magasabb a férfiak száma a természettudományos és műszaki pályákon, a kiemelt presztízsű szakmákban és munkakörökben, vezetői pozíciókban, valamint a felsőbb politikai szférában.

A nő és a férfi helye a különböző társadalmakban és ennek nyelvi lenyomata címet viseli a tizenegyedik fejezet. Huszár rávilágít, hogy mivel a legtöbb társadalomban a férfit tekintik az ember alaptípusának, és a nő hozzá képest definiálódik, ez a felfogás a nyelvben is tetten érhető. A névhasználat lehetőségeinek részletes számbavétele után megállapítja, hogy a nők neve még napjainkban is többnyire tükrözi családi állapotukat, miközben a férfiaké elfedi azt. A megszólitásokat elemezve kijelenti, hogy a magyar nyelvben nincs a nőkre általánosan vonatkoztatható udvarias nyelvi elem, mert miközben az *úr* alkalmazható családnév, foglalkozás és beosztás mellett, az *asszony* használati köre korlátozott. A szerző áttekinti a szexizmus – a nemi alapú hátrányos megkülönböztetés – különféle nyelvi megnyilvánulásait, például a szókincsben, frazeologizmusokban, közmondásokban, viccekben, törvényszövegekben, majd ismerteti a nyelvi elemekre és a nyelvhasználatra irányuló kritikát.

Az utolsó fejezet a nemi kommunikációs különbségek magyarázatára kínáló elméletek kereteit rajzolja meg. Huszár először bemutatja a nők és a férfiak eltérő társadalmi viselkedését indokló nézeteket: a testi különbségeket előtérbe állító esszencialista vagy biologisztikus felfogást, a gyermekkori környezet hatását hangsúlyozó szocializációs nézetrendszert, illetve a gender változékonyságát kiemelő konstruktivista érvelést. Majd ezekhez kapcsolódóan a nemek eltérő kommunikációjáról alkotott modelleket sorolja fel. Szót ejt a deficithipotézisről, amely szerint a normának tartott férfi nyelvhasználathoz képest a női töredékesnek, deficitesnek bizonyul, és a dominanciaelméletről, amely a férfiak beszédében is megnyilvánuló hatalmát igyekszik kimutatni. Megemlíti a differenciahipotézist, amelynek képviselői nem tesznek értékbeli különbséget a férfi és a női beszédmód között, majd elemzi a konstrukciós modelleket.

Huszár könyve több oldalról vizsgálja a biológiai nem, a gender és a nyelvhasználat kapcsolatát. Izgalmas betekintést nyújt a férfiak és a nők észlelésének, érzékelésének, nyelvi képességeinek, hangzó beszédének, testi megjelenésének, társadalmi elhelyezkedésének egyezéseibe és eltéréseibe, árnyalt megfigyeléseivel pedig olyan automatizmusként működő jelenségeket tár fel, amelyek elemzése a nyelvi magyarázatok háttérében társadalmi összefüggéseket is megvilágít.

Kovács László

Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban

(Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 150. Budapest:
Tinta Könyvkiadó, 2013. 261 pp. ISBN: 978-615-5219-35-1)

Drahota-Szabó Erzsébet

E-mail: botschaft@freemail.hu

A fenti monográfia a szerző 2011-ben, azonos címmel megjelent munkájának átdolgozása (előbbi a „Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához” című sorozat 119. számú köteteként jelent meg, ugyancsak a Tinta Könyvkiadónál), a munka végső alapja pedig a szerző doktori értekezése. Az átdolgozott monográfia megjelentetését a szerző – joggal – azzal indokolja, hogy a mentális lexikonra vonatkozó kutatásokban az elmúlt két évben új eredmények születtek. A szerző tehát folytatja kutatásait, amelyekben a mentális lexikon hagyományos, azaz asszociációs, valamint hálózatos vizsgálatát ötvözi.

Az alábbi recenzió annyiban tér el a „klasszikus” értelemben vett recenzióktól, hogy nem tér ki részletesen a könyv felépítésére, az elméleti alapokra, az empirikus vizsgálat korpuszára, módszertanára, minden elért eredményre. A könyvet pragmatikus szempontból olvastam, sőt, immár felhasználtam fordításelemzői munkámban, s abból indulok ki, hogy a recenzió olvasója ugyanazt a kérdést teszi fel, mint a recenzens: egy, a mentális lexikont, a hálózatokat vizsgáló munka ugyan „mire lehet jó” annak, aki fordítástudománnyal foglalkozik? Ezért a kötet bemutatásakor ennek a kérdésnek a megválaszolása áll a középpontban. Előljáróban: ami ezt a munkát már módszertanában is rokonítja a fordítástudománnyal, az az interdiszciplinaritás.

A kötet első része elméleti alapokat ír le, így például a mentális lexikont, az agyi szótárat „mint a fogalmak (szavak) tárolórendszerét” (21. old.) pszicholingvisztikai és kognitív nyelvészeti megközelítésből mutatja be, abból kiindulva, hogy ebben a tárolórendszerben „az egységek rendszerét hálózatként jellemezhetjük” (uo.). A szerző a mentális lexikon nyelvészeti szempontú vizsgálatát hálózatalapú, a hálózatok szerveződését pedig hálózatközpontú megközelítéssel végzi. A kötet céljait a következő három pontban adja meg: (1) „A mentális lexikon szaknyelvi szerveződésének vizsgálata”; (2) „A mentális lexikon hálózatelméleti vizsgálata” és (3) „Új adatgyűjtési és feldolgozási módszerek bemutatása (szóasszociációs adatok internet-felhasználóktól történő gyűjtésének lehetőségei)” (12–13. old.). A szerző – többek között – részletesen bemutatja, hogy az ún. Agykapocs-rendszer segítségével (vö. www.agykapocs.hu) hogyan gyűjthetők internet-felhasználóktól szóasszociációs adatok, illetve

gazdasági végzettségű szakemberek és nem szakemberek szóasszociációs adatait hasonlítja össze. Ezekre a vizsgálatokra itt nem térek ki, noha kétségkívül újszerűek.

Jelen recenzió tehát nem ismerteti a szerző által vizsgált minden egyes kérdéskört, hanem csak azokra koncentrál, amelyek a fordítástudománnyal foglalkozó szakembereknek tanulságosak lehetnek. Az egyik kérdéskör a szerzőnek azon hipotézisével függ össze, miszerint: „A mentális lexikon hálózatos felépítése skálafüggetlen karaktert és kisvilág szerveződést mutat, így a mentális lexikon hálózatelméleti módszerekkel vizsgálható” (13. old.).

A fent említett pragmatikus szempont szellemében – azaz a „Mire jó nekünk ez a könyv?” kérdést szem előtt tartva – induljunk ki a fordítás nem éppen tudományos igényű, de lényegi feladatmeghatározásából: a fordító feladata, hogy a forrásnyelvi szöveg reprodukciójával egy új, „ekvivalens” célnyelvi szöveget hozzon létre. A fordításelemzőnek – az előbbiek értelmében – az a dolga, hogy megvizsgálja, hogy az ekvivalencia (denotatív, konnotatív, pragmatikai stb.) a forrás- és a célnyelvi szöveg között megteremtődött-e. Ehhez nyújt közvetett segítséget Kovács László könyve.

A könyv nem egy lezárt kutatás eredményeit foglalja össze, hiszen a mentális lexikon szerveződésének kutatásában még sok a nyitott kérdés. A szerző alábbi megállapítása azonban mindenképpen bizonyítást nyer: „A kutatások eredményeként feltételezzük, hogy a mentális lexikon hálózatos felépítésű: működését különböző szinteken és mértékben együttműködő hálózatok, vagyis egy összetett, sok hálózatot magába foglaló, multidimenzionális hálózat határozza meg” (205. old.). A fordítónak és a fordításelemzőnek a mentális lexikonra szintén mint „többdimenziós hálózatra” (188. old.) kell tekintenie, s tudnia kell, hogy ebben milyen alhálózatok léteznek. Ezeket ismerteti a szerző, s az Agykapocs-rendszerből vett példákkal illusztrálja is.

Kovács tehát abból indul ki, hogy nemcsak a mentális lexikon, de maga a nyelv is komplex hálózatként értelmezendő, amely alhálózatokból áll (vö. 192–193. old.). Egy alhálózat például a „nyelvtani háló”, amelyben a nyelv nyelvtani elemei kapnak helyet (188. old.); egy másik a „szemantikai háló”, azaz „az adott fogalommal kapcsolatos, tartalmilag vele szinonim, hiperonim, holonim, meronim kapcsolatban lévő fogalmak hálózata” (188. old.); vagy említsük még a „fonetikai hálót”, amelyben a hasonló hangalakú szavak között jönnek létre kapcsolatok (190. old.). A fordító és a fordításelemző szemszögéből igen releváns az „asszociációs háló” is, hiszen „ebbe a csoportba sorolandók az azonos keretből és forgatókönyvekből előhívott válaszok is” (189. old.), s ezek a különböző nyelvekben és kultúrákban eltéréseket mutathatnak (pl. *ajándék* → *karácsony*; *kutya* → *barát*).

A szerző hangsúlyozza, hogy az alhálózatok között átfedések és átjárások vannak, azaz „a kapcsolat két elem között többdimenziós” (192. old.). Szoros kapcsolat van az „enciklopédikus háló” és a „kulturális háló” között is. Míg az első az „explicit, tárgyi ismereteket tartalmazza a világról” (190. old.), addig a kulturális háló olyan kapcsolatokat, amelyek egy adott kultúrára jellemzőek. Az enciklopédikus hálót szemlélteti az *Olaszország* → *Róma* vagy a *Mona Lisa* → *Leonardo* kapcsolat, de az itt felsorolt további példák jellemzően

kultúraspecifikusak is, például *Talmácsi Gábor* → *motorsport*; *Weöres Sándor* → *költő*, ugyanúgy, mint a kulturális háló (más néven „reália háló”) alatt felsoroltak: *húsvét* → *locsolás*; *ünnep* → *augusztus 20.*; *kenyér* → *augusztus 20.*; *augusztus 20.* → *Szent István*; *Szent István* → *korona*; *paprika* → *Kalocsa* (vö. 189. old.).

Mindez a fordító és a fordításelemző számára a következőt jelenti: a fordítónak és a fordításelemzőnek szüksége van a mentális lexikonra vonatkozó ismeretekre, jelenjenek meg azok a langue vagy a parole szintjén, s mindezzel a forrásnyelvi és a célnyelvi nyelvhasználót (recipienst) illetően is tisztában kell lennie. Tudnia kell, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi befogadó (mint az adott nyelv és kultúra „prototipikus” képviselői) mentális lexikonának alhálózatai hol egyezhetnek, s hol mutathatnak különbségeket, hiszen a fordítási stratégia, majd az egyes fordítási műveletek kiválasztása – ideális esetben – ettől függ. A fordítónak interdiszciplináris tudásra van szüksége, azaz például a forrás- és célnyelv nyelvtani hálózataira vonatkozó különbségeket a kontrasztív grammatika (morfológia, szintaxis) vizsgálati eredményeivel ötvözheti. A szemantikai hálót feltáró szóasszociációs vizsgálatok a kontrasztív lexikológia eredményeivel köthetők össze. A kollokációs hálók vizsgálata a mező kutatással rokon. A felsorolt alhálózatok kutatása tehát mind nyelvészeti diszciplínákkal ötvözhető, s így a fordítás elméletére és gyakorlatára, valamint a fordításelemzésre is termékenyítően hathat: a szubjektív érvelések, mérlegelések egy elméleti keretbe helyezhetők, s így nagymértékben objektíválhatók. S épp az „objektivitás” hiánya az, amit a fordítástudománynak, s így a fordításelemzésnek és -kritikának is a szemére szoktak vetni.

A fordítást ma már nemcsak interlingvális, hanem interkulturális tevékenységnek is tekintjük. Ebben az összefüggésben emelem ki a kulturális (reália) hálóra vonatkozó kutatások eredményeit, amelyek az ún. kultúratudományokkal köthetők össze, s a kulturálisan kötött szövegek fordításakor és a fordítások elemzésekor – véleményem szerint – elengedhetetlenek.

A nyelvész szemszögéből számomra a könyv legnagyobb nyeresége az, hogy rámutat, „a nyelv bizonyos összefüggései nemcsak hagyományos, nyelvészeti, hanem a hálózatelméleti szemszögéből is elemezhetők” (206. old.). A könyv meggyőzően bizonyítja, hogy „nyelvtudomány és hálózatok összekapcsolása számtalan olyan lehetőséget rejt magában, amelyek elősegíthetik a nyelv mint kognitív és társadalmi jelenség pontosabb megismerését” (203. o.).

A szerző felsorolja azokat a területeket, amelyeken a nyelvi hálózatokra vonatkozó kutatások alkalmazhatók (198–203. old.). Itt csak azt a területet emelem ki, amely a fordítástudomány szempontjából releváns, mégpedig: „*Nyelvek kontrasztív elemzése*, pl. azonos hívószóra adott asszociációk esetében a kapcsolatok erősségének eltérése nyelvtől függően (és ebből származó *interkulturális* különbségek)” (200. old.). A hálózatkutatás tehát a fordítástudományra is megtermékenyítően hathat, új kutatási módszerek kidolgozására sarkallhat. A monográfia inspiráló, továbbgondolásra serkentő egyik kulcsmondata számomra, mint fordításelemző számára, a következő: „A globalizáció korában, amikor az interkulturális kommunikáció szerepe egyre fontosabb, az asszociációs kutatások új szemszögéből világhatárak közötti (misz)kommunikációra” (200. old.).

Ebből következik a másik kulcsmondat, ismét a fordításelemző szemszögéből: „Az Agykapocs-kutatás bővítése, a többi nyelv magyar nyelvhez hasonló mennyiségű asszociációs adattal történő „feltöltése” lehetőséget kínál a mentális lexikon kontrasztív vizsgálatára” (206. old.). A nyelvi hálózatok megismérlése szóasszociációs adatbázisok alapján a szövegértést mélyítheti, annak megértését, ami a szöveg mögött, impliciten van jelen, amit a fordítónak – adott esetben – a célnyelvi szövegben már expliciten kell kifejeznie.

Gondoljunk csak bele, milyen felismerésekhez vezethet a pregnáns kulturális konnotációkkal bíró szavak, a reáliák szóasszociációs vizsgálata, annak kiderítése, hogy ezek a kisvilág-karakterű hálózatok hány és milyen fokszámú pontot tartalmaznak, mely pontok szomszédok, mekkora a pontok között a távolság stb. Egy példával megvilágítva: szóasszociációs vizsgálatokkal kideríthetjük, milyen válaszcikkek jelennek meg a *puszta*, a *betyár* vagy *szaloncukor* hívószókra a magyar nyelvhasználók mentális lexikonában, s milyen asszociációs összefüggéseket mutatnak a német nyelvhasználókban azok a szavak, amelyekkel a fentieket általában fordítják, azaz a *Puszta* (mint jövevényszó), a *Buschräuber* és a *Wickelbonbon*. Az asszociációs különbségek prognosztizálhatók, de szóasszociációs tesztekkel ki is mutathatók, ezzel előre rávilágítva a fordításban keletkező recepciók veszteségeire, amelyeket a fordító ennek fényében – ideális esetben – kompenzálhat. A nyelvi hálózatokra vonatkozó kutatások segítenek kimutatni a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasó mentális lexikonának nyelv- és kultúrafüggőségét, s az eredmények a fordítóképzésbe és természetesen a fordításelemzésbe is átültethetők.

Összefoglalva, a könyv mindenképpen hasznos olvasmánya lehet mindazoknak, akik a mentális lexikon felépítésébe szeretnének betekintést kapni. Emellett ajánlom a munkát mindazoknak, akik fordítói és/vagy fordításkutatói tevékenységüket nem szubjektív-ösztönös, hanem tudományosan megalapozott kereteken belül kívánják végezni.

Heltai Pál

Mitől fordítás a fordítás?

(Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2014. 336 pp. ISBN:
978 963 9955 49 3)

Csanálosi Roland

E-mail: csanalosirol@gmail.com

Az Eötvös József Könyvkiadó gondozásában jelent meg Heltai Pál legújabb műve, mely a szerző eddig megjelent, a fordítás elméletével és gyakorlatával kapcsolatos cikkeiből ad ízelítőt. Heltai Pál, Brassai-díjas alkalmazott nyelvész, a magyarországi fordítástudomány egyik legjelesebb alakja. Számos felsőoktatási intézményben vezetett és vezet képzéseket: a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen, a Pannon Egyetem Angol-Amerikai Intézetében, a Szent István Egyetem Nyelvi Intézetében, valamint az ELTE Idegen Nyelvi Továbbképző Központjában is segítette a fordítástudomány és az angol–magyar kontrasztív nyelvészet iránt érdeklődő hallgatókat. Számos, fordítástudománnyal és szókincs-elsajátítással foglalkozó cikk szerzője, rendszeresen jelennek meg írásai a fordítástudomány témakörében.

A *Mitől fordítás a fordítás?* című könyvében a szerző összegyűjtött fordítástudományi tanulmányait ismerheti meg az olvasó, amelyek – a szerző saját bevallása szerint is – nehezen hozzáférhetőek voltak ez idáig. A kötet előszavából megtudjuk, hogy a tanulmányok összeállítása tematikus, és nem időrendi sorrendet követ, valamint némelyik tanulmány módosított formában került be a kötetbe. A szerző az előszóban röviden ismerteti a könyv nyolc fejezetének tartalmát. A nyolc fejezet: (1) Fordítás és relevancia, (2) A fordított szöveg minősége, (3) Szókapcsolatok a fordításban, (4) Az explicitáció kérdései, (5) A reáliák fordítása és az ekvivalencia kérdése, (6) A fordítás pszicholingvisztikai kérdései, (7) Szaknyelv, szakfordítás, (8) Fordítás és kreativitás.

A szerző a könyv első fejezetét a fordítás és a relevancia kapcsolatának szenteli, különös figyelmet fordítva a relevanciaelmélet fordításban hasznosítható vonatkozásaira. Dan Sperber és Deirdre Wilson *Relevance* (1986) című klasszikus műve számos szemléltető példa segítségével vizsgálta a különböző kommunikációs szituációk során lezajló mechanizmusokat, míg a relevanciaelméletet Gutt (1991) alkalmazta először a fordításra *Translation and Relevance* című művében. Heltai szerint azért is szerencsés a fordítást a relevanciaelmélet felől megközelíteni, mivel így a nyelvészetnél szélesebb perspektívát, a kommunikációt hívhatjuk segítségül a fordítás vizsgálatához. A relevanciaelmélet kiindulópontja szerint a kommunikáció során mind a beszélő, mind a hallgató azt feltételezi, hogy az adott megnyilatkozás releváns. Ez akkor teljesül, ha egy ésszerű feldolgozási erőfeszítés (processing effort) ideális kontextuális hatást

(contextual effect) eredményez. Minél nagyobb a feldolgozási erőfeszítés, és minél kisebb a kontextuális hatás, a megnyilatkozás annál kevésbé lesz releváns.

A relevanciaelmélet szerint egy adott kommunikációs szituáció végcélja mindig az optimális relevancia elérése, melyet mindig a kontextus befolyásol. Gutt ötleteit segítségül hívva, Heltai a fordításkutatásban is kitüntetett helyet szán a relevanciaelméletnek: a fordítás egy másodlagos kommunikációs helyzetben lévő kommunikáció, ahol a fordítás azáltal akar releváns lenni, hogy hasonlít egy másik szövegre. A megközelítés egyik legnagyobb előnye, hogy a hallgatóság kognitív környezetére, magára a fordítási folyamatra, illetve a fordítói kompetenciára helyezi a fő hangsúlyt. Az alkalmazási lehetőségek bemutatásának sorát a szerző gyakorlati ötletei zárják, ahol a műfordítást és a szakfordítást veszi szemügyre relevanciaelméleti szemüvegen keresztül. Az olvasó ízelítőt kap a szó szerinti és szabad fordítás témaköréből, valamint az explicitációs hipotézis is terítékre kerül – mind kézzelfogható, gyakorlati példák prezentálásával. Heltai a könyv első fejezetét a fordítástudomány pszicholingvisztikai vonatkozásaival, azon belül is a fordítói beszédmóddal zárja. A pszicholingvisztika területén az egynyelvű és kétnyelvű beszédmód a fordítás kapcsán is hasznos eredményekkel szolgálhat. Grosjean (1998; 2001) alap gondolataira támaszkodva a szerző felhívja a figyelmet arra, hogy egynyelvű beszédmódban a kétnyelvű személy az aktuálisan használt nyelv elemeit aktiválja dinamikusabban, míg a kétnyelvű beszédmód során mindkét nyelv aktiválódik: ezekből a beszélő azt választja ki, amelyik a nagyobb relevanciát biztosítja.

A könyv második fejezetében a szerző áttér a fordítás teoretikus megközelítéséről magára a fordítás szövegére. Heltai a minőségbiztosítás kapcsán a végeredményt befolyásoló tényezőkre helyezi a hangsúlyt: az idő, a tartósság, a szöveg funkciója, illetve a fordíthatóság kérdése. Ebben a fejezetben fejt ki a minimális fordítás kérdéskörét. A kritikusok szerint az olvasó mindig kifogástalan minőségű fordítást igényel. Számolni kell azonban azzal a tényezővel is, hogy a megbízó nem mindig kér kifogástalan fordítást, sőt szakfordítás esetén az időtényező sokkal nagyobb szerepet kap a minőségi aspektusnál. Minimális fordítás esetén tulajdonképpen a fordító az, aki előzetes egyeztetés után úgy ítéli meg, hogy az általa végzett fordítás a minimálisan elfogadható szintet még eléri. A minimális fordítás nem összetévesztendő a rossz fordítással: rossz fordítás esetén a fordító nem tudott jobbat készíteni a megbízó által elvártnál, minimális fordítás esetén azonban a fordító tudatosan korlátozza céljait, és nem makulátlan fordításra törekszik. A fordítás minőségét befolyásoló tényezők közül az időhiány az, ami minimális fordítás kérésére sarkallja a megbízót.

Ami a fordítás tartósságát illeti, a publikált fordítás minőségi követelményei sokkal nagyobbak, mint a munkafordításoké. Ha a fordító tisztában van azzal, hogy fordítását szélesebb célközönség fogja elolvasni, illetve nyomtatásban is meg fog jelenni az adott munka, mindenképpen nagyobb gonddal kell a fordítási projekthez hozzálátnia. A szerző a minimális fordítás kapcsán az adott szöveg funkcióját is vizsgálja. Míg a minimális fordítás a szöveg primer funkcióját megőrzi, addig a másodlagos funkciókat hajlamos elhanyagolni. Egy használati utasítás célja az, hogy az olvasót az adott termék helyes összeállításához segítse. Ilyen szövegek esetén az esztétikai funkció nem elsődleges szempont, így a

fordító szükség szerint figyelmen kívül hagyhatja azt. Ha azonban a fordítandó szöveg primer funkciója az esztétikai funkció, akkor a fordítónak ezt kell viszszaadnia. A szerző a műfordítás kapcsán kiemeli, hogy az esztétikai funkció és az információs tartalom egyidejű megőrzése szinte lehetetlen, így műfordítás kapcsán minimális fordításról nem célszerű beszélni. Egy fordítás során a legfontosabb dolog az, hogy a fordító megfelelően mérlegelje a felhasználó igényeit, illetve, hogy a felhasználó képes legyen pontosan meghatározni, hogy mi az a minőségi színvonal, amit elfogadhatónak tart az adott körülmények között.

A szerző a könyv harmadik részében a formulaszerű nyelvhasználatra és annak új aspektusaira koncentrálnak, természetesen a fordítás oldaláról megközelítve. Számos kutató ötleteit felhasználva, Heltai felhívja a figyelmet a nyelvelsajátítás új elképzelésére, mely szerint a nyelvtanuló sokszor a több szóból álló kifejezéseket egységként tárolja, majd hívja elő. A későbbiekben ezeknek a formuláknak a nyelvtani elemzése, majd a nyelvtani szabályok alapján történő létrehozása megy végbe. A szerző felhívja a figyelmet a rutinjellegű elemek gyakoriságára a szakszövegek és azok fordítása kapcsán is. Mivel ezek a csoportkonvenció jeles képviselői, jelentős részben lesznek ismétlődő jellegűek a szakszövegek, ezáltal a fordító rutinja és begyakorolt stratégiái még nagyobb szerepet kapnak a fordítás során. A szakszövegfordítás során felmerülő formulaszerű jelenségek tipikusan ezen előre legyártott elemek ismeretére támaszkodó képességet követelnek meg a fordítótól. Rendkívüli éleslátásról tesz tanúbizonyságot a szerző azon állítása, mely szerint a szakfordítás az irodalmi fordítással ellentétben nem olyan kreatív folyamat, hiszen itt a fordítók gyakran támaszkodnak a fent említett elemek valamelyikére, a gyors és hatékony fordítás kivitelezése érdekében.

A fejezet második részében Heltai a kollokációkkal és azok fordításban betöltött szerepével foglalkozik. Azt állítja, hogy a szakszövegek kollokációval teli világában nem nehéz feladat „áltudományos” cikket írni. Az előre legyártott, formulaszerű elemek és kollokációk szövegbe történő zsúfolásával az olvasónak olyan érzése támad, mintha tényleg egy színvonalas tudományos művet olvasna. Szakszövegfordítás esetén a célnyelvi kollokációk használata kívánatos, mivel ezek segítségével a szöveg anyanyelvinek hangzik, illetve a fordítás időtényezője is a fordítót segíti. A szerző hangsúlyozza, hogy a kollokációk használata esetén sem szabad túlzásokba esni: bizonyos szókapcsolatok, sztereotípiák alkalmazását a későbbi félreértések miatt kívánatos kerülni. Műfordítás esetén a kollokációk használata komplikáltabb kérdés, mivel a forrásnyelvi írók sok esetben szándékosan használnak idiomatikus, a szokásostól eltérő kifejezéseket. Sok esetben a fordítónak nehéz eldöntenie, hogy a szerző szándékosan tért-e el a már megszokott szókapcsolattól.

A negyedik fejezetben a szerző az explicitáció kérdéseit vizsgálja angol nyelven megjelent tanulmányaira is támaszkodva. Az explicitációs hipotézis szerint a már lefordított szövegek nyelvileg kifejtettebbek, mint a forrásszövegek. A szerző szerint ez minden fordításra igaz, ezért a kifejtés tulajdonképpen fordítási univerzálénak tekinthető. A kifejtésnek több fajtáját különböztethetjük meg: a kötelező jellegű kifejtést Heltai szerint aligha kell tanítanunk. Szinte magától értetődő, hogy a magyar nyelvben használjuk a ragokat és a képzőket,

holott az eredeti szövegben (például az angol) ilyenek nincsenek. Míg a fakultatív kifejtést kulturális, illetve háttérismeretbeli különbségek indokolják, addig a pragmatikai kifejtés bizonyos módosítószavak és partikulák alkalmazását jelenti, Heltai saját kutatására támaszkodván megerősíti Klaudy Kinga feltételezését, amely szerint a kifejtés egyik oka az, hogy a fordító egy korábban használt eljárást újra használni fog, még akkor is, ha anélkül is megoldáshoz jutna a fordítás során. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az explicitáció használata részben a szöveg típusától, részben a szöveg stilisztikai jellemzőitől függ. Ahhoz, hogy egyfajta tendenciát mutathassunk ki az explicitáció szakszövegekben előforduló alkalmazásával kapcsolatban, további kutatásokra van szükség.

A szerző a könyv ötödik fejezetében talán a fordítástudomány legkényesebb aspektusát, a reáliák fordítását részletezi. A reáliák kulturálisan kötött, kultúraspecifikus kifejezések, melyek fordítása mindig is megosztotta a fordításelemeléssel foglalkozó kutatókat, illetve a fordítókat is. A szerző hangsúlyozza, hogy a fejezet inkább marad a téma elméleti síkján, mintsem a reáliák gyakorlati fordításánál. Számos szerző ötletére hivatkozva Heltai azzal az állásponttal ért egyet, amely szerint minden szóhoz tartozik valamilyen kulturális tartalom, tehát minden szóról kiderülhet, hogy reália, ezért a tág értelmezéssel óvatosan kell bánnunk. A reália megnevezés helyett célszerűbb a kultúraspecifikus kifejezés alkalmazása, amely kontextusfüggő, továbbá a két nyelv viszonyában értenődő, tehát viszonyfogalom. A szerző szerint érdemes a reáliákat az ekvivalencia szempontjából elemezni, különbséget téve lexikai ekvivalencia és szövegszintű ekvivalencia között.

A hatodik fejezetben a fordítás pszicholingvisztikai kérdéseiből kaphat ízelítőt az olvasó, különös figyelmet szentelve a fordítás monitor modelljére, illetve a nyelven belüli fordításra. A fordítás monitor modellje az új évezredben jelent meg, lényege, hogy a fordítás folyamatában a szó szerinti fordítás alapvető szerepet játszik. A fordítóban először mindig olyan pszichológiai folyamatok zajlanak le, amelyek a szó szerinti fordítást kínálják fel: specifikusabb megközelítésben a fordító célnyelvi mentális lexikonja mindig a szó szerinti fordítást ajánlja fel első körben, ahol a fordítás folyamatát egy úgynevezett monitor ellenőrzi. Ha a monitor jelez a fordító felé, hogy a szó szerinti fordítás nem lesz megfelelő az adott szituációban, a fordító további megoldásokat keres majd a problémára. Heltai felhívja a figyelmet arra, hogy a modell még kiforratlan, és számos kérdés vár tisztázásra az elmélettel kapcsolatban. A modell kutatói szerint a szó szerinti fordítás a fordítás alapvető stratégiája, holott a szó szerinti fordítás és a monitor működését mint automatikus folyamatot írják le.

A szerző szerint a stratégia egyik ismérve a tudatosság, ezért célszerű lehet megvizsgálni, hogy a szó szerinti fordítás mennyiben folyamat és mennyiben stratégia. Heltai a fordítás értelmezéseinek tisztázása után a nyelven belüli fordítás kapcsán azokat az eseteket emeli ki, amelyek manapság a legelterjedtebbek. A nyelven belüli értelmező nyelvhasználat gyakran szóban is előfordul, főként, amikor saját szavainkat átfogalmazzuk, avagy mások szavait értelmezzük. A nyelven belüli írott fordítás kapcsán Heltai az irodalmi művek átdolgozását, a régi szövegek mai nyelvre történő fordítását, illetve szakszövegek laikusok számára történő átfogalmazását emeli ki.

A hetedik és nyolcadik fejezetben a szerző szaknyelvről és szakfordításról, illetve kreativitásról szóló tanulmányaiból ad ízelítőt. Az olvasó megismerkedhet a terminus és a köznyelvi szó közötti különbségekkel, valamint a terminologizáció és a determinologizáció kérdéseivel is. Heltai arra figyelmeztet, hogy a terminus és a köznyelvi szó közötti kapcsolat rendkívül sokrétű, éppen ezért sok fordítási problémával is jár. Mivel a terminusok nagy része egyúttal köznyelvi szó is, a fordítónak ki kell derítenie, hogy mely jelentésében szerepel az adott szövegben, mivel a fordítás más lehet a célnyelvben. A könyv utolsó részében a szerző kiemeli, hogy fordítás és kreativitás kapcsolatában a szociofiziológiai faktorok nem elhanyagolhatóak a fordítói kompetencia kapcsán. Mivel a fordítási folyamatot döntően befolyásolja a szociális és fiziológiai környezet, a fordítási kompetencia a fordítói készség csupán egy komponense, ami a fordítói performanciáért felelős. A fordítási készséget a fordítói kompetencia manifesztációjának tekinthetjük adott szociofiziológiai környezetben.

Heltai Pál lebilincselő stílusban, a köznapi ember számára is érthető könyvnyedséggel mutatja be eddig megjelent tanulmányait a fordításelmélet világából, ugyanakkor saját, újszerű, innovatív ötleteit is az olvasó elé tárja. Nem rejti véka alá azt sem, ha valamely kutató véleményével nem ért egyet: ebben az esetben ésszerű érvekkel próbál megoldást kínálni az adott problémára. A *Mitől fordítás a fordítás?* tankönyvként is megállhatja a helyét a szakfordító és fordításelméleti kurzusokon. A szerző könnyed, jól érthető stílusa miatt a fordítás iránt érdeklődő olvasók szélesebb rétegei is nagy segítséget kaphatnak a téma szövevényes világának áttekintésében. A könyv szerkezete világos, a szerző mondanivalóját rendkívül strukturáltan foglalja össze. Heltai Pál könyve alapmű lesz a könyvtárak polcain, hiszen a szerző éles szemű megfigyelései, eredeti gondolatai, valamint átfogó témafeldolgozása igazi kuriózzummá teszi e művet a fordításelmélet hazai színterén.

Krónika

Szabari Krisztina

(1953–2014)

Sokunkat ért mély megrendüléssel a lesújtó hír, hogy a magyar tolmácsszakma kiválósága, Szabari Krisztina örökre kikapcsolta a mikrofont, letette a fejhallgatót és becsukta maga mögött a tolmácsfülke ajtaját. Nehezen szedem össze és szerkesztem át gondolataimat, hiszen nemrég még életmű interjúra készültem vele. A *Fordítástudomány* jelen száma adta volna közre azt a beszélgetést, melynek kérdéseit már összeállítottam, csak egy alkalmas időpontra vártunk. „Az interjúra talán van még idő, majd márciusban visszatérünk rá” – írta egyik e-mailjében február közepén. Sajnos már nem térhetünk vissza rá, mert a sors kegyetlenül közbeszólt, és a válaszokat soha sem tudjuk meg. Nem tudjuk meg, mi volt a legemlékezetesebb megbízása, kinek tolmácsolt legszívesebben az állam- és kormányfők közül, hogyan élte meg, amikor a rendszerváltás idején sorsfordító megbeszéléseken tolmácsolt, és azt sem oszthatja már meg az olvasókkal, milyen benyomást tett rá Angela Merkel, akivel egykor a Helmut Kohl Magyarországra kísérő delegáció tagjaként találkozott és beszélgetett.

Krisztina életének alfája és omegája a nyelvi közvetítés és az ahhoz kapcsolódó tevékenységek voltak: tolmácsolás, fordítás, nyelvtanítás, vizsgáztatás stb. Idegen nyelvek iránti érdeklődése korán megmutatkozott, hiszen középiskolai tanulmányait is ilyen osztályban, az Eötvös József Gimnázium német nemzetiségi – német tannyelvű osztályában végezte. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen német nyelv és irodalom, valamint angol nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári diplomát szerzett. 1976-tól a Külkereskedelmi Főiskola Német Nyelvi Tanszékének tanársegédje, majd 1981-től adjunktusa volt. Az ott töltött 14 év alatt német nyelvet, szakfordítást és tolmácsolást, valamint külkereskedelmi ismereteket oktatott német nyelven. Sokat foglalkozott a külkereskedelmi szaknyelv kutatásával, ezzel kapcsolatban publikációi is jelentek

meg. Nemcsak tanított és kutató, hanem oktatási segédletek, tananyagok készítésében is aktív részt vállalt. Több szaknyelvi és szakfordítói főiskolai jegyzet társszerzője volt, valamint számos kiegészítő tananyagot állított össze a külgazdasági szakfordítás és tolmácsolás tantárgyakhoz.

A Külkereskedelmi Főiskola mellett 1979-től óraadóként kapcsolódott be az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Csoport munkájába, majd 1990-től mint főállású tanársegéd vette át a német csoport vezetését.

1996-ban az ELTE BTK-n egyetemi doktori fokozatot szerzett a „Jogi szövegek a fordítás, a szövegpragmatika és a terminológia tükrében. Fogalmi tartalom, nyelvi jelentés – fordítási hiba, nyelvi hiba” című disszertációjának megvédésével. 1998-ban a pécsi JPTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programja keretében védte meg „A tolmácsolás elmélete és gyakorlata” című PhD dolgozatát, és szerezte meg summa cum laude minősítéssel a PhD fokozatot. Dolgozata a Scholastica Kiadó gondozásában könyvalakban is megjelent, ami a tolmácsképző szakirányú továbbképzések kötelező tankönyve lett.

Az időközben Fordító- és Tolmácsképző Tanszékké alakult intézmény történetének 40 évéből 33 év szorosán összeforrt Krisztina munkásságával. Az itt töltött évtizedek alatt hallgatók százai vettek részt szakszemináriumain, „Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába”, „Nemzetközi kommunikáció” és „Nemzetközi szervezetek” című előadásain. Tolmácsgenerációkat nevelt ki, akik rengeteget tanultak tőle, többek között alaposságot, nyelvi igényességet, szakma iránti alázatot. Szavai hitelt érdemlőek voltak, hiszen esetében a tolmácsolás oktatása az elméleti tudás mellett gyakorlati tapasztalattal párosult. A tolmácsolásain elhangzott beszédeket a következő órára már magával vitte, az újonnan hallott szavakat, kifejezéseket azonnal megosztotta tanítványaival, mint ahogy egy-egy tolmácsolási helyzet tanulságait is megbeszélte velük. Nem szégyellt szót ejteni a hibákról, és nem egyszer öniróniával hangsúlyozta az örök igazságot, miszerint tévedni emberi dolog.

Ugyancsak nála szereztek sokan szakfordító, illetve tolmács bizonyítványt az országos képesítő vizsgán. Oktatói tevékenységének szerves részét képezte a doktori képzésben való részvétel is. A pécsi egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programjában, majd az ELTE Fordítástudományi Doktori Programjában tartott szemináriumokat, és lett több doktorandusz témavezetője. Nyugdíjba vonulásával 2013-ban docensként búcsúzott szeretett munkahelyétől. Már akkor is éreztük a hátrahagyott úrt, hiányoztak higgadt, megfontolt gondolatai, útmutatásai. De egy-egy telefonhívás, e-mailváltás vagy éppen személyes beszélgetés megadta kérdéseinkre a választ. A jövőben ez a lehetőség sajnos már nem adatik meg.

Bár a nyelvek mindig is meghatározó szerepet játszottak Krisztina életében, mégis véletlenül került a tolmácsvárára. Egy nyári könyvesbolti diákmunka különös folytatásaként, szinte mesébe illő módon a Magyar Televízióban kapott filmtolmácsolási megbízást. Mivel indulásakor Magyarországon még nem létezett intézményesített formában tolmácsképzés, így mindent saját magának kellett felfedezni, megtapasztalni, és a kiemelkedő minőségű munkával kivívni a szakma nagy öregjeinek elismerését. Nehéz volt a kezdet, hiszen az úgynevezett Lomb Kató-brigádba való bekerülés igazi kihívásnak számított.

Később gazdasági szervezetek és kormányzati szervek (Miniszterelnöki Hivatal, Külügyminisztérium, Országgyűlés) lettek Krisztina megbízói, ahol fokozatosan egyre rangosabb személyeknek tolmácsolt. A politikai tolmácsolás különösen nagy öröm volt számára. Willy Brandtnak, Helmut Schmidtnek és Helmut Kohlnek, valamint tartományi miniszterelnököknek is közvetített, ma már a történelemkönyvekben olvasható események vezető német tolmácsa volt. Valószínűleg kevesen mondhatják el magukról, hogy Németh Miklóstól Orbán Viktor első miniszterelnökségéig minden állam- és kormányfőnek tolmácsolt. Göncz Árpádot minden német és osztrák útjára ő kísérte el.

Magyarország uniós csatlakozásától kezdve Strasbourgban és Brüsszelben az Európai Parlament és az Európai Bizottság számára dolgozott rendszeresen szabadúszó tolmácsként.

Emellett 1980 óta szakfordítóként is tevékenykedett kül- és belföldi megbízók, folyóiratok számára elsősorban jogi és társadalomtudományi témakörben, több jogi szakkönyv jelent meg magyarul fordításában.

Aktívan részt vett a magyarországi tudományos életben, rendszeres résztvevője és előadója volt az évenként megrendezett alkalmazott nyelvészeti konferenciáknak, számos egyetemre és főiskolára kapott meghívást fordítás- és tolmácsolástudományi előadások tartására.

Nemcsak itthon, hanem külföldi szakmai körökben is elismerésre tett szert, rendkívül széleskörű nemzetközi kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Számos nemzetközi szakmai szervezet tagja volt, melyek üléseire rendszeresen meghívást kapott. Tagja volt többek között az Amerikai Fordítók Egyesülete (ATA) Akkreditációs Bizottságának, ahol az angol–magyar fordítási csoportot vezette. Több ízben részt vett a bizottság ülésén Washingtonban. Folyamatosan tartotta a kapcsolatot a BDÜ-vel, a Német Fordítók Egyesületével, a Konferenciatorlmácsok Nemzetközi Szövetségével, az AIIC-kal, valamint az Európai Bizottság Konferencia- és Tolmácsszolgálatával (SCIC), ez utóbbi versenyvizsgáira számos alkalommal bizottsági tagként hívták. Szintén a nemzetközi kapcsolatrendszer része volt a mainzi Johannes Gutenberg Universität FASK tagozata, ahol előadásokat is tartott. 1993 óta számos európai fordítás- és tolmácsolástudományi konferencián adott elő, sőt Melbourne-ben a FIT (Fordítók Nemzetközi Szervezete) világkongresszusának résztvevői is hallhatták Krisztina előadását.

Több társaság, egyesület tagjaként aktív részese volt a magyarországi tudományos életnek (Magyar Nyelvtudományi Társaság, Modern Filológiai Társaság, MTA Fordításelméleti Munkabizottság, Magyar Fordítók és Tolmácsok, MANYE Magyarországi Alkalmazott Nyelvészek Egyesülete).

E gazdag életúton végigtekintve láthatjuk, hogy Krisztina életében a tolmácsolás, a fordítás, az oktatás és a tudomány mindig jelen volt. Azt vallotta, hogy mindegyikre szükség van ahhoz, hogy az egyiket jól tudjuk művelni.

„Az tud jól tolmácsolni, aki elgondolkozik rajta és reflektál a tevékenységére, az tud igazán tanítani, aki a gyakorlatban is megpróbál helyt állni, és az tud jól tudományt művelni, aki megfelelő gyakorlati tapasztalattal rendelkezik a fordításban és tolmácsolásban, valamint ezek oktatásában. Az én életemben hol egyik, hol másik került előtérbe, néha talán a másik kettő rovására. Céлом azonban mindig is az egyensúly volt. A hallgatóknak pedig mindig azt próbál-

tam közvetíteni, hogy szeretni kell a nyelvet, és nekünk, professzionális nyelvi közvetítőknak mindig jobban kell tudnunk használni, mint a nem tudatos nyelvhasználóknak” – írta tavalyi jubileumi visszaemlékezésében.

Tudásvágya, a nyelvek iránti érdeklődés élete utolsó pillanatáig töretlen maradt. Néhány évvel ezelőtt elkezdte felfrissíteni francia nyelvtudását és beiratkozott a Francia Intézet kurzusaira, szorgalmasan gyakorolt a televízió és az internet kínálta lehetőségek igénybe vételével. Nem kívánta már munkanyelvei közé felvenni a franciát, csak saját kedvtelésből tolmácsolt Victor Hugo nyelvéről. Időnként pedig közismert öniróniájával megjegyezte: „ha másra nem, legalább a demencia ellen jó, hogy nyelvet tanulok”.

A világhálónak köszönhetően hangját számos strasbourggi plenáris ülésen készült felvétel őrzi, élvezetes stílusú, lebilincselő előadásából pedig az egyik videómegosztó portálon láthatunk néhányat. Hála e médiumoknak, Szabari Krisztina így is velünk marad.

Búcsúzzunk tőle Georg Christoph Lichtenberg aforizmájával: „Mindig fáj lalom, ha egy tehetséges ember meghal, hiszen ennek a világnak nagyobb szüksége van az ilyenekre, mint az Égnek.”

Gyakorlati és elméleti munkássága, oktatói pályája mintaként szolgált mindannyiunknak. Nevét beírta a magyar tolmácsolástudomány történetébe, s úgy tekintünk rá, mint hazánk egyik nagy tolmácslegendájára. Emlékét őrizzük, tanításait továbbadjuk. E pályaképet pedig kövessék kollégák, barátok és egykori tanítványok visszaemlékezései, amelyek árnyaltabbá teszik az igazi Szabari Krisztina-képet.

Felekné Csizmazia Erzsébet

Búcsú Szabari Krisztinától¹

Kedves Krisztina!

A Fordító- és Tolmácsképző Tanszék oktatói nevében szeretném neked megköszönni, hogy munkatársaid lehettünk. Ki hosszabb, ki rövidebb ideig. Én 35 évvel ezelőtt ismertelek meg, 1979-ben, amikor elkezdted nálunk óraadóként tanítani, akkor még a Külkereskedelmi Főiskola főállású tanáráként. Híred már megelőzött, lehetett rólad tudni, hogy nagyszerűen tudsz németül és kiválóan tolmácsolsz. Mikor megismertük rokonszenves személyiségedet, mindannyian úgy éreztük, nagy nyereség lenne tanszékünk számára, ha te hozzánk jönnél tanítani. Ideális kolléga voltál, nagy tudású, de végtelenül szerény és segítőkész. Még a 80-as években történt, hogy szerettelek volna felkérni egy előadásra a Magyar Tudományos Akadémián rendezett fordítástudományi konferencia sorozatban, és te nagyon nem akartál kötélni állni. Akkor mondta egyik kollégád a Külkereskedelmi Főiskoláról, hogy Szabari Kriszta nehezen vállal előadásokat, de ha elvállalja, az nagyszerű lesz. És tényleg így is történt.

1990-ben végre főállású oktatója lettél tanszékünknek, először egyetemi adjunktusként, majd egyetemi docensként. Az elkövetkező 23 évben te irányítottad a német szakcsoport munkáját, a te védőszárnyaid alól kerültek ki a németes szakfordítók és tolmácsok egymást követő nemzedékei. Közben folyamatosan tolmácsoltál a legmagasabb szinten olyan külföldi politikusoknak, mint Willy Brandt és Helmut Schmidt, és olyan magyar politikusoknak, mint Antall József és Göncz Árpád. Mint az FTT 40 éves évfordulójára írt önéletrajzi ihletésű pályaképedben elmondod, nagy örömet jelentett neked, hogy gyakorló tolmácsként szerzett tudásodat azonnal felhasználhatod az oktatómunkában, átadhatod a hallgatóknak. Oktatóként szigorú voltál, magas követelményeket támasztottál, de te magad is folyamatosan a legmagasabb követelményeknek feleltél meg mint az Európai Parlamentnek és a Bizottságnak rendszeresen dolgozó tolmács.

Azon ritka tolmácsok közé tartoztál, aki gyakorló tolmácsi tapasztalatait tudományosan is igyekszik általánosítani. Doktoráltál a német jogi szaknyelv fordításából, majd PhD fokozatot szereztél *A tolmácsolás elmélete és gyakorlata* című monográfiáddal, melyet azóta is alaptankönyvként használnak az egész országban. Tanulmányaid és konferencia-előadásaid mindig igazi élményt jelentettek, mert valódi problémákból indultál ki, logikusan végiggondoltad őket, és úgy jutottál el a tudományos általánosításig. Bekapcsolódtál a fordítástudományi doktori képzésbe is, több doktorandusz köszönheti neked fokozatát, és mindig szívesen vállaltál szerepet doktori védéseken opponensként vagy bizottsági tagként is. Sosem tekintetted formalitásnak ezeket a feladatokat. Véleményedre mindig érdemes volt odafigyelni. Hála az internetnek, megmaradt számunkra felvételen az utolsó előadásod, melyet 2013 augusztusában tartottál a

¹ *Elhangzott Szabari Krisztina temetésén, 2014. április 3-án.*

Fordítók és Tolmácsok Országos Fórumán. A professzionalizmusról szólt, amit te magad tökélyre fejlesztettél.

Amikor a 90-es években lehetőségessé vált, hogy bekapcsolódjunk a nemzetközi tudományos életbe, gyakran jártunk együtt nemzetközi konferenciákra. Hosszú időt töltöttünk együtt, repülőgépen, vonaton, várótermekben, és nagyon sokat beszélgettünk. Jó volt veled beszélgetni, őszintén érdekelt a másik ember, és te is élvezetesen tudtál mesélni életedről, a családotról, gyermekeid sikereiről. Szeretted a szép ruhákat, a finom illatszereket, a jó könyveket, szeretted élvezni az életet. Azt hiszem, boldog ember voltál. Munkásságod elismeréseként tavaly megkaptad az ELTE Bölcsészettudományi Karától a „Pro Universitate” érdemérem ezüst fokozatát. Az egyetem aulájában tartott átadó ünnepség után a langyos őszi napsütésben kiültünk az egyetemmel szembeni Vén Diák teraszára. Elmesélted, hogy most legszívesebben francia regényeket olvasol, én meg arra próbáltalak rábeszélni, hogy írd meg az emlékirataidat, tolmács pályafutásod történelmi jelentőségű eseményeit, melyekről eddig a tolmácsok számára kötelező diszkréció miatt sosem beszéltél.

Kedves Krisztina! Mindenben tökéletességre törekedtél, és ez majdnem mindenben sikerült is neked. Egyvalami nem sikerült: súlyos betegséged miatt túl korán mentél el. Varázslatos személyiséged emlékét megőrizzük.

Klaudy Kinga

Kollégák és tanítványok visszaemlékezései¹

Brüsszelbe szakadt tanítványok, kollégáik, barátok

Megrendülten vettük tudomásul a szomorú hírt... kellene mondanunk, ha panelekben tudnánk csak beszélni, és nem tulajdonítanánk jelentőséget a nyelvi formának. De azt tanultuk Tőled, hogy a forma is tartalom, és a tolmács dolga pedig az, hogy akkor is jelentést adjon a szavaknak, ha kiüresedni fenyegetnek. Megrendültünk. Igen. Az egyik nap még jókedvűen beszélgettünk Veled a strasbourgri plenáris terem csak sok és titkos lépcsőn keresztül megközelíthető emeleti tolmácsfolyosóján, amikor szuszogva ugyan az erőfeszítéstől, de mosolyogva megérkeztél a kabinhoz, a másik nap pedig...

Megrendültünk a hírtől, de nem vesszük tudomásul. És szomorúan sem kívánunk emlékezni. Mert Benned is mindig ott bujkált a mosoly, a helyzetek humora iránti fogékonyság, a bölcs emberekre jellemző önirónia. Tudtál nevetni sok a tömeg által fontosnak tartott dolgon, a valóban lényegteleneken pedig eleve. Megvolt Benned a magukkal tisztában levő emberek nagyvonalúsága. A homo ludens cinkos huncutsága.

Egyik, általunk titokban rögzített, majd lakonikusságáról elhíresült mondasod szerint: „A profi már az elején sem lelkes.” Ezt azóta mélyen átérezzük, de soha nem értettük félre, mert tudtuk, mit üzentél vele. Szemben ugyanis a kezdővel, aki felpörög ugyan az induláskor, de a feladat végére kimerül, a profi tolmács (és az életét mesterfokon megélő ember) megfontoltan halad, és mindvégig kitart. Szolgál, szolgáltat, de csak az arra érdemesekkel barátkozik. Egyformán képes a feladat elején és végén is a mosolyra, de nem adja mosolyát ingyen: távolságát és méltóságát mindig, minden helyzetben megőrzi, és a legvégén is csak visszafogottan biccent: „Ich habe ganze Arbeit geleistet.”

Továbbvisszük, amit tőled tanultunk. Tolmácsként eleve, de emberként különösen. Szavaidat őrzi sok felvétel. S ami nem tartozott a külvilágra: a háttérben a betegséggel vívott asszó során tanúsított emberi tartásodat és kitartásodat pedig mi őrizzük példaként:

Zachar Viktor, az FTT volt hallgatója, majd tanára

Bár 2001 szeptembere a legtöbb embernek egy fontos világpolitikai esemény miatt maradt meg emlékezetében, számomra immár örökre azért is marad különösen emlékezetes, mert ekkor találkoztam először Szabari Krisztinával. Német nyelv és irodalom szakos egyetemistaként sikerült felvennem nála a nyelvészeti szakszeminárium kurzust az ELTE BTK-n. Ezt a félévet még két másik követte a 2003/2004-es tanévben, immár a Fordító- és Tolmácsképző Központban.

¹ A visszaemlékezéseket összegyűjtötte: Felekne Csizmazia Erzsébet

Hallgatóként csodáltuk nyelv- és tárgyi tudását, felkészültségét, tolmácsolástechnikai ismereteit, és ámulattal hallgattuk anekdotáit saját és kollégái életéből. Bátran állíthatjuk, hogy német–magyar viszonylatban a politikai és gazdasági élet legnagyobbjainak tolmácsolt. Ez a csodálat azután sem változott, hogy 2004 és 2012 között előbb megbízott előadóként, majd tanársegédként a kollégája lehettem.

Rengeteget köszönhetek neki szakmailag és emberileg is. Folyamatos segítsége, pártfogása, tanácsai nélkül ma nem tartanék ott, ahol tartok. Büszke vagyok arra és örökké hálás vagyok neki azért, hogy „zöldfülűként” kollégájává, sőt – talán nem túlzás – barátjává fogadott. Sosem érezte velem, hogy előttem jár: életkoránál, hatalmas tudásánál, élettapasztalatánál és tanítási rutinjánál fogva.

2009 és 2013 között a doktori témavezetése elengedhetetlen volt ahhoz, hogy ilyen rövid idő alatt meg tudjam írni és sikeresen meg tudjam védeni a disszertációm. Folyamatos lelkesítése, ösztönzése és szakmai segítsége nélkül ez nem lett volna lehetséges. Személyes beszélgetéseink, levélváltásaink mindig új energiát adtak a munka folytatásához. Tervezett előadásaimat szinte kivétel nélkül elolvasta és véleményezte, sőt olykor azt is kérte, hogy adjam elő csak neki, amit majd mondani szeretnék – és ahogyan. Ilyenkor hatalmas rutinjával adott további tanácsokat a prezentációmmal kapcsolatban. Hálás vagyok a gondviselésnek azért, hogy a 2013. októberi védésemet még megérhette, de végtelenül szomorú, hogy a 2014. áprilisi avatásra szóló meghívásomnak már nem tudott eleget tenni.

Ahogy nekem, úgy sokunknak nem „csak” tanára volt Szabari Krisztina, de egyben mentora is. Egykori diákjai sok év múlva is érdeklődtek nálam felőle, és vele is rendszeresen tartották a kapcsolatot. Elméleti és gyakorlati munkásságával, szakmai profizmusával és alázatával, egész személyiségével beírta magát nemcsak a Fordító- és Tolmácsképző Tanszék, de az egész magyar fordító- és tolmácsképzés történetébe. Emlékét örökké megőrizzük, szellemi örökségét pedig igyekszünk továbbvinni. Nyugodj békében, Kriszta, nagyon hiányzol!

Faludy Kinga, az FTT megbízott oktatója

Még most is nehéz elhinni, hogy már nem e földi dimenzióban vagy velünk, de hogy bennünk tovább élsz, az biztos! Az elmúlt több mint négy évtizeden keresztül életutunk sokszor találkozott. A hatvanas évek végén a véletlen úgy hozta, hogy a Vígyszínházban egymás mellé szolt a jegyünk, és együtt „tombolhattunk” a Royal Shakespeare Company sziporkázóan kiváló, újszerű előadásán.

A hetvenes években mindketten a Külkereskedelmi Főiskolán dolgoztunk, sikeresen vettük az akadályt, a gazdasági szaknyelv oktatásához elengedhetlenül szükséges gazdasági alapismeretek vizsga teljesítését. Munkahelyünk nagy hangsúlyt fektetett a tudományos továbbképzésre, fiatalon, tele ambícióval előadásokat tartottunk, publikáltunk, és Te ezen kívül folyamatosan, igen magas szinten tolmácsoltál.

A nyolcvanas években a családalapítás, a gyereknevelés volt a legfontosabb feladatunk, majd a kilencvenes évektől az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában találkoztam újra Veled.

Zichler Csilla, az FTT volt hallgatója, majd tanára

Krisztát először munka közben láttam. A Német–Magyar Fórum 2000-ben tartott ünnepi közgyűlésének magyar résztvevőivel a Ferihegyi repülőtéren vára-koztunk a berlini gépre, amikor Mádl Ferenc környezetében feltűnt nekem egy hölgy. Akkor személyesen még nem ismertem Krisztát, és a szituációból adódóan lehetett volna akár egy magas rangú delegált vagy minisztériumi munkatárs is. Nekem mégis az a benyomásom támadt, hogy biztosan ő lesz a németországi rendezvényen a köztársasági elnök tolmácsa. Lenyűgözve figyeltem, ahogyan kedvesen, magabiztosan, ugyanakkor szerényen jelen volt – áradt belőle a professzionalizmus. Mádl Ferencnek természetesen más programja volt, mint a közgyűlés többi résztvevőjének, így nem volt lehetőségem tovább figyelemmel kísérni Krisztát. Ez a rövid idő mégis igen élénken él az emlékezetemben, és nagyban hozzájárult a „profi” tolmácsról alkotott képem kialakulásához.

Két tanéven keresztül lehettem hallgatója az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában, ahol kiemelt szerepe volt abban, hogy ehhez a képhez szakmai tartalom is társuljon. Megtanultam, hogy csak „életmódszerűen” válhatok tolmáccsá. A folyamatos önképzést, tájékozódást és tanulást nemcsak a hallgatóitól várta el, hanem hiteles tanárként óriási tudása, szakmai tapasztalata és rutinja ellenére – vagy inkább éppen emiatt – önmaga is ezt tette. Magával ragadó volt az igényessége. Emellett olyan szakmai és tudományos alázat jellemezte, amely csak az igazán nagy tudásúak sajátja. Nagyon szigorú volt, de a mai napig fel tudom idézni azokat a konkrét tolmácsolási gyakorlólé helyzeteket, amikor egy-egy mondattal szárnyakat, erőt és reményt tudott adni a kemény felkészüléshez. Később a tanszéken a mellette eltöltött időszakban a vizsgáztatások során megtapasztalhattam, hogy a kívülálló számára talán maximalizmusnak tűnő szigora pedagógiai, didaktikai célokat szolgált: a megmértetések alkalmával valóban „csak” az egészre koncentrált, nem akadt fenn szórszálhasogató módon a lényegtelen apróságokon.

Emlékeim felvillantását az első találkozással kezdtem, zárásként az utolsót is szeretném megosztani. 2013 végén váltottunk utoljára e-mailt, az utolsó két évben ugyanis a gyerekeim születése miatt sajnos már csak írásban tudtuk tartani a kapcsolatot. Csak a – még mindig felfoghatatlan – halála után értesültem arról, hogy akkor decemberben éppen egy válságos, sőt életveszélyes időszakon volt túl. Leveléből mégis a kedvesség, a szeretet és a bizakodás sugárzott. Hihetetlen tartással és belső erővel viselte betegségeit: több szempontból is heroikusan harcolta meg a harcot, futotta végig a pályát és tartotta meg a hitet.

Mindegyik „szerepében” tisztelettel és szeretettel őrzöm emlékét, és ápolom a magam lehetőségei között szellemi, szakmai és lelki örökségét.

Zelényiné Kováts Annamária, Budapesti Corvinus Egyetem, az FTT megbízott oktatója

Kriszta szakmai életét előbb ismertem meg, mint őt magát. Férjem, a Kossuth Rádió szerkesztő-műsorvezető riportereként többször készített vele interjút és sokat mesélt róla. Évtizedekkel ezelőtt volt alkalmam nekem is találkozni vele.

Konferenciákon láttuk egymást, tudtuk, ki mivel foglalkozik, de közelebbi kapcsolatba csak Győrben egy tudományos ülészen kerültünk. Az előadók között voltam, szűkebb szakterületem, az országismeret volt a témám. A német nyelvű országokról szóló „Wo man Deutsch spricht” című kézikönyvből merítettem példáim nagy részét. Ebédidőben odajött hozzám Kriszta, és megkérdezte, lenne-e kedvem óraadóként az akkori Fordító- és Tolmácsképző Központban aktuális országismeretet tanítani. Ettől kezdve éveken át jókat beszélgettünk, privát e-maileket is váltottunk. Egész személyisége elbűvölő volt, a kitűnő, sokoldalú szakembert, a pszichológiai felvértezétséggel rendelkező oktatót, a barátot testesítette meg egész személyisége. Tudását olyan szakértelemmel és közvetlenséggel adta át, hogy rajongtak érte hallgatói. Mindig korrekt volt és jó kolléga. Egyéniség, és ember! Hiányzol, Kriszta! Nagy úrt hagytál magad után. Szeretett lényed emlékezetemben örökre megmarad. Nyugodj békében!

Mohácsi-Gorove Anna, az FTT volt hallgatója, majd tanára

Hallgatóként nagyon élveztem Krisztina előadásait, szemléletes, hiteles példáit; mindig is csodáltam szerzteágazó tudását és sokoldalúságát. Jó volt látni, hogy nemcsak szakértője, hanem szerelmese is a szakmának és a nyelveknek. Későbből kedves emlékként maradtak meg a beszélgetéseink, élménybeszámolói francia tanulmányairól és parlamenti tapasztalatairól. Mindig jó volt meg tapasztalni nem szűnő érdeklődését és nyitottságát, amellyel nemcsak szeretett szakmája és a világ felé, hanem személyesen felém, a fiatalabb kolléga felé is fordult.

Verena Grubenmann Schmid, az FTT vendégoktatója

Kedves Krisztina! Emlékszel még? 2002. március 18-án találkoztunk először. Pontosan emlékszem még arra a hétfői napra, amikor beléptem a szobádba az ELTE-n. Azért mentem, hogy bemutatkozzam Neked, a német csoport vezetőjének. Meglehetősen ideges voltam, mert nem nagyon tudtam, mit is vár tőlem az egyetem. Az Európai Parlament által felkínált pedagógiai támogatás keretében az oktatásban kellett segítenem – de hogyan? Hiszen egy mukkot sem beszéltem magyarul. Két gondolat cikázott át a fejemen: „Milyen kicsi ez a szoba!” És: „A némettudása kiváló!”

Azon a bizonyos 2002. március 18-i napon alapoztuk meg barátságunkat. Azt a barátságot, amely kiállta az idő próbáját, és a véleménykülönbségek ellenére (pl. politikai viták során) is megmaradt. Hamar tegeződni kezdünk, és a közös tanítás mindkettőnknek sok-sok örömet jelentett.

Éles elméddel, elemzőképeségeddel már az első perctől fogva lenyűgöztél. Téged nem lehetett becsapni, félrevezetni. A Magyarországról szerzett ismereteim jelentős részét is Neked köszönhetem, és amikor a magyar nyelv miatti elkeseredésemben nem egy alkalommal már-már ott tartottam, hogy feladom, bedobom a törülközőt, Te voltál az, aki bátorított, hogy folytassam.

Aztán jött 2004. Magyarország EU-csatlakozása, és kezdetét vette a mi „Dreher-korszakunk”. Minden plenáris héten együtt ebédeltünk a kehli Dreher

kávéházban. Ez a program a strasbourgi hetek állandó része lett: csak átkeltünk a Rajnán, leültünk a foglalt asztalunkhoz és rövid időre már el is felejtettük a kabinban átélt stresszt. Mennyit fecsegtünk és nevettünk, megbeszéltük kisebb-nagyobb gondjainkat, bajainkat, filozofáltunk Istenről és a világról!

Anélkül, hogy tudtuk volna, 2014. február 27-én kívántunk egymásnak utoljára jó utat a Dreherben. „Márciusban valószínűleg nem jövök Strasbourgba, de áprilisban egészen biztosan“ – mondtad. A sors azonban közbeszólt.

Szinte napra pontosan tizenkét évig ismertük egymást, Krisztina. Tizenkét éven át találkoztak útjaink, tizenkét éven át beszélgettünk egymással és tanultunk a másiktól. Tizenkét olyan gyümölcsöző év van mögöttünk, amit soha sem fogok elfelejteni. Még sokszor szerettem volna beszélgetni, nevetni Veled, a Dreherben együtt ebédelni. Képtelen vagyok elhinni, hogy mindez nem lesz többé. De egy dolog biztos: van és lesz mindig egy különleges hely számodra a szívemben.

Papp Sándorné, az FTT tanszéki előadója

Amióta megtudtam a hírt, Váci Mihály alábbi verssora ismétlődik állandóan bennem: „Olyan csönd van így nélküled, hogy szinte hallani, amit még utoljára akartál mondani...” Sosem felejttem el a beszélgetéseinket, ahogy bejöttél hozzám és jókedvűen meséltél a parlamenti munkáról és minden másról, miközben kávéztunk. Érdekelt, hogy velem mi van, hogy bírom, és győzködteél: „Zárd be az ajtódat, ez egy átjáróház, így nem lehet dolgozni! Írd ki, mikor zavarhatnak!” Ígértem neked, hogy így lesz, persze sosem tudtam betartani... Most is látom mozdulataidat, mosolygós arcod és hallom kedves szavaidat – ez az emlék örökre a szívemben marad.

Weidingerné Fehérvári Zsuzsanna, az FTT volt hallgatója

Amikor a Külkereskedelmi Főiskolán szerzett diplomámmal a zsebemben, 1983 őszén elkezdtem tanulmányaimat a Tolmácsképzőn, számomra már nem volt ismeretlen Tanárnő. Örültem, hogy ismét a tanítványa lehetek.

Kezdetől fogva partnernek tekintett bennünket, azt mondanám, a legpozitívabb értelemben vett szigorú szeretettel közelített hozzánk; az órákon nem csupán bőséges ismeretanyagot adott át nekünk, hanem bölcs tanácsaival felkészített bennünket a várható nehézségekre is. Felkészültsége egyenesen bámulatos volt – olyan időszakban, amikor a feltételek még csak nem is közelítettek a maiakhoz; tehát ezt a hatalmas tudást megszerezni annak idején sokkal nehezebb volt, mint manapság.

Az eltelt évek során, a fordítók és tolmácsok napján tartott előadásai szintén arról győztek meg, hogy minden tekintetben kivételes személyiségről van szó, szörnyű belegondolni, hogy csak múlt időben beszélhetünk róla...

Embersége, szakmai alázata, igényessége példaértékű a számomra, s mindannyiunk számára, akik oly szerencsések vagyunk, hogy ismerhettük őt. Hálával, tisztelettel és szeretettel emlékezem rá. Nyugodjon békében!

Kaján-Miholics Klára, az FTT volt hallgatója

Nagy tudású, határozott, szigorú, de végtelenül kedves. Ezek a jelzők jutnak eszembe Szabari tanárnőről. Sokat köszönhetek neki.

Emlékszem, amikor 2007 szeptemberében az első tolmácsolás órát tartotta nekünk. Mindnyájan nagy izgalommal és várakozással tele ültünk a tanteremben, hiszen tudtuk, ki Szabari tanárnő: profi tolmács, fordító és szigorú tanár. A bemutatkozó órán, csakúgy, mint az összes többin, nagyon sokat dolgoztunk, tanultunk, készültünk. Szabari tanárnő mindig megkövetelte az állandó tájékozottságot, mindig tudni kellett a friss híreket, s nem csupán német nyelvtérületről, hanem az egész világból. Szorgalmasan vásároltuk is a német hetilapokat, tanultuk az ismeretlen szavakat, kifejezéseket, úgy, ahogy a Tanárnőtől láttuk. Emlékszem, egyszer megmutatta nekünk a jegyzetfüzetét, amelybe a számára ismeretlen szavakat följegyezte – nagy ámulatunkra, hiszen úgy gondoltuk, Szabari tanárnő profizmusa mellett ilyenre nincs is szükség. Aztán rájöttünk, a fordítást és tolmácsolást művelni csak így lehet, állandó tanulással, olvasással. Ez ott és akkor a tolmácsképzőben nagyon belém ivódott. Hogy minél többet gyakoroljunk, Hédi barátnőmmel esténként interneten keresztül hosszasan tolmácsoltunk, blattoltunk, cikkeket kerestünk. Meg akartunk felelni, megfelelni magunknak és Szabari tanárnőnek. Tudtuk, hogy szeret minket. Egyenként és az egész osztályt.

Nagyon kemény egy évet töltöttünk a tolmácsképzőben. A záróvizsgára rengeteget készültünk. Megérte. Mindnyájan megcsináltuk. Boldogok voltunk, nagyon boldogok. Az eredménytől függetlenül az összes tanárunknak virággal készültünk a záróvizsga napján. Csoportfelelősként én mondtam köszönetet tanáraink munkájáért. Szabari tanárnő könnybe lábadt szemmel hallgatta köszönő szavaimat, éreztük felénk áradó szeretetét, jóságát. Akkor is és most is azt mondom: „sokat tanultunk Szabari tanárnőtől, nemcsak szakmailag, hanem emberileg is”. Mindezt a tudást és Szabari tanárnő drága emlékét magunkkal visszük egész életünkre. Nyugodjék békében!

Sassiné Riffer Zsuzsanna, az FTT volt hallgatója

Lelkiismeretes tanár volt. Az ELTE-n a németes tolmácsokat tanította, ezért angolos révén nem sokat találkoztam vele. Viszont tisztán emlékszem rá, hogy az EMCI-vizsga előtt rendszeresen bejárt gyakorolni a németesekkel, és a gyakorlásokra szabad kabinkapacitás függvényében szívesen fogadott nem németes hallgatókat is. Én is így ismerhettem meg közelebbről. Rengeteget tett tanítványai szakmai fejlődése érdekében.

Antonovich Szandra, az FTT volt hallgatója

Szabari Krisztina tanárnő azt itta, amit prédikált. Alázatos munkavégzésével sarkallt minket alázatra. Tudásával ösztönzött tanulásra. Világos beszéddel vezetett rá értelmes megoldásokra. Tisztelettel parancsolt tiszteletet. A jó pedagógus szigorával bírt rá, hogy magunkkal szemben mindig szigorúak legyünk.

Öniróniája segített abban, hogy elfogadjuk: hibátlan munkavégzés nem létezik, de pont ettől érdekes ez a világ. A tanárnő órái valójában nem értek véget kilencven perc után. Szemináriuma nem fejeződött be a szemeszter végeztével. Oktatói munkája nem nyugdíjba vonulásáig tartott.

Malinovszky Szilvia, az FTT volt hallgatója

Számomra Szabari tanárnő jelentette az FTT-n belül a német csoportot. Mindezt határozottan kézben tartott, megszervezett mindezt úgy, hogy folyamatosan ingázott Brüsszel és Budapest között. Emlékeim szerint mindig körülöngte az Európai Parlament levegője.

Amikor egy alkalommal a parlamenti újság blattolása volt a feladat, első ügyetlen próbálkozásaink után megmutatta, hogyan kellene csinálnunk. Jó ízelető volt a profizmusából. Magasra tette a mércét, és ezzel minket is még tökéletesebb munkára ösztönzött. Rengeteget tanulhattam tőle, és ezért nagyon hálás vagyok. A szigora és a profizmusa mellett közvetlen is volt. Még élénken emlékszem azokra az alkalmakra, amikor náluk otthon gyakorolhattunk a tolmácsvizsgára.

Őszintén remélem, hogy mi a tanítványai meg tudjuk őrizni az általa képviselt emberséget, szakmai profizmust, magas tolmácsolási és fordítási színvonalat, illetve továbbadhatjuk majd a még fiatalabbaknak, ahogy azt gondolom, ő is szeretné. A mester így a tanítványokon keresztül marad halhatatlan.

Maria Sebők-Demeter, az FTT volt hallgatója

Szigorú és igazságos – így emlékszem Rá! Az egyetemen, a kis fogadószobájában találkoztam először vele; hallgatóként szerettem volna részt venni az óráin. Ő azt javasolta, hogy előbb tanuljam meg a magyar nyelvet „itt a szomszédban” (a Magyar Nyelvi Lektorátuson), aztán nem csak „hallgatóként” vehettek részt az óráin. Igaza volt!

Sokat köszönhetek neki / Neked, Kriszta! A tegezést utolsó találkozásunk alkalmával, 2012-ben a tavaszi FTT konferencián ajánlottad; megtisztelve, de nehezen fogadtam el – annak ellenére, hogy közel egyidősek vagyunk –, mivel még mindig tanáromnak tekintelek, felnézek Rád, Kriszta! Büszke vagyok, hogy tanítványod lehettem. Nyugodj békében!

Varga Tibor, az FTT volt hallgatója

Először rettegtem tőle, de szerintem mindenki más is. Időbe telt rájönni, hogy ő igazából végtelenül kedves ember, aki iszonyatosan szigorú (saját magával szemben is), a kritikát pedig mindenféle mellébeszélés nélkül az ember szemébe mondta, és ez mindenkinek szokatlan volt.

Tájékozottságával és tudásával újra és újra lenyűgözött, rengeteg gyakorlati tanáccsal látott el minket. Még férfi szemmel is feltűnt, hogy remek érzéke van a divathoz, nagyon szereti a színeket, táskagyűjteményét pedig bárki megirigyelheti.

A hatalmas tudás ellenére mindig nagyon szerény maradt. A jó megoldásokat és az érzékelhető fejlődést kiemelte, de soha nem a maga érdemének tartotta, mindig csak annyit mondott: „Látom, a Zsuzsák (Boronkay és Láng) erre jól megtanították magukat”. Megtanított arra is, hogy egy tolmácsolás soha nem „jó”, mindig csak „jobb”, és legyünk mindig kritikusak magunkkal szemben. Annyi hasznos tanács és jó élmény kapcsolódik az emlékéhez, hogy felsorolni sem lehet. Elég csak annyi, hogy az évfolyamtársakkal minden helyzetre volt egy Szabari-idézetünk (neki pedig minden helyzetre volt egy vicces története). Nagyon büszke vagyok, hogy ismerhettem őt.

Szabari Krisztina műveinek bibliográfiája¹

- Szabari K. 1985. A szinkrontolmácsolás oktatásáról. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordításelméleti Füzetek* 3. Budapest: MTA. 49–54.
- Szabari K. 1989. A gazdasági változások tükröződése a külgazdasági szaknyelvben. *Nyelvoktatás felsőfokon* Vol. V. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola. 133–144.
- Szabari K. 1990. Kunterbuntes aus der Presse. In: *Deutsch für Ungarn*. Budapest: Széchenyi Kiadó. (társszerzőkkel)
- Szabari K. 1991. Fordítás és tolmácsolás. Elmélet és gyakorlat Magyarországon. In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Nyíregyháza: Bessenyei György Tanárképző Főiskola. 739–741.
- Szabari K. 1992. Fordítás és tolmácsolás a kultúráközi kommunikáció szolgálatában. In: Lengyel Zs. (szerk.) *A Második Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Veszprém: VE Kiadó. 188–190.
- Szabari K. 1993. Die Rolle der Textbausteine beim sinnerfassenden Dolmetschen. In: Klaudy K. and Kohn J. (eds) *Transfere necesse est ... Current Issues of Translation Theory/Aktuelle Fragen der Übersetzung. Proceedings of the Symposium in Honour of Gy. Radó*. Szombathely: BDTF. 217–225.
- Szabari K. 1993. Az intézménynevek fordításának problémái. In: Klaudy K. (szerk.) *A Harmadik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Miskolc: Miskolci Egyetem. 255–259.
- Szabari K. 1995. Are Interpreters Born or Made. Real-Life Situations in the Classroom. In: Krawutschke, P. (ed.) *Proceedings of the 36th Annual Conference of the American Translators Association*. Nashville, Tennessee: ATA. 407–413.
- Szabari K. 1996. Európai Unió: nyelvi vetület. In: Lengyel Zs. (szerk.) *Szociolingvisztika*. Budapest-Pécs-Veszprém: Veszprémi Egyetem. 101–116.
- Szabari K. 1996. Problems of Translating Legal Texts. In: Klaudy, K. Lambert, J., Sohár, A. (eds) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica. 115–125.
- Szabari K. 1996. Az idegen nyelvek ismeretének jelentősége az Európai Unióban. In: Izikné Dr. Hedri Gabriella (szerk.) *Európa ma és holnap*. Budapest: Hanns-Seidel-Alapítvány – Euration Alapítvány. 132–139.
- Szabari K. 1996. A nyelvi kérdés szabályozása az Európai Unióban, a fordítás és a tolmácsolás jelenlegi gyakorlata - a jövő kihívásai, tanulságok Magyarország számára. In: Székely G. et al. (szerk.) *Nyelvek és nyelvoktatás a Kárpát-medencében. A VI. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. I. kötet. 51–84.
- Szabari K. 1996. Jogi szövegek fordításának problémái német-magyar példákkal. In: Székely Gábor et al. (szerk.) *Nyelvek és nyelvoktatás a Kárpát-medencében. A VI. Országos Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó. II. kötet 38–49.
- Szabari K. 1996. Az Európai Unió és a nyelvek. *Modern Nyelvoktatás* 2. évf. 3. szám. 31–47.
- Szabari K. 1997. A tolmácsolás oktatásának alapkérdései az Európai Unió gyakorlatának tükrében, kitekintéssel a magyarországi helyzetre. *Szaknyelvoktatás* II. évf. 3. szám. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola. 46–57.
- Szabari K. 1997. Milyen nyelven beszélünk az unióval? In: *Világ gazdaság, Európai Unió melléklet*. április 9. IV.

¹ Összeállította: Felekné Csizmazia Erzsébet

- Szabari K. 1998. A beszéd mint tolmácsolási műfaj. In: Polyák I. (szerk.) *A VII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Budapest. Külkereskedelmi Főiskola. II. kötet 130–34.
- Szabari K. 1998. Juristische Fachausdrücke in der Umgangssprache und in Fachtexten. In: *DUFU – Deutschunterricht für Ungarn* 1/1998 17–25.
- Szabari K. 1998. Az Európai Unió és a nyelvek. A nyelvi szabályozási gyakorlat, valamint a fordítás és tolmácsolás jelene és jövője. In: G. Molnár B. (szerk.) *Nyelvpolitika*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó. 43–59.
- Szabari K. 1999. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica. 141 pp.
- Szabari K. 1999. A tolmácsszakma profiljának változásai a hetvenes évektől napjainkig. In: Klaudy K. (szerk.) *A magyarországi fordító- és tolmácképzés 25 éve. Jubileumi Évkönyv*. Budapest: Scholastica. 22–30.
- Szabari K. 1999. A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből. *Fordítástudomány* I. évf. 1. szám. 27–37.
- Szabari K. 1999. Az ATA tevékenysége. *Fordítástudomány* I. évf. 2. szám. 88–98.
- Szabari K. 1999. A tolmácsolástudomány terminológiája. In: Balaskó M., Kohn J. (szerk.) In: *A VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. I. kötet. 205–211. Szombathely: BDTF.
- Szabari K. 2000. Das Berufsbild der Konferenzdolmetscher in Ungarn – Ergebnisse einer Umfrage. *Mitteilungsblatt für Dolmetscher und Übersetzer* No. 2. 38–43.
- Szabari K., Horváth I., Volford K. (szerk.) 2000. *Fordítás és tolmácsolás a világban*. Budapest: Scholastica. 216 pp.
- Szabari K. 2000. Körkép a konferenciatolmács-szakmáról Magyarországon egy felmérés tükrében. *Fordítástudomány* II. évf. 1. szám. 71–87.
- Szabari K. 2000. A konzekutív tolmácsolás értékelése. *Fordítástudomány*. II. évf. 2. szám. 63–79.
- Szabari K. 2001. Anyanyelvtudás, idegennyelvtudás, nyelvi közvetítés. *Nyelvi MÉRCE. Nyelvvizsgáztatók és nyelvtanárok lapja*. I. évf. 1–2. szám. 7–13.
- Szabari K. 2001. A nemzetközi kommunikáció és a nyelvi korlátok áthidalása. In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) *Színes eszmék nem alszanak ... Szépe György 70. születésnapjára*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 154–164.
- Szabari K. 2001. Lage und Erwartungen der Konferenzdolmetscher in Ungarn – Ergebnisse einer Umfrage. In: Kelletat, A.F. (Hrsg.) *Dolmetschen. Beiträge aus Forschung, Lehre und Praxis*. Peter Lang. Frankfurt am Main. 111–121.
- Szabari K. 2001. A fordítók minősítése és a fordítói piac. *Fordítástudomány*. III. évf. 1.szám. 64–78.
- Szabari K. 2002. Interpreting into the B language. In: Teoksessa: *Teaching Simultaneous Interpretation Into a „B” language*. EMCI Workshop. 20–21. September 2002. EMCI. London. 12–19.
- Szabari K. 2003. Tolmácsolás idegen nyelvre. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón*. Budapest: Scholastica. 30–38.
- Szabari K. 2004. Across-Interview: Translation Competence: Creativity and Routine. Wolfram Wilss, interviewed by Krisztina Szabari. *Across Languages and Cultures*. Vol. 4. No. 2. 265–273.
- Szabari K., Gulyás R., Kelemen É., Papp N. 2005. *Amit a tolmácsolásról tudni kell. Útmutató tolmácsoknak*. Budapest. Magyar Fordítóirodák Egyesülete. 84 pp.
- Szabari K. 2006. Fragen der Mehrsprachigkeit in der Europäischen Union – Überwindung von Sprachbarrieren aus ungarischer Sicht. In: Feld-Knapp I. (Hrsg.) *Lernen lehren – Lehren lernen. Budapester Beiträge zu Deutsch als Fremdsprache* 1. Budapest: ELTE. 37–48.
- Szabari K. 2013. A német csoport munkája szubjektív megközelítésben. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején*. Budapest. Eötvös Kiadó. 139–144.

Summaries in English

Judit BÓNA, Mária BAKTI

Temporal Characteristics of Speech Planning and Execution in the Speech Production of Simultaneous Interpreters

Abstract: One of the ways of understanding the mental processes taking place during simultaneous interpreting (SI) is to examine the speech production of interpreters in settings that are different from SI, and contrast speech production during SI with the speech productions of the same interpreters in different settings. In our study we look at three speech production settings of three Hungarian simultaneous interpreters in terms of temporal characteristics (speech and articulation tempo, pauses), frequency of disfluencies and self-monitoring. The three settings are the following: 1. speech production in the mother tongue, 2. target language speech production during simultaneous interpreting from English into Hungarian, 3. target language speech production during sight translation from English into Hungarian. Our results highlight that the speech production setting does influence speech tempo and the duration and frequency of pauses, together with the occurrence of disfluencies and the monitoring and repair of speech errors. According to our data, the easiest speech planning and execution task was spontaneous speech, while the most time-consuming task was sight translation. Values for speech production during SI are in between those of the two other settings.

Keywords: simultaneous interpreting, sight translation, spontaneous speech, temporal characteristics, disfluencies

Gyöngyvér BOZSIK

Explicitation in the Translation of Opera Surtitles

Abstract: The music-text based unity of operas can be considered a complex medium, a so-called ‘audio-visual text’ including both verbal and non-verbal messages that somehow need to be transferred by the translator into the surtitles. This task is far from being simple, as in this very genre music and text are inseparable, and music is regarded ‘untouchable’, thus the translator faces significant barriers.

In my paper, I focus on the libretto of Da Ponte’s *The Marriage of Figaro* based on Blum-Kulka’s (1986) explicitation hypothesis, more specifically on its three forms: cultural, channel-based and reduction-based explicitation (Perego 2003). Based on my results the phenomenon of explicitation, similarly to film subtitles (Perego 2003), also appears in opera surtitles, and its role may be even more significant than in the case of traditional subtitles, as in operas the contents transmitted through the non-verbal aural channel are more central than in a simple movie, where, for example, the soundtracks play a supple-

mentary role only, whereas in operas music is practically on the same footing as text.

Keywords: opera, multimedia translation, explicitation, surtitles

Ildikó HORVÁTH

From the Right to Interpretation to Interpreter Training

Abstract: The right to interpretation is being given a strong focus as a consequence of the gradual increase of linguistic rights. Linguistic rights, in turn, originate from human rights and minority rights. Moreover, the right to interpretation is strongly connected to the right to fair trial and equality before law. The most important milestones in the development of the right to translation are the Nuremberg Trials and The Tokyo War Crimes Trials marking the end of World War II. Therefore, the right to translation is closely connected to court interpreting. Court interpreting requires special skills. A court interpreter needs a whole array of skills and knowledge: interpreting skills, technical language and terminology, procedural law, as well as specific communication skills, psychological, interpersonal and intercultural knowledge. In addition to all these, court interpreters are also skilled in courtroom protocol. From an interpreting point of view, a basic attribute of a courtroom interpreting situation is the fact that the interpreter has to switch quickly back and forth between different modes of interpreting (liaison, consecutive, whispering, sight translation). The importance of employing court interpreters with appropriate training and knowledge goes beyond the merely technical aspects of translation. Professional interpretation ensures benefits for the state and its citizens, namely legal certainty, transparency of jurisdiction, the right of the prosecuted to be treated fairly, and data protection.

Keywords: right to translation, court interpreting, right to fair trial, equality before law, interpreter training

Krisztina KÁROLY

Discourse Level Translation Strategies in the Recreation of Coherence in the Target Language

Abstract: This study focuses on translational discourse production, more precisely, on the discourse level strategies that accompany translation. The analysis is motivated by the results of empirical research which show that translational discourse production differs considerably from original (non-translational) discourse production. Revealing its stereotypical features may provide translator training with information that help raise the awareness of translators and thus contribute to the quality of translations. Based on the outcomes of previous research conducted to explore the structural components of coherence, this study intends to reveal – through the case of one specific language pair (Hungarian–English) and one given translation type (news

translation) – the strategies that accompany the process of target language discourse production. The strategies discussed relate to the recreation of cohesive, topical, rhetorical and generic structure in translation. First, the paper briefly presents the theoretical framework (the complex translational discourse analysis model) and the empirical investigations that lie behind the undertaking, and then it defines the concept of discourse level translation strategies to finally be able to enumerate these one by one (with illustrative examples).

Keywords: translation strategies, coherence, cohesion, topical structure, rhetorical structure

Katalin RÁCZ

Complex Sentences in Translations of Turkish fiction into Hungarian

Abstract: The paper examines a small segment of the problems which occur in translations of Turkish fiction, based on the analyses of translations of fiction. By comparing the structures of the sentences in both languages, the paper sheds light on typical processes used in the translation of complex sentences. The paper also provides useful hints for both translators and language teachers. Since the main difference between the structure of Turkish and Hungarian sentences concerns not only these two languages, but also are common in other languages such as Azerbaijani, Uzbek, Mongolian or Japanese, in a wider context the paper examines the processes which are typical of translations from non-Indo-European languages into Hungarian. The paper sums up the conclusions of the analyses of the grammatical structure of complex sentences in published translations of Turkish fiction into Hungarian. In addition to the above, the paper specifies the conclusions based on novice translators' texts in order to explore the motives of the translators' personal decisions.

Keywords: Turkish language, sentence construction, complex sentence, subordinate clause, literary translation

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatási területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket új fordítástudományi könyvek ismertetésére

2014

- Bárdosi Vilmos (szerk.) 2014 *Szövegalkotó gyakorlatok, nyelvteretítő praktikák*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 238 pp. ISBN 978 615 5219 63 4
- Heltai Pál 2014. *Mitől fordítás a fordítás? Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó. ISBN 978 963 9955 49 3
- Ladányi Mária, Vladár Zsuzsa, Hrenek Éva (szerk.) 2014. *Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák. XXIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Budapest 2013. március 26–28. A MANYE Kongresszusok előadásai. Vol.10. I-II. Budapest-Szeged: MANYE-Tinta Könyvkiadó. ISSN 1786/545X , ISBN 978-615-5219-66-5*

2013

- Minako O'Hagan, Carmen Mangiron 2013. *Game Localization: Translating for the Global Digital Entertainment Industry*. Amsterdam: John Benjamins. 374 pp. ISBN: 978 90 272 2457 6
- Horváth Ildikó 2013. *Bírósági tolmácsolás*. Budapest: Eötvös Kiadó. 59 pp. ISBN: 978-963-08-7515-8
- Dróth Júlia (szerk.) 2013. *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról*. Gödöllő: SZIE. ISSN 1587-4389
- Tóth Szergej (szerk.) 2013. *Társadalmi változások -- nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Szeged 2012. április 12–14. A MANYE Kongresszusok előadásai. Vol. 9. Budapest-Szeged: MANYE-SZTE. ISSN 1786/545X , ISBN 978-963-9927-63-6*
- Bárdosi Vilmos (szerk.) 2013. *Reáliák a lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 268 pp. ISBN 978-615-5219-32-0
- Klaudy Kinga (szerk.) 2013. *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején. 40 éves az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke. Jubileumi évkönyv. 1973–2013. 256 pp. Budapest: Eötvös Kiadó. ISBN 978-963-312-164-1*

2012

- Michaela Wolf 2012. *Die vielsprachige Seele Kakaniens. Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918*. Wien: Bohnen Verlag. ISBN 978-3-205-78829-4
- Tamás Fáy 2012. *Sekundäre Formen des Foreigner Talk im Deutschen aus übersetzungswissenschaftlicher Sicht. Beiträge zur interkulturellen Germanistik. Band 4*. Tübingen: Günther Narr Verlag. 176 pp. ISBN 978 3 8233 6714-7.
- Hannu Kemppanen, Marja Jänis, Alexandra Belikova (eds) 2012. *Domestication and Foreignisation in Translation Studies*. Berlin: Frank und Timme. 230 pp. ISBN 978-3-86596-403-8.

- Bárdosi Vilmos (szerk.) 2012. *A szótól a szövegig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 280 pp. ISBN 978-615-5219-07-8.
- Horváthné Molnár Katalin, Antonio Donato Sciacovelli (szerk.) 2012. Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe. XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Szombathely, 2011. augusztus 29–31. *A MANYE Kongresszusok előadásai*. Vol. 8. No. 1. 228 pp.+ Vol. 8. No. 2. CD. ISSN 1786 545X ISBN 978-963-334-052-3

2011

- Dudits András 2011. *A fordítói olvasás kognitív és gyakorlati mechanizmusai*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 272 pp. ISBN 978-963-0590-77-8
- Dróth Júlia 2011. *Fától az erdőt... Kérdések és válaszok a fordítás technikájáról*. Budapest: Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete. 120 pp. ISSN 1786-2159 ISBN 978-963-87631-2-9
- Albert Sándor 2011. „A fővényre épített ház”: *A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai*. Budapest: Áron Kiadó. ISBN: 978-963-9210-78-3
- Horváth Péter Iván 2011. *A szakfordítások lektorálása. Elmélet és gyakorlat*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 117. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 237 pp. ISBN 978-963-9902-71-8
- Várnai Judit Szilvia, Mészáros Andrea Éva 2011. *Fordítókatalauz. Hogyan igazodjunk el az angol nyelvű jogi és európai uniós szövegek útvesztőjében*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 130 pp. ISBN 978-963-9902-73-2
- Boda István Károly, Mónos Katalin (szerk.) 2011. Az alkalmazott nyelvészet ma: innováció, technológia, tradíció. A XX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Debrecen, 2010. augusztus 29–31. *A MANYE Kongresszusok előadásai*. Vol. 7. No. 1. 430 pp.+ Vol. 7. No. 2. CD. 186 pp. ISSN 1786 545X ISBN 978-615-5075-4

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217, E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

Útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzőinek

Klaudy Kinga

Kedves szerzők!

A tanulmányok benyújtásakor általában a MANYE honlapján található hivatkozási útmutatót érdemes követni, de néhány dologra itt is felhívom szíves figyelmüket:

1. A betűtípus legyen Times New Roman, 12-es fokozat.
2. A tanulmányok terjedelme általában 10–20 oldal (1 oldal 2500 leütés, a betűközt is beleszámítva).
3. A recenziók terjedelme 5–7 oldal (hosszú recenzió).
4. A szemlecek terjedelme 2–3 oldal (rövid recenzió).
5. A konferencia-beszámoló terjedelme a konferencia jelentőségétől függ, lehet hosszabb, értékelő beszámoló, de lehet rövid híradás is (1–2 oldal).
6. Minden tanulmánynak 150–200 szavas magyar és angol absztraktja legyen, valamint 5 kulcsszót is kérünk magyarul és angolul.
7. Ne felejtsek el a tanulmány címét angolul is megadni.
8. A cím (alcímmel együtt) ne legyen hosszabb 10 szónál.
9. A tanulmányt tagoljuk alfejezetekre.
10. Az alfejezeteket decimálisan számozzuk (hármás mélységig).
11. Az első és második fokozatú alcímeket vastagítjuk, a harmadik fokozatú alcímeket kurziváljuk.
12. A bekezdéseket ne soremeléssel jelöljük, hanem 5–7 leütésnyi behúzással.
13. Minden hivatkozott név mellett legyen évszám.
14. Ha szó szerint idézünk, oldalszám is legyen (előtte kettőspont).
15. A 40 szónál hosszabb idézeteket elkülönítjük, fölötte és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást.
16. Az elkülönített nyelvi példákat folyamatosan számozzuk. A szám gömbölyű zárójelben legyen.
17. Az elkülönített nyelvi példák esetében fölötte és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást.
18. Ha az eredeti nyelvű példa (1), a fordításai (1a), (1b) számot kapjanak.
19. A nyelvi példa végén hivatkozzunk a korpuszra – legegyszerűbb beszámolni a szövegeket. A szerző és a fordító neve is megfelel oldalszámmal, ha a tanulmány végén a Források címszó alatt megadjuk a pontos adatokat.
20. A szövegen belüli nyelvi példákat kurziváljuk
21. Aláhúzást ne használjunk, csak végső szükség esetén.
22. Minden ábrának és táblázatnak legyen száma és címe, az ábra vagy a táblázat fölött.
23. Az ábrákhoz, táblázatokhoz, nyelvi példákhoz mindig fűzzünk magyarázatot, előtte és utána is.

24. Az irodalomjegyzékben minden névnek szerepelni kell, akit a cikkben említünk.
25. Az irodalomjegyzékben ne szerepeljen olyan név, akit a cikkben nem említünk.
26. A szerkesztett köteteknél (pl. konferenciakötetek) mindig tüntessük fel a szerkesztő vagy szerkesztők nevét (In:).
27. Külföldi folyóiratnál a kötet megjelölése: Vol. 1. No. 1.; magyar nyelvű folyóiratnál: 1. évf. 1. szám. Az oldalszámok között nagyköötőjel legyen: 123–153.
28. A nyelvi példák forrását külön jegyzék tartalmazza.
29. A lábjegyzeteket általában kerüljük, csak akkor használjuk, ha pl. támogatót kell megjelölni, vagy a tanulmány alapjául szolgáló előadásra akarunk utalni.
30. Akkor is használhatunk lábjegyzetet, ha az idegen nyelvű idézet fordítását vagy a magyar idézet eredetijét akarjuk megadni.

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből

(ISSN 1419 7480)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel –
1 példány ára: 1500 Ft)

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű, lektorált, tudományos folyóirat, melyet az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke indított 1999-ben. A folyóirat évente kétszer jelenik meg, alcíme: *Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*.

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a fordítástudományt a lehető legtágabban értelmezi. Helyt kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat bármely válfajának rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Rendszeresen közöl műhelytanulmányokat, fordításkritikát. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó publikációkat, ezekről hosszabb elemző kritikákat közöl a **Recenziók** rovatban, és rövidebb ismertetéseket a **Szemle** rovatban.

A folyóirat érdeklődésre tarthat számot a fordítás és tolmácsolás elméleti kérdéseivel foglalkozó szakemberek, tudományos kutatók, gyakorló fordítók és tolmácsok, irodalmárok és nyelvészek, fordító- és tolmácsképzésben részt vevő tanárok és diákok, nyelvi konzulensek és nyelvpolitikai szakértők, kiadók és szerkesztők, szótárkészítők és korpusz-építők körében.

A kéziratokat kérjük elektronikus és nyomtatott formában az alábbi címre küldeni: Klaudy Kinga, főszerkesztő ELTE BTK FTT Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. „F” épület, I. emelet 9–11. E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu. A kéziratok formai kivitelezésében a MANYE honlapján található szerkesztési útmutató követendő: www.manye.hu. A cikkhez kérünk 150 szavas angol és magyar absztraktot csatolni, öt-öt kulcsszóval. A beérkezett cikkeket először a szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a névtelen lektorálási folyamat, melyben a lektorok elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják a kéziratot.

A korábbi évfolyamok tartalomjegyzéke, és a közelmúltban megjelent folyóiratszámok teljes anyaga megtalálható az FTT honlapján: www.elteftt.hu. Korlátozott számban a folyóirat régi számai is megrendelhetők. Könyvtárak számára az esetleg hiányzó korábbi számokat lehetőség szerint pótoljuk.

Megrendelés, előfizetés: Papp Sándorné ELTE BTK FTT Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. „F” épület, I. emelet 9–11. Tel: 4116500/5894. E-mail: papp.sandorne@btk.elte.hu.